

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

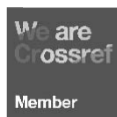
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

Збірник наукових праць
№ 1 (74) 2021

Виходить 4 рази на рік
Засновано в березні 1997 року

**Наукове видання
включено до міжнародної наукометричної бази
«Index Copernicus International»**

Маріуполь
2021

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України
(протокол № 8 від 24.02.2021 р.)

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

№ 1 (74) 2021

Редакційна колегія

Виходить 4 рази на рік
Засновано в березні 1997 р.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо формування Переліку наукових фахових видань України від 26 лютого і 6 березня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2019 року № 975» збірник включено до Переліку фахових видань України як друковане періодичне видання категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 – Право)

У збірнику розглядаються загально-теоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання конституційного, міжнародного, господарського, цивільного, трудового, адміністративного, фінансового, інформаційного, кримінального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності

Ø Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Ø Розсилається до державних установ та наукових бібліотек України

Ø Електронна версія кожного випуску збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України» та в архіві на вебсайті видання за адресою: <https://ljd.dli.donetsk.ua>

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідоцтво про державну
реєстрацію КВ № 22761-1 2661 ПР
від 30.05.2017

Адреса редакції:
Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21

Головний редактор – Бесчастний В. М., керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;

заступник головного редактора – Зозуля Є. В., професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

відповідальний секретар – Дервянко Б. В., професор кафедри цивільного та господарського права факультету № 2 КННІ ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

редактор – Рутвян О. І., завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України;

члени редколегії:

Бурий В. Є. – начальник відділу кримінологічних досліджень Науково-практичного центру з проблем зміцнення законності та правопорядку Генеральної прокуратури Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка);

Одажій Ю. М. – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова);

Вітвіцький С. С. – ректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Волобуєв А. Ф. – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Громенко Ю. О. – директор інституту – декан факультету № 1 Навчально-наукового інституту права та кібербезпеки Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Клемпарський М. М. – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 3 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Короткова Ю. М. – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор педагогічних наук, доцент;

Куракін О. М. – проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Лопатинська І. С. – доцент кафедри іноземних мов ДЮІ МВС України, кандидат педагогічних наук;

Лоскутов Т. О. – професор кафедри організації досудового розслідування факультету № 1 КННІ ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Мердова О. М. – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

Назимко Є. С. – перший проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Ніколенко Л. М. – завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 3 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Одерій О. В. – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Пайда Ю. Ю. – проректор Кам'янець-Подільського податкового інституту, доктор юридичних наук, доцент;

Пашутін В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Санніков Д. В. – доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент;

Халимон С. І. – головний науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

© Донецький юридичний інститут МВС України, 2021

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА З НАГОДИ 60-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ЗАКЛАДУ	9
--	----------

РОЗДІЛ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Кушнір Ярослав Олександрович	
ПРОТИДІЯ ТИМЧАСОВІЙ ОКУПАЦІЇ: НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ ТА ПИТАННЯ ЗАПОЗИЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ	10
Северінова Олександра Борисівна	
ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ»: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	20

РОЗДІЛ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Колеснік Тетяна Володимирівна	
ГЕНДЕРНИЙ АУДИТ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ	27
Мазуренко Олена Андріївна	
ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	36
Ніколенко Людмила Миколаївна, Бугайова Оксана Олександрівна	
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ МАЙНА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ОРЕНДУ	43
Пайда Юрій Юрійович	
ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ВНУТРІШНЬОГО ВОДНОГО СУДНОПЛАВСТВА УКРАЇНИ.....	50

РОЗДІЛ III АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Буга Ганна Сергіївна	
ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ.....	64
Бурий Віталій Євгенович	
ЩОДО ПИТАННЯ ПРО РЕФОРМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ 2020 РОКУ (ЧАСТИНА 3).....	70
Кадала Віталій Віталійович, Гузенко Олена Павлівна	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОЦЕДУРИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ	81

Пилипенко Євгенія Олексіївна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ГУЖОВИМ ТРАНСПОРТОМ,
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ 89

Руденко Людмила Дмитрівна, Рубаненко Алла Миколаївна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ Й АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА..... 95

**РОЗДІЛ IV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ**

Денисов Сергій Федорович, Пузиревський Максим В'ячеславович

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВІТЧИЗНЯНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ:
СТАНОВЛЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО (КОМПАРАТИВНОГО) МЕТОДУ
В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....104

**РОЗДІЛ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Ковальов Василь Володимирович

ОКРЕМІ АСПЕКТИ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ВИСНОВКУ
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 114

Комісаров Микола Леонідович, Соколов Олексій Сергійович

СТАРТОВІ ПІСТОЛЕТІ Й РЕВОЛЬВЕРИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ..... 122

Сухачова Ірина Олександрівна

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОКУРОРОМ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І
ДОКУМЕНТІВ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ..... 133

Тичина Дмитро Михайлович

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО
НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ 143

Шульга Андрій Олександрович, Хайлова Тетяна Володимирівна

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ
МІСЦЯ ПОДІЇ В ПОРЯДКУ Ч. 3 СТ. 214 КПК УКРАЇНИ..... 153

**РОЗДІЛ VI
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ**

Баланаєва Оксана Василівна, Дзевицька Лариса Сергіївна

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В ДИСТАНЦІЙНОМУ РЕЖИМІ... 161

РОЗДІЛ VII
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ
КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Гурський Віктор Євгенович

ЖІНКА-ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 169

Скрябін Олексій Миколайович

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРЕНІНГІВ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ
ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 176

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА
НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ» 182

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 184

CONTENTS

RECTOR'S WELCOMING SPEECH ON THE OCCASION OF THE 60-TH ANNIVERSARY OF THE ESTABLISHING OF THE INSTITUTE	9
--	----------

SECTION I THEORY AND HISTORY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Kushnir Yaroslav

COUNTERING TEMPORARY OCCUPATION: INTERNATIONAL ASPECT, FOREIGN EXPERIENCE, AND NATIONAL REALITIES.....	10
--	----

Severinova Oleksandra

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF «ARMED CONFLICT»: HISTORICAL, LEGAL AND THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS	20
--	----

SECTION II COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Koliesnik Tetyana

GENDER AUDIT OF LABOR LEGISLATION.....	27
--	----

Mazurenko Olena

FORMS AND PROTECTION METHODS OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES ON LEGISLATION OF UKRAINE	36
---	----

Nikolenko Liudmyla, Bugaiova Oksana

FEATURES OF TRANSFER OF PROPERTY OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE FOR RENT	43
--	----

Paida Yuriy

LEGAL SETTLEMENT IN THE INLAND WATER SHIPPING OF UKRAINE.....	50
---	----

SECTION III ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Buha Hanna

CONCEPT OF PUBLIC EXPERTISE AND ITS SIGNIFICANCE IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES	64
--	----

Bury Vitaliy

ON ISSUES OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION REFORM IN REPUBLIC OF BELARUS IN 2020 (PART 3).....	70
---	----

Kadala Vitaliy, Guzenko Olena

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS OF CUSTOMS CONTROL PROCEDURE	81
---	----

Pylypenko Evheniia

PROBLEMS OF ATTRACTING TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY
PERSONS WHO DRIVE ANIMAL-DRAWN VEHICLES FOR OFFENSES
IN THE FIELD OF ROAD SAFETY 89

Rudenko Liudmyla, Rubanenko Alla

ISSUES CONCERNING THE LEGAL STATUS AND ADMINISTRATIVE
LIABILITY OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS..... 95

**SECTION IV
CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY**

Denysov Serhiy, Puzyrevskiy Maksym

METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF DOMESTIC CRIMINAL SCIENCE:
FORMATION OF COMPARATIVE METHOD DURING THE MIDDLE
OF XIX – EARLY XX CENTURY 104

**SECTION V
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS.
OPERATIVE SEARCH ACTIVITY**

Kovalov Vasyl

CERTAIN ASPECTS OF AUTOMATIZATION OF FORMING THE FORENSIC
EXAMINATION CONCLUSION PROCESS..... 114

Komissarov Mykola, Sokolov Oleksiy

STARTING PISTOLS AND REVOLVERS: LEGAL REGULATION
OF CIRCULATION AND FORENSIC ANALYSIS..... 122

Sukhachova Iryna

APPLICATION BY THE PROSECUTOR OF TEMPORARY ACCESS TO
THINGS AND DOCUMENTS IN THE IMPLEMENTATION OF THE CHARGE
FUNCTION 133

Tychyna Dmytro

PECULIARITIES OF THE PROCEDURAL ORDER OF PRE-TRIAL
INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST
PEOPLE'S DEPUTIES OF UKRAINE..... 143

Shulha Andriy, Khailova Tetyana

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE EXAMINATION OF THE
SCENE OF A CRIME IN THE ORDER OF PART 3 ART. 214
OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE..... 153

**SECTION VI
TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL LEGAL
EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
WITH SPECIFIC CONDITIONS OF EDUCATION**

Balanaieva Oksana, Dzevytska Larysa

FORMATION OF FUTURE SPECIALISTS PROFESSIONAL COMMUNICATIVE
COMPETENCE IN THE PROCESS OF THE DISTANCE EDUCATION 161

SECTION VII
ACTUAL ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND TRAINING SPECIALISTS
FOR UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Gurskiy Viktor

A FEMALE POLICE OFFICER IN UKRAINIAN SOCIETY 169

Scriabin Olexiy

USING PSYCHOLOGICAL TRAININGS IN THE TRAINING OF LAW
ENFORCEMENT OFFICERS 176

**REQUIREMENTS FOR THE REGISTRATION OF ARTICLES PUBLISHED IN THE
COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS**
«LAW JOURNAL OF DONBASS»182

INFORMATION ABOUT AUTHORS184

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА З НАГОДИ 60-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ЗАКЛАДУ

60 секунд – це 1 хвилина, 60 хвилин – це 1 година... 60 років в історії закладу – це час, коли вже є що згадати, над чим задуматися, чим пишатися і, головне, – у що вірити, чого прагнути. Нам, справді, є чим пишатися: це і дружний та націлений на результат колектив; це й тисячі випускників – висококваліфікованих фахівців-юристів, затребуваних правоохоронців і правозахисників, визнаних учених, успішних державних службовців; це й потужна наукова школа; стрімке відновлення матеріальної бази та розбудова закладу у двох регіонах; формування та втілення в життя нових орієнтирів розвитку.

Історія закладу з непростю долею тривалістю 60 років цікава й різноманітна, успішна й багатогранна. Тому сьогодні я насамперед дякую ветеранам, засновникам традицій, та всім тим, хто закладав основу, розвивав, будував, організовував, надихав, передислоковував, об'єднував, учив, мотивував. Щиро вдячний Віктору Миколайовичу Бесчастному, Почесному ректору ДЮІ МВС України, за підтримку й віру в мене – його наступника. Сердечно дякую колективу Інституту за відданість, самовіддачу, професіоналізм, честь та гідність. Теплі слова адресую і нашим партнерам, друзям, містянам Кривого Рогу та Маріуполя за довіру й допомогу. Як ректор вдячний я і курсантам, студентам, здобувачам, слухачам за вибір ДЮІ та за смисл роботи. Разом ми кожного дня творимо історію, пишемо літопис закладу, від кожного з нас залежить і його сьогоднішнє, і його майбутнє.

Віriamo, що в нове десятиріччя увійдемо впевнено, з новим статусом, великою наснагою, чіткою метою, єдиним бажанням працювати, навчати, розвивати, виховувати й творити.

Вітаю всіх і кожного, хто пишається своєю причетністю до долі Донецького юридичного інституту МВС України, зі святом! Бажаю нашому закладу процвітання та поваги від людей; нашому колективу – успіхів та звершень, натхнення та завзяття; усім нам – миру, добра, порозуміння, згуртованості; кожному з нас – здоров'я, щастя, тепла й радості! У нове десятиліття – з Богом і вірою в себе!

**Ректор
Донецького юридичного інституту
МВС України
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції**

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

РОЗДІЛ І

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 341.223

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-10-19>

Кушнір Ярослав Олександрович,

старший викладач

(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8519-5331>

ПРОТИДІЯ ТИМЧАСОВІЙ ОКУПАЦІЇ: НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ ТА ПИТАННЯ ЗАПОЗИЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Статтю присвячено дослідженню міжнародного досвіду протидії тимчасовій окупації крізь призму реалізації напрямів діяльності Республіки Кіпр із протидії так званій Турецькій Республіці Північного Кіпру та порівняння напрямів діяльності України в цій сфері. Проведено комплексний аналіз заходів, які спрямовані на боротьбу з поширенням і визнанням тимчасово окупованих територій Республіки Кіпр, та з'ясовано, які заходи впроваджувалися для вирішення цієї ж національної проблематики в Україні. Результатом такого дослідження є формування авторського підходу до визначення комплексного поняття «протидія тимчасовій окупації», створення переліку заходів, спрямованих на протидію тимчасово окупованим територіям, та їхня класифікація, а також надання пропозицій щодо подальшого застосування найбільш ефективних інструментів протидії.

Ключові слова: *тимчасова окупація; протидія тимчасовій окупації; тимчасово окупована територія; міжнародні стандарти; зарубіжний досвід протидії тимчасовій окупації.*

Постановка проблеми. Внутрішня політика держави – напрям її діяльності, спрямований на протидію дестабілізуючим чинникам, у тому числі й сепаратистським рухам, в умовах існування демократичних правових режимів поступово втрачав свою актуальність, проте, як показує досвід окремих країн, – дарма. Серед учених-правознавців сформувався два протилежні підходи: прихильників сецесії (сепаратизму) та противників цього явища.

Така ситуація корелює з тим, що міжнародно-правове розуміння сепаратизму залишається остаточно не визначеним й до сьогодні. Так, право народу на самовизначення дає можливість формувати власну державу, проте його досить важко застосувати на практиці, оскільки немає чітко встановленого алгоритму реалізації даного права, по-перше, та його відмежування від сепаратизму, по-друге. Міжнародно-правова регламентація фактично протиставляє різні принципи діяльності держав, які саме в цьому питанні суперечать один одному.

Очевидно, це пов'язано з тим, що поштовхом до виокремлення подібних принципів у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та

співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, стала глобальна обстановка, в якій вони приймалися. Тому тогочасні суспільні настрої, які передані в цьому документі, – це насамперед прагнення до деколонізації. Наслідком цього стало отримання незалежності відповідних колоній, формування нової політичної карти світу. Але зрозуміло, що в умовах глобалізації і сталості кордонів сучасних держав навіть постановка питання про зміну політичної карти світу призводить до загрози миру та безпечного співіснування людей в окремих регіонах.

З 2014 року зазначений дискурс став невід'ємною частиною буття України. При цьому маркер ідентифікації народу, який бореться за самовизначення, відсутній. Тому наслідком появи тимчасово окупованої території України є порушення міжнародного права, недотримання міжнародних договорів, грубе порушення прав людини та громадянина, яке спричинило нагальну необхідність обговорення напрямів здійснення протидії тимчасовій окупації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, яку розкриваємо в цій статті, не знайшла свого втілення в сучасній правовій доктрині. Питання визначення національного правового режиму на тимчасово окупованій території України як поняття, диференціація категорій «правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «правовий статус тимчасово окупованої території України» висвітлював О. О. Іляшко [1]. Так, аналіз протидії окупації територій, зважаючи на практику окремих країн, був предметом обговорення тематичної конференції, організованої в січні 2018 року на базі Центру міжнародних відносин у м. Барселоні: загальні аспекти реагування держав на відокремлення з будь-яких причин територій та аналіз динаміки поширення цього явища, а також його результатів вивчала Бр. Л. Коггінс [2]; особливу увагу привертає комплексне дослідження щодо практики протидії тимчасовій окупації Республіки Кіпр, проведене Дж. Кер-Лінсдеєм [3]; стратегії організації належного відокремлення та протидії відокремленню певних територій суверенної держави висвітлював Д. Мурро [4]; дослідження питання реінтеграції здійснював О. В. Устименко.

Однак, незважаючи на свою нагальність та багатоаспектність, проблематика, яка є предметом даної статті, ще не була у фокусі комплексних наукових розвідок, що підкреслює актуальність та новизну авторських розробок.

Формулювання цілей статті. Метою проведеного дослідження є аналіз міжнародних стандартів, зарубіжної практики (на прикладі Республіки Кіпр) протидії поширенню та визнанню тимчасово окупованих територій з визначенням найбільш ефективних напрямів діяльності зі співставленням останньої з українськими реаліями для визначення національних основ протидії тимчасовій окупації.

Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання:

- 1) визначити міжнародні стандарти права на самовизначення;
- 2) проаналізувати напрями протидії тимчасовій окупації, здійснені Республікою Кіпр в аспекті протистояння з так званою Турецькою Республікою Північного Кіпру;
- 3) класифікувати зазначені напрями за сферою та предметом застосування;
- 4) проаналізувати національні заходи, що впроваджувалися для досягнення протидії тимчасовій окупації та класифікувати їх;
- 5) надати визначення поняттю «протидія тимчасовій окупації» з урахуванням найбільш значущих характерних ознак, виявлених під час дослідження напрямів протидії.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено, фахівці у сфері міжнародного права не мають єдиної позиції щодо сепаратизму: серед них є як прихильники, так і його противники.

Так, прихильники вказують на те, що той чи інший рух сепаратизму – це боротьба за національну справедливість у разі, коли окрема частина населення зазнає будь-якої з форм дискримінації. «Сепаратисти часто описують свій випадок як єдиний (особливий), щось на

зразок однієї з форм національної справедливості. Колективна скарга стосується не конкретної особистості чи специфічної верстви населення в суспільстві, а цілої етнічної чи національної групи. Ці колективні скарги можуть набувати форм порушення прав людини, анексії територій, систематичних порушень статусу автономії чи економічної незалежності. Ключовим моментом є те, що порушник та жертва чітко визначені за національною ознакою, у спробі підсилити чіткий сенс ідентичності та збільшити ймовірність того, що незадоволена меншість шукатиме незалежної державності в майбутньому» [4, с. 20]. Ураховуючи історичний досвід сепаратизму в різних країнах, убачаємо спільною рисою те, що всі вони перебувають у такому міжнародно-правовому контексті, як «нації, що борються за незалежність», посилаючись при цьому на принципи рівноправ'я і самовизначення народів, окреслені Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН [5]. За такої умови сепаратисти найчастіше використовують інструменти демократії (вибори, референдуми) для того, щоб підкреслити «колективне прагнення» до прав і свобод людини та громадянина. Питання національного самовизначення вважається одним із найбільш показових, але не єдиним нагальним [2, с. 27].

Аргументи противників сепаратизму можна коротко викласти так: порядок і стабільність. «Держави, посилаючись на існування конституційних (національних) та міжнародних правових норм, які встановлюють законний статус-кво для забезпечення миру та процвітання. На їхню думку, сепаратистські прояви можуть лише призвести до непередбачуваного національного стресу, внутрішньої дестабілізації, внутрішньогрупового поділу. Колапс правопорядку може спричинити подальше «роздроблення» держави й появу більш анархічного суспільства, саме тому право на самовизначення має бути застосовано лише у справді виключних випадках» [4, с. 20]. Такі аргументи не залишилися без міжнародно-правового підґрунтя: Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, передбачає принципи суверенної рівності держав і недопущення втручання у внутрішню політику інших держав [5].

На наш погляд, немає єдиного рішення для всіх спірних питань. Кожна заява про самовизначення має бути досконало досліджена та проаналізована з точки зору міжнародного та національного права на предмет наявності так званого «національного питання».

Ураховуючи останні історичні приклади (Шотландії, Каталонії, конфлікти між Індією та Пакистаном, Вірменією та Азербайджаном, турецько-курдський конфлікт тощо), звернемо увагу, як держави вирішують проблеми одностороннього відокремлення території. Як діяти державі, на території якої прояви сепаратизму завдяки втручанням ззовні призвели до появи непідконтрольних територій або території, що вибули з-під суверенної влади, набули ознак окупації?

Досить показовим є приклад Кіпру, щодо якого доцільно розглянути підходи до унормування даного питання з метою протидії встановленню Турецької Республіки Північного Кіпру (далі – ТРПК; Північний Кіпр). Саме практика Республіки Кіпр (далі – РК) вважається однією з найбільш вдалих на шляху протидії як офіційного визнання, так і встановлення будь-яких неофіційних зв'язків із ТРПК. Як зазначив Джейм Кер-Лінсдей, «складається враження, що в них (мається на увазі Республіка Кіпр. – Я. К.) є ціла армія чиновників, які слідкують за будь-яким рухом, який лише вказує на бодай припущення щодо отримання визнання ТРПК з метою його протидії» [3, с. 86]. Убачається, комплекс заходів, які здійснює уряд Кіпру для протидії встановленню ТРПК, її визнанню, дає змогу виділити 4 основні напрями спротиву тимчасовій окупації території.

1. *Зберігати претензію на територію* [3, с. 86] (курсив мій. – Я. К.). Сутність цього напряму полягає в утвердженні у свідомості світової спільноти тезису про неприйнятність

відокремлення території. «Поки держава, яка стикається з проявом сепесії, мовчки допускає, що територія може бути втраченою, – проходять десятиліття очікувань до формального визнання цієї ситуації на офіційному рівні. Це означає, що зазвичай учасники міжнародно-політичної арени спостерігають, як держава, на території якої відбувається відокремлення, реагує на ці події для того, щоб обрати спосіб власної реакції» [3, с. 86].

Допускаються різні варіанти збереження претензій на територію, які є так званими маркерами, тобто найбільш типовими діями, що допомагають ідентифікувати опозицію отриманню незалежності тимчасово окупованими чи відокремленими територіями. Серед таких, наприклад, заяви від уповноважених на те осіб стосовно невизнання цих територій; притягнення лідерів відокремлення до юридичної відповідальності (зокрема за вчинення державної зради, порушення територіальної цілісності, посягання на конституційний лад). Є й чисто символічні заходи, такі як збереження квот у представницьких органах, формування органів місцевого самоврядування, які формально відповідають за ці території [3, с. 87].

Аналізуючи цей напрям у протидії наявності тимчасово окупованої території (далі – ТОТ), доходимо висновку, що він застосований і в Україні. Так, Верховна Рада України приймає своїми постановами заяви, у яких відображено претензійні скарги на події, що відбуваються на ТОТ України, а саме: постанови парламенту «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку із зупиненням дії рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року про проведення 16 березня 2014 року загальнокримського референдуму» від 11.03.2014 року, «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії кримськотатарського народу у складі Української Держави» від 20.03.2014 року, «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17.03.2015 року, «Про відсіч збройній агресії та подолання її наслідків» від 21.04.2015 року тощо. Також можна навести й рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» № 2рп-2014 від 14.03.2014 року, Указ Президента України № 261/2014 «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму» від 07.03.2014 року. До того ж позитивним є факт, що така протидія здійснюється повсякчас. Підтвердженням цьому є, скажімо, постанови органу національного представництва «Про звернення Верховної Ради України до міжнародного співтовариства у зв'язку з підготовкою незаконних виборів Президента Російської Федерації на тимчасово окупованій території України – в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» від 01.03.2018 року, «Про Заяву Верховної Ради України щодо невизнання легітимності так званих місцевих виборів на тимчасово окупованих територіях України – в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» від 30.09.2020 року, «Про Заяву Верховної Ради України щодо нелегітимного проведення загальноросійського голосування по поправках до Конституції Російської Федерації на тимчасово окупованій території України – в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також залучення до голосування мешканців тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях з незаконно виданими паспортами громадянина Російської Федерації» від 17.07.2020 року.

Що стосується інших заходів протидії, які змістовно належать до цього напрямку, то згідно з положеннями ч. 2 ст. 133 Конституції України ТОТ продовжують бути частиною території України [6], здійснюється представництво в органі національного представництва в Україні, та, як наслідок, враховуючи норми ст. 138 Виборчого Кодексу України, ТОТ входять до системи територіальної організації виборів депутатів, утворюючи окремі виборчі регіони [7], такі території відображені й у другому етапі реформи децентралізації, зокрема в

Постанові Верховної Ради «Про утворення та ліквідацію районів» [8]. Щодо юридичної відповідальності посадових осіб різного рівня, що сприяли тимчасовій окупації території України, то в Єдиному реєстрі судових рішень доступні численні вироки, на підставі яких осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності.

2. *Запобігання визнанню* (курсив мій. – Я. К.). Сутність цього напрямку полягає у проведенні комплексу заходів, спрямованих на запобігання офіційному визнанню іншими державами відокремлених територій та протидію їхньому включенню до міжнародних організацій [3, с. 87]. На нашу думку, цей напрям є більш складним у впровадженні, оскільки залежить не лише безпосередньо від держави, території якої відокремлюються. Так, наприклад, незважаючи на зусилля РК, Туреччина офіційно визнає ТРПК, хоча жодним з інших членів міжнародної спільноти таке рішення не підтримано.

Задля запобігання визнанню Автономної Республіки Крим (далі – АРК) як суб'єкта Російської Федерації, а також недопущення визнання так званих «ЛНР» та «ДНР» Україною проведено низку заходів. Зокрема, прийняття Верховною Радою Декларації «Про боротьбу за звільнення України» від 20.03.2014 року та численних постанов парламенту, суть яких полягає у привертанні уваги світової спільноти до подій, що призвели до тимчасової окупації, а саме: «Про ініціативу міжнародних переговорів щодо деескалації ситуації навколо України» від 16.04.2014 року, «Про Звернення Верховної Ради України до парламентарів іноземних держав та парламентських асамблей міжнародних організацій щодо засудження триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України, незаконної анексії Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, політичних репресій проти громадян України та звільнення політичних в'язнів – громадян України» від 30.04.2020 року. Додатково було запроваджено інструменти притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності шляхом визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), згідно з Постановою Верховної Ради «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 04.02.2015 року [9] відбулася ініціація відповідного процесу. Так, Римський статут МКС надає можливість притягнення Російської Федерації до міжнародно-правової відповідальності за скоєння актів агресії (незаконне використання збройних сил проти територіальної цілісності України) [10].

Відповідно до заяви Прокурора МКС Фату Бенсуди від 11.12.2020 року, відображеної надалі у Звіті Канцелярії Прокурора МКС «Дії з попереднього вивчення ситуації у 2020 році» від 14 грудня 2020 року, завершилося попереднє вивчення ситуації в Україні, підсумком якого є встановлення наявності підстав для здійснення подальшого розслідування злочинів, які підлягають предметній юрисдикції МКС та відбувалися як на території АРК, так і на Сході України (пункт 277).

Щодо ставлення цієї інституції до самого факту тимчасової окупації суверенної території України, то дії РФ стосовно АРК визнано рівнозначними «продовжуваному режиму окупації за критерієм здійснення «ефективного контролю» (пункт 274); збройний конфлікт на Сході України потребує додаткового дослідження для визначення його правової характеристики: міжнародний збройний конфлікт чи внутрішній збройний конфлікт (пункт 277) [11].

Незважаючи на відсутність чітко вираженої позиції щодо збройного конфлікту в регіоні Донбасу, завершення попереднього вивчення ситуації з подальшим розслідуванням дозволять Канцелярії Прокурора МКС вийти на якісно новий рівень з'ясування та встановлення об'єктивної істини в інтересах правосуддя, що, без сумніву, дасть змогу

ідентифікувати даний конфлікт як міжнародний із подальшим притягненням винних до відповідальності.

Увесь комплекс оперативних заходів, чітка позиція оцінки та ставлення до ТОТ України, норми міжнародного права створили базис для застосування різних міжнародних санкцій [12, с. 72]. Наприклад, останнє рішення стосовно санкцій проти РФ, прийняте Європейською радою 29.06.2020 року, продовжило «обмежувальні» заходи щодо РФ до 31.01.2021 року [13], що підтверджує спільну позицію України та в цьому разі Європейського Союзу.

3. *Повна зупинка сприйняття* (курсив мій. – Я. К.). У той час як протидія формальному визнанню ТОТ є основою для протидії тимчасовій окупації в цілому, державам варто остерігатися поступового прийняття ТОТ на міжнародному рівні [3, с. 88]. Так, протидія у цьому напрямі повинна здійснюватися шляхом викорінення зі свідомості самого факту примирення з існуванням ТОТ як обставини, з якою слід змиритися. Комплекс таких дій відтворюється у діяльності національних органів державної влади та їх посадових осіб. Про це свідчать як відсутність внесення змін до ст. 133 Конституції України [6], відповідно до якої АРК, Севастополь, Донецька та Луганська область (у повному складі) є системою адміністративно-територіального устрою та входять до складу України, так і практика правозастосування, зокрема внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових рішень за фактом посягання на територіальну цілісність та недоторканність ч. 1 ст. 110 Кримінального кодексу України [14] у зв'язку з відкритим розміщенням в інтернет-мережі карти України з відкоремленими південною та південно-східною частинами; ноти протесту посольства України до МЗС Італії, причиною яких стало відкриття офіційних представництв «фейкових республік» на території Італії (місто Верона); звернення міністра закордонних справ до представників компанії «Apple», причиною якого стало маркування у додатку «Google maps» АРК та міста Севастополя як частини Російської Федерації.

4. *Застосування нормативної регламентації* (курсив мій. – Я. К.). Цей напрям протидії полягає у використанні національних можливостей правової регламентації, спрямованої на протидію визнанню ТОТ [3, с. 88]. Убачається, що сферу його застосування необхідно розширити. Так, нормативні способи врегулювання нової сфери суспільних відносин мають бути спрямовані не лише на протидію визнанню ТОТ, а й на нормалізацію наявного правопорядку в державі. Саме тому національну правотворчість слід сфокусувати на забезпеченні прав та свобод тих, хто стали жертвами держави-окупанта. Тобто не меш важливим для держави має бути той факт, що відірваними від України залишилися громадяни України, які постійно проживають на цій території. Частина з них не підтримує окупації і покладає сподівання на те, що Україна докладе максимум зусиль для відновлення територіальної єдності, захисту їхніх громадянських прав і свобод. Ураховуючи положення норм Конституції України (ч. 2 ст. 3 «Права і свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [6]), виникла об'єктивна необхідність нормативного врегулювання статусу ТОТ, визначення правового режиму цих територій та способів реалізації сукупності прав людини та громадянина, гарантованих Конституцією України.

Зокрема, визначальними нормативно-правовими актами, спрямованими на врегулювання цих суспільних відносин, є Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території» від 15.04.2014 року, «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» від 12.08.2014 року, «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей» від 18.01.2018 року. Їхні положення були деталізовані в підзаконних нормативно-правових актах, а саме:

Постанові Кабінету Міністрів України № 367 від 04.06.2015 року «Про затвердження порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» та Постанові Кабінету Міністрів України № 815 від 17.07.2019 року «Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території України у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій». Наслідком цього стало встановлення особливого правового режиму на ТОТ та їхнього правового статусу.

Поняття «правовий статус» – статичне, оскільки норми права закріплюють безпосередньо правовий стан відповідної території [1, с. 43]. Відповідно до норм національного законодавства правовий статус ТОТ України – це невід'ємна частина території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України [15]. З певними застереженнями можна визнати, що правовий статус території лежить в основі її правового режиму. Поняття правового режиму – динамічне, оскільки відображає динаміку діяльності людини (і правове визначення належного, дозволеного й забороненого в цій діяльності) [1, с. 43]. Правовий режим на ТОТ України визначено так: «На тимчасово окупованій території поширюється особливий правовий режим перетину меж тимчасово окупованої території, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації інших прав і свобод людини та громадянина. Правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території» [15].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Кіпрське питання сприяло появі цілісної підсистеми міжнародних відносин, яка відрізняється особливим набором внутрішніх і зовнішніх чинників, що включають локальний, регіональний та глобальний конфлікт [16]. Вивчення досвіду РК, яка вже понад 50 років протистоїть поширенню та визнанню ТРПК, може бути корисним під час унормування ТОТ в Україні. Незважаючи на позитивний досвід РК у протистоянні з ТРПК, кіпрське питання залишається ще не вирішеним і на сьогодні.

З огляду на міжнародні стандарти та досвід РК можна зазначити, що протидія тимчасовій окупації є організаційно-правовим, політично-правовим, претензійним та загальносоціальним комплексом заходів, що здійснюються уповноваженими на те суб'єктами, функціональним змістом яких виступає унормування становища тимчасово окупованих територій, недопущення поширення та визнання цих територій, кінцевим результатом яких є відновлення ефективного контролю над тимчасово окупованими територіями з подальшим притягненням винних осіб до юридичної відповідальності. Такий комплекс заходів повинен здійснюватися як на міжнародному, так і на національному рівнях. Додатково зауважимо, що зазначені нами напрями протидії мають системний характер, тобто є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними, спрямовані на досягнення однієї мети.

Щодо рівнозначності напрямів діяльності на внутрішньому та зовнішньому рівнях хотілося б наголосити, що саме в питанні протидії вбачаються більш ефективними ті, адресатом яких є міжнародна спільнота.

Уважаємо за доцільне внормування підходів до відновлення контролю над ТОТ України, їхню уніфікацію та консолідацію заходів у такий спосіб:

1) продовження здійснюваних напрямів діяльності в цілому відповідно до обстановки (йдеться про швидкі точкові реакції на події, що відбуваються як на окупованих територіях, так і на міжнародній арені, з утвердженням тезису, що дані території залишаються виключно українськими);

2) включення питання відновлення контролю над АРК до міжнародних переговорів усіх рівнів та форматів;

3) надання всесторонньої допомоги МКС у ході здійснення розслідування злочинів, склади яких передбачені Римським статутом та відбувалися на території України.

Надалі розвиток цих розвідок убачається у формуванні теоретичної основи для розроблення національної стратегії / програми протидії тимчасовій окупації як одного з

пріоритетних аспектів діяльності держави з подальшим включенням її до продекларованої владою Стратегії реінтеграції Криму та Донбасу як початкової стадії реінтеграції.

Список використаних джерел

1. Ляшко О. О. Правовий режим тимчасово окупованих територій: поняття та сутність. *Юридична Україна*. 2017. № 9–10. С. 39–45.
2. Bridget L. Coggins. How do states respond to secession? The dynamic of state recognition. *Secession and counter-secession: an international relations perspective*. Barcelona: CIDOB, 2018. P. 27–31.
3. Ker-Lindsay J. The four pillars of a counter-secession foreign policy: Lessons from Cyprus. *Secession and counter-secession: an international relations perspective*. Barcelona: CIDOB, 2018. P. 85–91.
4. Muro D. Strategies of secession and counter-secession. *Secession and counter-secession: an international relations perspective*. Barcelona: CIDOB, 2018. P. 19–27.
5. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до статуту ООН : міжнародний документ від 24.10.1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 28.11.2020).
6. Конституція України. URL: <https://cutt.ly/WhhF2v9> (дата звернення: 21.11.2020).
7. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://cutt.ly/1hhGtsM> (дата звернення: 21.11.2020).
8. Про утворення та ліквідацію районів : Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL: <https://cutt.ly/GhhGj5K> (дата звернення: 23.11.2020).
9. Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян : Постанова Верховної Ради України; Заява від 04.02.2015 р. № 145-VIII. URL: <https://cutt.ly/nhhGHdE> (дата звернення: 23.11.2020).
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ від 17.07.1998 р. URL: <https://cutt.ly/6hhGMgM> (дата звернення: 23.11.2020).
11. Звіт прокурора Міжнародного кримінального суду «Дії з попереднього вивчення ситуації у 2020 році». URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-ukr-rus.pdf> (дата звернення: 21.12.2020).
12. Рибачок Д. О., Фещенко Б. О., Гнатюк М. М. Санкції в політиці ЄС: приклад Російської Федерації 2014–2015 рр. *Наукові записки кафедри політології НАУКМА*. 2018. URL: <https://cutt.ly/ahhJWi2> (дата звернення: 24.11.2020).
13. Рішення Європейської ради про продовження санкцій проти РФ. Офіційний сайт Європейської ради. URL: <https://cutt.ly/nh0eTHW> (дата звернення: 21.12.2020).
14. Вирок Суворовського районного суду міста Одеси від 16.03.2020 р., судова справа № 523/1839/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87515000> (дата звернення: 29.11.2020).
15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://cutt.ly/ohjuQHA> (дата звернення: 29.11.2020).
16. Пономарьов І. С., Мурза К. Г. Аналіз кіпрського питання в контексті реалізації загальноєвропейської безпеки. *Проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 5. С. 275–285.

References

1. Iliashko, O. O. (2017). Pravovyi rezhym tymchasovo okupovanykh terytorii: poniattia ta sutnist. *Yurydychna Ukraina* [Legal regime of temporary occupied territories: the definition and essence. *Judicial Ukraine*]. № 9–10. S. 39–45 [in Ukrainian].
2. Coggins B. L. How do states respond to secession? The dynamics of state recognition. *Secession and counter-secession: An international relations perspective*. Barcelona: Barcelona Centre for International Affairs, CIDOB. 2018. P. 27–31.
3. Ker-Lindsay J. The four pillars of a counter-secession foreign policy: Lessons from Cyprus. *Secession and counter-secession: An international relations perspective*. Barcelona: Barcelona Centre for International Affairs, CIDOB. 2018. P. 85–91.
4. Muro D. Strategies of secession and counter-secession. *Secession and counter-secession: an international relations perspective*. Barcelona: Barcelona Centre for International Affairs, CIDOB, 2018. P. 19–27.
5. Deklaratsiia pro pryntsyphu mizhnarodnoho prava, sheho stosuutsia druzhnikh vidnosyn ta spivrobotnytstva mizh derzhavamy vidpovidno do statutu OON [Declaration on Principles of International Law

concerning Friendly Relations and Cooperation among States in Accordance with the Charter of the United Nations]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (data zvernennia: 28.11.2020) [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://cutt.ly/WhhF2v9> (data zvernennia: 21.11.2020) [in Ukrainian].

7. Vyborchyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 r. № 396-IX [Electoral Code of Ukraine : Law of Ukraine]. URL: <https://cutt.ly/1hhGtsM> (data zvernennia: 21.11.2020) [in Ukrainian].

8. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.07.2020 r. № 807-IX [The Ukrainian parliament decree about creation and liquidation administrative-territorial unit]. URL: <https://cutt.ly/GhhGj5K> (data zvernennia: 23.11.2020) [in Ukrainian].

9. Pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyktsii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti ta voiennykh zlochyniv vyshchymy posadovymy osobamy Rosiiskoi Federatsii ta kerivnykamy terorystychnykh orhanizatsii «DNR» ta «LNR», yaki pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukrainskykh hromadian : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 145-VIII [The Ukrainian parliament decree about acceptance of jurisdiction of International Criminal Court]. URL: <https://cutt.ly/nhhGHdE> (data zvernennia: 23.11.2020) [in Ukrainian].

10. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the ICC]. URL: <https://cutt.ly/6hhGMgM> (data zvernennia: 23.11.2020) [in Ukrainian].

11. Zvit prokurora Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu «Dii z poperednoho vyvchennia sytuatsii u 2020 rotsi» [Report of The Office of the Prosecutor ICC on the conclusion of the preliminary examination in the situation in Ukraine in 2020]. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-ukr-rus.pdf> (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].

12. Rybachok, D. O., Feshchenko, B. O., Hnatiuk, M. M. (2018). Sanktsii v politytsi YeS: pryklad Rosiiskoi Federatsii 2014–2015 rr. *Naukovi zapysky kafedry politolohii NaUKMA* [The sanctions policy of European Union in Russian Federation's example in 2014–2015. *Proceedings of political department of National University «Kyiv-Mohyla academy»*]. URL: <https://cutt.ly/ahhJWi2> (data zvernennia: 24.11.2020) [in Ukrainian].

13. Rishennia Yevropeiskoi rady pro prodovzhennia sanktsii proty RF. Ofitsiyni sait Yevropeiskoi rady [The European Council decision about prolongation of economic sanctions for another six month. The official site European Council]. URL: <https://cutt.ly/nh0eTHW> (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].

14. Vyrok Suvorovskoho raionnoho sudu mista Odesy vid 16.03.2020 r., sudova sprava № 523/1839/20 [The court decision on case № 523/839/20, taken from the official court-register site]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87515000> (data zvernennia: 29.11.2020) [in Ukrainian].

15. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 r. № 1207-VII [Law of Ukraine about ensuring rights and freedoms and legal regime on temporary occupied territories of Ukraine]. URL: <https://cutt.ly/ohjuQHA> (data zvernennia: 29.11.2020) [in Ukrainian].

16. Ponomarov, I. S., Murza, K. H. (2012). Analiz kyperskoho pytannia v konteksti realizatsii zahalnoievropeiskoi bezpeky. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Analysis of Cyprus question in context of all-European security. *Problems of foreign affairs*]. № 5. S. 275–285 [in Ukrainian].

Kushnir Yaroslav,

Senior instructor

(National Academy of State Border Guard Service named

after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8519-5331>

COUNTERING TEMPORARY OCCUPATION: INTERNATIONAL ASPECT, FOREIGN EXPERIENCE, AND NATIONAL REALITIES

This article provides a comprehensive study in areas of counteraction to the temporarily occupied territories of a sovereign state. Regulations, doctrinal approaches, international experience serve as a subject to this study in the context of a set of functional national activities of states that have faced the issue of territories' separation. Particular attention is paid to foreign experience in counteracting the temporary occupation through the prism of the Republic of Cyprus which held an activity to counter the so-called Turkish Republic of Northern Cyprus, as one of the most successful examples of confrontation with the temporarily occupied territories for a long time and comparing Ukraine's activities in this field. To this end, the author conducts a comprehensive analysis of measures aimed at combating the spread and recognition of the temporarily occupied territories of the Republic of Cyprus, as well as the scientific achievements of international scientists who have studied this issue. Analyzing these objects, the author carries out the qualification based on the criteria of differentiation of measures accepted by foreign scientists and determines which measures were implemented to solve the same problem in Ukraine. Given the personal experience of operational and service activities of the author and a deep

awareness of this topic, it is proposed to expand the generally accepted areas of counteraction. The author provides the grounding of additional direction on how to counter the expansion and recognition of the Ukrainian temporarily occupied territories, disclosing a complex of measures which were, and can be introduced for its realization. The result of this study is the formation of the author's approach to defining the complex concept of «counteraction to temporary occupation», the formation of a list of national measures to combat the temporarily occupied territories, and their classification, as well as proposals for the most effective countermeasures and their further use in law enforcement.

Key words: *temporary occupation; counteraction to temporary occupation; temporarily occupied territory; foreign experience in counteracting temporary occupation.*

Надійшла до редколегії 26.12.2020

УДК: 343.2(045)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-20-26>

Северінова Олександра Борисівна,

кандидат політичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3013-9815>

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ»: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано теоретико-методологічні аспекти становлення та розвитку доктринальних уявлень про зміст поняття «збройний конфлікт» в історії світової політико-правової думки. Розглянуто питання щодо назви галузі права, яка регулює питання збройних конфліктів, шляхом аналізу таких її історичних назв, як «право війни», «закони і звичаї війни», «право збройних конфліктів», «міжнародне гуманітарне право» та «міжнародне гуманітарне право, що застосовується під час збройних конфліктів». Визначено, що тривала історія становлення права збройних конфліктів сприяла затвердженню на рівні міжнародного права положення щодо заборони будь-якої збройної агресії у світі, що знайшло своє відображення в такому принципі, як незастосування сили або погрози силою. При цьому саме Статут ООН став першим міжнародним актом в історії людства, що повністю заборонив збройну агресію та закріпив згаданий принцип на міжнародному рівні, який є обов'язковим для всіх держав сучасного світу.

Ключові слова: агресія; збройний конфлікт; міжнародне гуманітарне право; правова доктрина; права та свободи особи.

Постановка проблеми. Колективне насилля у формі війни завжди супроводжувало соціально-політичні відносини на міжнародній арені. Нині в міжнародному праві закріплений загальноновизнаний принцип незастосування сили, що має характер «*jus cogens*». Проте, як відомо, міжнародному співтовариству все ще не вдалося уникнути збройних конфліктів. На початку ХХІ століття вони становлять велику небезпеку для всього населення земної кулі. Сьогодні такі протистояння мають назву війн четвертого покоління, які включають так звані «гібридні» збройні конфлікти.

Дійсно, у зв'язку з наявністю нових потужних видів зброї (економічної, політичної, інформаційної, культурної та зброї масового знищення), які є небезпечними як для самого агресора, так і для всього світу; бажанням агресора применшити свою роль у розв'язанні конфліктів для уникнення санкцій з боку інших країн та міжнародних організацій, а також заради недопущення втрати авторитету та позицій на світовій арені; намаганнями країн-агресорів установити свій контроль над об'єктами агресії (у т. ч. інтегрувати їх до своїх політичних, економічних та безпекових систем) без надмірних для них збитків відбувається трансформація методів та засобів ведення війни. Нині класичне розуміння терміна «зброя» зникло. Під зброєю розуміємо не тільки сукупність технічних пристроїв, що використовуються для ураження живої сили противника, його техніки та споруджень, а й інформаційний, економічний, політичний вплив, засоби якого справедливо вважають відповідною зброєю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що вже розпочато вирішення зазначеної проблеми. Зокрема, теоретичними

питаннями займалися такі вітчизняні науковці, як А. В. Антонов, В. Б. Бзот, К. А. Важна, Ю. О. Горбань, В. П. Горбулін, Є. І. Жилін, О. В. Задорожний, Д. О. Коваль, В. Ю. Кравченко, Є. В. Магда, В. П. Попович, Л. Є. Смола, О. М. Суходоля, М. В. Цюрупа, С. О. Чернишенко, Г. М. Яворська та інші. Серед зарубіжних учених, які всебічно досліджували проблему «гібридних» збройних конфліктів, можна виокремити таких: Х.-П. Гансер, Ф. Гофман, Д. Донсон, Е. Лукас, М. Маклюен, С. Метз, П. Померанцев, С. Хантінгтон.

Водночас, зважаючи на принципові зміни сутності та структури сучасних збройних конфліктів, корисним з науково-практичного погляду є комплексний історико-правовий аналіз теоретичних аспектів становлення і розвитку доктринального поняття «збройний конфлікт» в історії світової політико-правової думки різних епох.

Метою цієї статті є визначення історико-правових та теоретико-методологічних аспектів діалектичного становлення і розвитку доктринального поняття «збройний конфлікт».

Виклад основного матеріалу. З огляду на велику кількість збройних конфліктів у минулому та їхній небезпечний характер сьогодні, вбачаємо необхідним всебічний аналіз таких складних та мінливих соціально-політичних феноменів.

Що стосується теорії «гібридної війни» як війни четвертого покоління, то цей термін уперше виник у США. Поняття «гібрид» має первісно біологічне значення – зрощування двох чи більше різних організмів. У сучасному світі «він набув нового змістовного наповнення в інших науках, як нами встановлено, сьогодні має ще й інноваційний компонент стосовно війни як політичного явища. Йдеться про «зрощення» стану «озброєного миру», політики «ні війни, ні миру», використання м'яких та жорстких засобів у міжнародних справах, поєднання стратегій силового тиску та «непрямих дій», особливо завдяки засобам «інформаційної війни», «зомбування» населення через одержавлені ЗМІ тощо» [1, с. 46].

У термінологічних словниках подано таке визначення терміна «гібридна війна» – це «війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором у державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються звичайною війною» [2, с. 83].

Узагалі поняття «гібридна війна» стало популярним завдяки Ф. Гофману, який пояснив її так: «Гібридні війни поєднують у собі цілу низку різних режимів ведення війни, включаючи звичайні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, зокрема невибіркове насильство та примушення, кримінальний безлад» [3, с. 14].

Для характеристики збройних протистоянь найчастіше використовують терміни «війна», «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт». Тож пропонуємо визначитися з дефініцією цих понять, їхніми основними ознаками, відмінностями.

Історично першим виник термін «війна», але і він по-різному трактувався вченими. Так, Гуго Гроцій зазначав, що війна є змагання силою, виключно тільки збройне зіткнення держав [4, с. 68]. Військовий теоретик Карл Клаузевіц уважав, що війна є продовженням політики насильницькими засобами [5, с. 1060]. Англійський учений Л. Оппенгейм слушно наголошував, що «війна є зіткненням між двома або більшою кількістю держав, здійснюваним за допомогою застосування їхніх збройних сил, з ціллю подолання один одного й примусу переможеного прийняти умови миру, бажані переможцю» [6, с. 230].

Узагалі в науковому середовищі простежуються два діаметрально різних підходи щодо поняття війни. Прибічники першого підходу визнавали її закономірним, природним феноменом, яке є необхідним для суспільства (Геракліт, Платон, Аристотель, А. Августин, Ф. Аквінський, Г. Гегель, К. Клаузевіц, Ф. Ніцше). Інші вважали війну руйнівною силою, яка є неприпустимою, та відповідно шукали шляхи для запобігання їй або принаймні обмеження (І. Бентам, К. Маркс, П. Дюбуа).

Слід зазначити, що у перших міжнародно-правових актах, які закріплюють принципи міжнародного гуманітарного права, використовується саме термін «війна». Так, наприклад, у Гаазьких конвенціях 1907 року йдеться про застосування правових норм «на випадок війни». У деяких з цих конвенцій у самих назвах використовується термін «війна»: IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі, V Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у випадку війни на суходолі, IX Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни, X Конвенція про застосування до морської війни засад Женевської конвенції, XI Конвенція про деякі обмеження в користуванні правом захвату в морській війні, XIII Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у випадку морської війни. Ще одним прикладом є Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 року, який також оперує терміном «війна».

Що стосується визначення досліджуваних понять у національному законодавстві, то, наприклад, у кримінальному праві України термін «воєнний конфлікт» уживається поряд із терміном «агресивна війна», які не є тотожними та відрізняються масштабністю. І згідно з цим більш масштабним є саме агресивна війна. При цьому поняття «воєнний конфлікт» і «збройний конфлікт» ототожнено, що є неприпустимим. Тож українське законодавство на сьогодні не вирізняється логічністю і системністю у використанні термінології та відповідно потребує змін.

Таким чином, вважаємо, що терміни «війна» та «воєнний конфлікт» є синонімічними поняттями, про що свідчить їхня змістовна тотожність.

Найбільшої уваги заслуговує поняття «збройний конфлікт». У Женевських конвенціях 1949 р. поряд з терміном «війна» використовують вираз «міжнародний збройний конфлікт» і «неміжнародний збройний конфлікт». У зв'язку зі зміною підходу до розуміння терміна «війна», його неспроможністю охопити різні види збройних протистоянь, що не входять до поняття війни, у другій половині XX століття відбувається відмова від терміна «війна» в його первісному розумінні. Замість нього починають використовувати термін «збройний конфлікт». І дуже часто «збройний конфлікт» застосовують як синонім з поняттям «воєнний конфлікт», який, за нашим визначенням, є тотожним поняттю «війна».

На наш погляд, під збройним конфліктом у сучасних умовах слід розуміти будь-яке збройне зіткнення противників, незалежно від того, має воно політичний, інформаційний, економічний, релігійний або локалізований чи міжнародний характер. Отже, убачаємо відмінність між термінами «війна», «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт», яка полягає у тому, що останнє поняття змістовно є набагато ширшим від попередніх двох. Збройний конфлікт охоплює протистояння на політичному, економічному, інформаційному, релігійному фронтах, а також включає зіткнення збройних сил противників у фізичному вимірі. Що стосується понять «війна», «воєнний конфлікт», то вони характеризуються лише протистоянням на полі бою в прямому сенсі. І тільки такі словосполучення, як «політична війна», «інформаційна війна», «економічна війна», «релігійна війна» у своїй сукупності будуть змістовно збігатися з терміном «збройний конфлікт».

Міжнародне гуманітарне право, застосовуване в збройних конфліктах, становить сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між воюючими, їх відносини з нейтральними країнами, що встановлюють правила поведінки з військовополоненими, пораненими, хворими й цивільним населенням з метою захисту жертв війни, вибору засобів і методів ведення збройної боротьби.

Юридичні можливості врегулювання збройних конфліктів засобами багатосторонніх інституційних механізмів базуються на положеннях двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, конвенцій, протоколів. Окрім цих актів, важливу роль у регулюванні збройних протистоянь відіграють міжнародні звичаї, загальні принципи міжнародного права, які визнані цивілізованими націями, судові прецеденти та доктрини. Норми міжнародного

права, що регламентують ведення військових дій, було кодифіковано на двох Гаазьких конференціях миру в 1899 і 1907 рр. Ці норми в міжнародному гуманітарному праві отримали назву «право Гааги». У 1949 р. в Женеві було прийнято чотири конвенції про захист жертв війни. Норми цих конвенцій, а також двох додаткових протоколів до них 1977 р. у міжнародному гуманітарному праві отримали назву «право Женеві».

Саме після Другої світової війни почався найбільш активний пошук світовим співтовариством шляхів гуманізації права збройних конфліктів і вдосконалення міжнародної нормативної бази, яка б відповідала вимогам сучасності. Дуже велику роль у такому процесі відіграла Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН). Вона була створена в 1945 році на підставі Статуту ООН як єдина міжнародна універсальна організація загальної компетенції. Це означає, що її дія поширюється на всі країни світу та до її повноважень належить вирішення всіх питань у будь-якій сфері (економічній, культурній, екологічній тощо). Особливої уваги заслуговує саме Статут ООН, який є за своєю природою унікальним міжнародним документом, тому що він став єдиним міжнародним актом, положення якого є обов'язковими для всіх держав. Це є відображенням сутності ООН як універсальної організації.

Згідно зі статтею 1 Статуту ООН переслідує цілі підтримання миру та безпеки і з цією метою вживає ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії або інших порушень миру; розвитку дружніх відносин між націями; здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру; для узгодження дій націй у досягненні наведених вище загальних цілей [7]. Особливе значення Статуту полягає у тому, що він не тільки регулює діяльність міжнародної організації безпеки, а й закладає фундамент системи колективної безпеки, рівної для всіх, та слугує своєрідним кодексом поведінки держав у політичній, військовій, екологічній, гуманітарній та інших сферах.

Що стосується регулювання збройних конфліктів, то особливої уваги заслуговує п. 4 ст. 2 Статуту ООН, в якому зазначено, що «всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй». Саме Статут ООН став тим міжнародним документом, який повністю заборонив збройну агресію як знаряддя національної політики. І це стало імперативною нормою («*jus cogens*») та одним з принципів міжнародного права. Відповідно до ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року імперативність міжнародно-правової норми означає, що вона «приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що мала б такий самий характер».

Проте спроби врегулювання збройних конфліктів на міжнародному рівні були й до прийняття Статуту ООН. Так, першим таким міжнародним документом стала Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1899 року. Але вона була підписана та ратифікована лише 26 державами.

Наступним важливим етапом стало проведення II Гаазької конференції 1907 року, в результаті якої була прийнята Конвенція про обмеження застосування сили при відшкодуванні за договірними борговими зобов'язаннями (але згідно з її положеннями сила могла застосовуватися у разі відмови передати справу на арбітражний розгляд).

Прийняття Статуту Ліги Націй 1920 року ознаменувало перехід до якісно нового етапу становлення принципу незастосування сили. У преамбулі було вказано про важливість «прийняти деякі зобов'язання не вдаватися до війни» для розвитку співробітництва між народами і для гарантії миру та безпеки. Статутом передбачено обмеження озброєнь держав до мінімуму, сумісного з національною безпекою і виконанням міжнародних зобов'язань

(ст. 8), гарантії поважати і зберігати територіальну цілісність та існуючу політичну незалежність усіх членів Ліги проти будь-якого зовнішнього вторгнення (ст. 10); закріплено, що будь-яка війна або загроза війни, незалежно від того, чи зачіпає вона прямо або ні будь-якого з членів Ліги, цікавить Лігу Націй у цілому і що остання повинна вжити заходів, здатних захистити мир (ст. 11) [8, с. 130]. У Статуті Ліги Націй було затверджено заборону вдаватися до війни, якщо не використано мирні засоби вирішення спору – дипломатичні перемовини, третейський розгляд, розгляд Радою Ліги Націй.

Наступним актом міжнародного рівня, прийнятим з метою врегулювання збройних конфліктів у світі, був Договір про взаємну допомогу 1923 р., укладений під егідою Асамблеї Ліги Націй. У цьому акті було визнано агресивну війну міжнародним злочином і передбачено, що сторони беруть на себе зобов'язання не вчиняти його. Однак цей договір так і не набув чинності, незважаючи на його прогресивний характер та велике значення для становлення міжнародного принципу незастосування сили чи погрози силою.

Відповідні положення щодо заборони агресивної війни були відображені також у Декларації Асамблеї Ліги Націй 1927 року, яка визнала агресивну війну злочинною та несумісною з міжнародним правом: «Будь-яка агресивна війна є і залишається забороненою» і «становить міжнародний злочин» [9, с. 22].

Заслужує особливої уваги Паризький договір 1928 року, відомий як Пакт Бріана-Келлога. Він став першим кроком до створення системи колективної безпеки в Європі: сторони заявили про засудження звернення до війни для врегулювання міжнародних спорів і відмову у своїх відносинах від війни (ст. 1), а також визнали, що врегулювання або вирішення всіх спорів чи конфліктів, хоч би якого характеру або походження вони були, повинно завжди здійснюватися тільки мирними засобами (ст. 2) [10, с. 52]. Після завершення другої світової війни Пакт Бріана-Келлога став однією з правових підстав для Нюрнберзького процесу, на якому керівникам нацистської Німеччини було пред'явлено звинувачення в порушенні Пакту [11, с. 78].

Однак, незважаючи на таку велику кількість міжнародних актів, які приймалися у різні історичні періоди та стосувалися заборони чи обмеження збройних конфліктів у світі, всі вони не зробили такого значного внеску в розвиток принципу незастосування сили або погрози силою, як Статут ООН. Деякі з цих документів мали обмежену дію за колом осіб, адже були підписані не всіма державами світу; частина з них мала лише декларативний характер, так і не набувши чинності; деякі, як-от Статут Ліги Націй та Пакт Бріана-Келлога, були неефективні через відсутність у них понять «агресія» та «агресивна війна», і тому давали змогу скористатися цим недоліком імовірному агресору. Варто погодитися з думкою К. А. Важної, що «Статут ООН відійшов від традиційної концепції війни, яка залишала можливість для зловживань з боку держав» [11, с. 86].

Таким чином, Статут ООН став першим міжнародним актом в історії людства, який повністю заборонив збройну агресію та закріпив принцип незастосування сили або погрози силою на міжнародному рівні, який є обов'язковим для всіх країн світу, що є теоретико-методологічною основою юридичної відповідальності військовослужбовців за правопорушення під час збройних конфліктів, включаючи насамперед військові злочини у значенні, визначеному нормами міжнародного гуманітарного права.

Висновки. Отже, витоки формування таких норм розпочалися ще в Стародавні часи, коли майже в усіх державах того часу існували правила, які обмежують заподіяння шкоди супротивнику, забезпечують захист певним верствам населення (діти, старі, полонені, роззброєні), а також заборони вбивати цивільне населення сторони супротивника.

Крім того, розглянуто питання щодо назви галузі права, яка регулює питання збройних конфліктів, шляхом аналізу таких її історичних назв, як «право війни», «закони і звичаї війни», «право збройних конфліктів», «міжнародне гуманітарне право» і «міжнародне гуманітарне право, що застосовується під час збройних конфліктів». У результаті можна

зробити висновок, що найдоцільнішим буде використання термінів «міжнародне гуманітарне право» лише у вузькому значенні або «міжнародне гуманітарне право, що застосовується під час збройних конфліктів», яке є більш складним, але найбільш точно описує цю галузь.

Таким чином, тривала історія становлення права збройних конфліктів сприяла затвердженню на рівні міжнародного права положення щодо заборони будь-якої збройної агресії у світі, що знайшло своє відображення в такому принципі, як незастосування сили або погрози силою. При цьому саме Статут ООН став першим міжнародним актом в історії людства, який повністю заборонив збройну агресію та закріпив згаданий принцип на міжнародному рівні, який є обов'язковим для всіх держав сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Цюрупа М. Українська військово-гуманітарна традиція та її прояв у збройній боротьбі за суверенітет і територіальну цілісність України (контекст подій в зоні проведення АТО). *Українознавчий альманах КНУ ім. Тараса Шевченка*. 2015. № 18. С. 45–47.
2. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
3. Hoffman F. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War*. Arlington, 2007. 72 p.
4. Гроций Г. О праве войны и мира. Москва, 1994. 868 с.
5. Ермишин О. Афоризмы. Золотой фонд мудрости. Москва, 2006. 1695 с.
6. Оппенгейм Л. *Международное право. Том I : Мир. Полутом 1 / перевод с 6-го английского издания, доп. Г. Лаутерпахтом; под ред. С. Б. Крылова*. Москва, 1948. 408 с.
7. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 25.01.2021).
8. Задорожний О. В. Міжнародно-правовий принцип незастосування сили або погрози силою в контексті дії РФ проти України. *Правова держава*. 2014. № 18. С. 129–134.
9. Declaration Concerning Wars of Aggression. *League of Nations Official Journal*. 1927. № 53. P. 22.
10. Mettraux G. *Perspectives on the Nuremberg Trial*. Oxford University Press. 2008. 799 p.
11. Важна К. А. Визначення агресії у сучасному міжнародному праві. *Україна і світ : матеріали науково-практичної конференції* (м. Київ, 19 квітня 2016 р.). Київ, 2016. С. 84–92.

References

1. Tsiurupa, M. (2015). Ukrainiska viiskovo-humanitarna tradytsiia ta yii proiav u zbroinii borotbi za suverenitet i terytorialnu tsilisnist Ukrainy (kontekst podii v zoni provedennia ATO) [Ukrainian military-humanitarian tradition and its manifestation in the armed struggle for the sovereignty and territorial integrity of Ukraine (context of events in the ATO area)]. *Ukrainoznavchyi almanakh KNU im. Tarasa Shevchenka*. № 18. S. 45–47 [in Ukrainian].
2. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Political science encyclopedic dictionary] / uklad.: L. M. Herasina, V. L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.; za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo, 2015. 816 s. [in Ukrainian].
3. Hoffman F. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War*. Arlington, 2007. 72 p.
4. Grotsiy, G. (1994). O prave voynyi i mira [On the law of war and peace]. Moskva. 868 s. [in Russian].
5. Ermishin O. (2006). Aforizmy. Zolotoy fond mudrosti [Aphorisms. Gold Fund of Wisdom]. Moskva. 1695 s. [in Russian].
6. Oppengeym, L. (1948). *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. Tom I : Mir. Polutom 1 / perevod s 6-go angliyskogo izdaniya, dop. G. Lauterpahtom; pod red. S. B. Krylova. Moskva. 408 s. [in Russian].
7. Ustav Organizatsii Ob'edinyonnyih Natsiy i Ustav Mezhdunarodnogo Suda [Charter of the United Nations and Charter of the International Court of Justice]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (data zvernennia: 25.01.2021) [in Russian].
8. Zadorozhnii, O. V. (2014). Mizhnarodno-pravovyi pryntsyp nezastosuvannia syly abo pohrozy syloiu v konteksti dii RF proty Ukrainy [The international legal principle of non-use of force or threat of force in the context of the action of the Russian Federation against Ukraine]. *Pravova derzhava*. № 18. S. 129–134 [in Ukrainian].
9. Declaration Concerning Wars of Aggression. *League of Nations Official Journal*. 1927. № 53. P. 22.
10. Mettraux G. *Perspectives on the Nuremberg Trial*. Oxford University Press. 2008. 799 p.
11. Vazhna, K. A. (2016). Vyznachennia ahresii u suchasnomu mizhnarodnomu pravi [Definition of aggression in modern international law]. *Ukraina i svit : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 19 kvitnia 2016 r.). Kyiv. S. 84–92 [in Ukrainian].

Severinova Oleksandra,
Candidate of Political Sciences, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3013-9815>

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF «ARMED CONFLICT»: HISTORICAL, LEGAL AND THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

The article analyzes the theoretical and methodological aspects of the formation and development of doctrinal ideas about the meaning of the concept of «armed conflict» in the history of world political and legal thought. The question of the name of the branch of law that regulates armed conflict, by analyzing its historical names such as «law of war», «laws and customs of war», «law of armed conflict», «international humanitarian law» and «international humanitarian law, used in armed conflicts». As a result of this analysis, it can be concluded that it would be most appropriate to use the terms «international humanitarian law» only in a narrow sense or «international humanitarian law applicable in armed conflicts», which is more cumbersome but most accurately describes the field. It is emphasized that due to the availability of new powerful weapons (economic, political, informational, cultural and weapons of mass destruction), which are dangerous both for the aggressor and for the whole world; the aggressor's desire to downplay its role in resolving conflicts in order to avoid sanctions from other countries and international organizations, as well as to prevent the loss of its authority and position on the world stage; the attempts of the aggressor countries to establish their control over the objects of aggression (including integrating them into their political, economic and security systems) without excessive damage to them is the transformation of methods and means of warfare. It is determined that the long history of the formation of the law of armed conflict has led to the adoption at the level of international law of the provision prohibiting any armed aggression in the world, which is reflected in such a principle as non-use of force or threat of force. At the same time, the UN Charter became the first international act in the history of mankind, which completely prohibited armed aggression and enshrined this principle at the international level, which is binding on all states of the modern world.

Key words: aggression; armed conflict; international humanitarian law; legal doctrine; rights and freedoms of the person.

Надійшла до редколегії 18.01.2021

РОЗДІЛ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК: 342.7.349

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-27-35>

Колеснік Тетяна Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

ГЕНДЕРНИЙ АУДИТ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

У статті проаналізовано проблемні аспекти забезпечення гендерної рівності в трудових правовідносинах. Метою дослідження є вивчення світового досвіду у сфері оцінки гендерної нерівності, аналіз і систематизація наявних теоретико-методологічних підходів для проведення гендерного аудиту законодавства про працю. Наведено основні методологічні засоби для здійснення гендерного аудиту, які розроблені Міжнародною організацією праці та використовуються останнім часом: індекс гендерного розвитку, індекс гендерної нерівності. Зазначено, що існує потреба швидкого впровадження методики вимірювання гендерної нерівності, яка зможе якомога ширше охопити всі сфери людського життя та дати найбільш об'єктивні оцінки гендерного дисбалансу. На основі отриманих результатів визначено низку відповідних заходів, спрямованих на забезпечення гендерного балансу в Україні.

Ключові слова: *гендерний аудит; гендерна рівність; гендерні стереотипи; гендерний баланс; гендерна сегрегація; вільний вибір професії.*

Постановка проблеми. Одним із ключових напрямів забезпечення демократичного поступу України на основі євроінтеграційних цінностей є впровадження гендерної рівності в усі сфери суспільного життя. Права жінок та гендерна рівність належать до основних прав людини, гарантованих у численних міжнародних договорах, резолюціях, деклараціях, платформах і програмах дій у галузі прав людини. Гендерна рівність безпосередньо пов'язана з чотирма стратегічними цілями Міжнародної організації праці, спрямованими на створення гідних умов праці та зайнятості для усіх жінок і чоловіків. До таких цілей відносять: просування і втілення в життя засадничих принципів і прав у сфері праці; розширення можливостей отримання гідної зайнятості й доходу для чоловіків і жінок; збільшення охоплення та ефективності соціального захисту для всіх; зміцнення трипартизму й соціального діалогу. Підтвердженням актуальності цього питання в Україні є досягнення Глобальних цілей сталого розвитку, проголошених Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) у резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. № 70/1 і підтриманих Україною відповідно до Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [1]. Згідно з європейськими стандартами та законодавством України

сьогодні виникає нагальна потреба внесення змін у діяльність підприємств, установ, організацій з метою забезпечення гендерного балансу та гендерної сегрегації в професіях. Відповідно, перед роботодавцями постають нові виклики, на які вони змушені оперативним чином знаходити конкретні та чіткі відповіді, застосовуючи гендерний аудит.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблеми обраної теми наукової статті були висвітлені в роботах Н. Аніщука, Ю. Івченко, О. Костюченко, Л. Лобанової, О. Макарової, М. Малишевої, Е. Мезенцевої, В. Новікова, Ю. Саєнко, В. Отешенко, Л. Чуйко. Не применшуючи значення праць зазначених науковців, слід наголосити, що окреслена проблематика є досить актуальною та має низку дискусійних питань, тому її подальше дослідження вбачаємо доцільним.

Метою статті, відповідно до чітко сформульованої та належно визначеної тематичної проблеми, є узагальнення основних положень, що спрямовані на впровадження гендерного аудиту для забезпечення гендерного балансу під час реалізації права на працю в різних соціально-економічних сферах та окреслення стратегій запобігання і протидії гендерній нерівності шляхом використання правових норм національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Гендерний аудит є новим інструментом у сфері поширення політики гендерної рівності. Він дає змогу проаналізувати, якою мірою принципи гендерної рівності відображені в діяльності організації, як гендерні компоненти інтегровані до стратегічних, програмних документів, документів з поточної діяльності, у взаємовідносини в колективі [2]. Грунтуючись на принципах самостійної оцінки і спільної участі, аудит зважає як на об'єктивні дані, так і на уявлення співробітників щодо того, як досягти гендерної рівності в їхній організації [3, с. 13].

Сьогодні гендерний аудит розглядається когортою дослідників та експертів як ефективний засіб удосконалення соціально орієнтованої політики на рівні держави й на рівні окремої установи чи організації. Методологія Міжнародної організації праці (далі – МОП) характеризує гендерний аудит як новий спосіб, моніторингове знаряддя у сфері просування політики гендерної рівності [2].

Варто звернути увагу на особливості, що притаманні гендерному аудиту, оскільки перші асоціації пов'язані з традиційним розумінням аудиту як процедури незалежної оцінки діяльності організації, системи, процесу, проекту або продукту. Тоді як гендерний аудит за своєю природою є аудитом соціальним, де одиницею оцінки є не кількісний показник, а якісний (сприйняття, що ґрунтується на мисленні, міркуванні). Саме ці аспекти є визначальними для розуміння суті й завдань гендерного аудиту.

Методологія МОП насамперед акцентує увагу не на контрольній, а на розвивальній складовій гендерного аудиту. Тому процедура незалежного оцінювання діяльності організації має супроводжуватися проведенням інформаційної, просвітницької роботи із залученням якомога більшої кількості учасників – членів колективу. Обов'язковими складниками аудиту мають бути не лише аналіз документів, опитування та співбесіди, а й спеціальні навчальні семінари, тренінги, консультації. Отже, принципово важливим є чітке дотримання визначеної МОП методології, яка передбачає:

– по-перше, обов'язкову залученість членів колективу до проведення аудиту. На відміну від «традиційного», гендерний аудит хоч і не виключає такої можливості, проте ніколи не зводиться до зовнішнього. Це аудит, який завжди проводиться за потребою і з ініціативи колективу. Без залучення членів колективу до його підготовки та реалізації основних процедур проведення гендерного аудиту неможливе. Це соціальний аудит, який дає змогу формувати комунікаційне поле на постійній основі та забезпечувати поширення гендерних знань;

– по-друге, обов'язкове навчання, підвищення рівня обізнаності персоналу через систему семінарів, диспутів та тренінгів. При цьому передбачається проведення таких заходів не лише для керівного складу організації, а й для технічного персоналу. У такий

спосіб реалізується одне з основних завдань гендерного аудиту – забезпечується розуміння суті та значущості питань гендерної рівності, а також можливостей впливу кожного рівня менеджменту та окремих членів колективу на виконання цих завдань. Інформаційні зустрічі, тренінги та семінари допоможуть знайти відповіді на питання щодо поширених у колективі гендерних стереотипів, а також визначити особливості прояву їх у поточній діяльності конкретної організації;

– по-третє, застосування гендерно чутливого інструментарію та гендерно чутливих методів у формуванні груп і в процедурах. Цей складник методології потребує дотримання рівності на кожному етапі роботи – від формування робочих груп до аналізу нормативних документів. А формат аудиту з його чітким інструментарієм та послідовністю процедур дає змогу закріпити отримані знання (а також нові для багатьох учасників терміни, вимоги, підходи та методи роботи), перенести їх у площину повсякденного спілкування, що сприяє формуванню гендерно чутливого середовища. Таким чином, гендерний аудит можна розглядати як справді універсальний та ефективний засіб просування політики гендерної рівності, оскільки він дає змогу комплексно виконувати низку важливих завдань: моніторинг, оцінку, налагодження комунікацій, упровадження гендерно чутливих методів роботи [4].

Слід зазначити, що сьогодні більше 300 нормативно-правових актів регулюють правовідносини у сфері гендеру. На національному рівні гендерні компоненти враховуються здебільшого під час виконання міжнародних зобов'язань України. Ратифікація Україною конвенцій Міжнародної організації праці, які відповідно до Конституції України є частиною національного законодавства, стало основною засадою інституційної гендерної політики в Україні [5, с. 24]. Це Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29, 1930 р.; Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.; Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111, 1975 р.; Конвенція про скасування примусової праці № 105, 1975 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 р. Безумовно, аспект гендерної рівності відображений і в Загальній декларації прав людини 1948 р., в якій проголошено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах – незалежно від статі, а також у Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок, яка включає положення щодо рівного статусу жінки і чоловіка у трудових відносинах.

Передусім проаналізуємо положення Основного Закону України. Відповідно до ст. 24 та ст. 43 Конституції України гарантується рівність прав чоловіків і жінок та надання рівних можливостей у праці і винагороді за неї, створенням державою умов для повного здійснення громадянами права на працю, можливостей у виборі професії та виду трудової діяльності. У низці статей Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) та в окремих законах України закріплено спеціальні норми, які регулюють працю жінок. Так, у ст. 2-1 КЗпП України регламентується положення про заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ-СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання. Статтею 174 КЗпП України встановлено заборону застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також залучення жінок до підіймання та переміщення речей, маса яких перевищує затверджені для них граничні норми. Статтями

175–186 КЗпП України встановлено обмеження праці жінок на роботах у нічний час, пільги для вагітних жінок та жінок, які мають дітей, відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами і для догляду за дитиною, перерви для годування дитини, гарантії під час прийняття на роботу та заборону звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей. Стаття 56 КЗпП України зобов'язує власника або уповноважений ним орган на прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, у т. ч. таку, що знаходиться під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень [6]. Закон України «Про охорону праці» визначає основні положення щодо охорони життя і здоров'я всіх працівників, а саме у статті 10 ідеться про спеціальні норми щодо охорони праці жінок [7].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про зайнятість населення» передбачено додаткові гарантії зайнятості для жінок, які мають дітей віком до шести років, та одиноких матерям, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів [8]. У зв'язку з цим варто зазначити, що прикладом встановлення гендерної рівності та ліквідації дискримінації за ознакою статі є стаття 186¹ КЗпП України, яка поширила гарантії, закріплені статтями 56, 176, 177, частинами третьою–восьмою статті 179, статтями 181–182¹, 184–186 КЗпП, також на батьків, які виховують дітей без матері (у т. ч. в разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі). Крім згаданих вище нормативно-правових актів, не можна залишити поза увагою закони України «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про відпустки», які теж орієнтовані на забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків, але потребують удосконалення з урахуванням гендерних аспектів, що є ключовим вектором та запорукою соціально-економічного розвитку держави.

Для виконання міжнародних зобов'язань з окресленої проблематики було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9]. Основні його положення спрямовані на розбудову гендерно чутливого національного законодавства та імплементацію гендерних аспектів міжнародного права до національної системи законодавства. Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів для усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Відповідно до ст. 17 зазначеного закону жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці. Тому роботодавець зобов'язаний:

- створювати умови праці, які дають змогу жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі;
- забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками;
- здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків за умови однакової кваліфікації та однакових умов праці;
- вживати заходи щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці;
- вживати заходи щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі.

Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі; висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей; вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.

Роботодавці можуть здійснювати позитивні дії, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників. Крім того, у п. 3 ст. 11 Закону України «Про зайнятість населення» та ст. 24 Закону України «Про рекламу» міститься пряма норма про недопустимість зазначення в рекламі про вакансії віку кандидатів, пропозицій роботи тільки жінкам чи лише чоловікам. Виняток становить специфічна робота, що може виконуватися винятково представником певної статі [10]. Надалі впровадження Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» забезпечить просування гендерної рівності в українському суспільстві відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

Принагідно зазначити, що протягом 2020 року Мінсоцполітики проводило активну роботу щодо реалізації законодавства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Міністерством було розроблено та прийнято низку нормативно-правових документів, які сприяють просуванню гендерної рівності у сфері праці, державного управління, гендерного аналізу впливу галузевих реформ, забезпеченню ефективної реалізації законодавства у сфері протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству, а саме: Інструкцію щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів; Методичні рекомендації щодо оцінювання гендерного впливу галузевих реформ, що дасть можливість визначити прямий або опосередкований вплив та наслідки реалізації державної політики на становище різних груп хлопців і дівчат, жінок і чоловіків для своєчасного усунення диспропорцій та гендерної нерівності; Методичні рекомендації щодо включення до колективних договорів та угод положень, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків у трудових відносинах. Основні положення Методичних рекомендацій містять практичні складові для роботодавців і профспілок щодо впровадження Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Мінсоцполітики рекомендує включати до колективних договорів окремий розділ «Рівність і недискримінація», що матиме положення про домовленість між сторонами створювати умови, які дають змогу жінкам і чоловікам: працювати на рівній основі; забезпечувати можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками; отримувати рівну оплату праці за наявності однакової кваліфікації та однакових умов праці; брати участь у заходах щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов роботи; унеможливити та захищатися від випадків сексуальних домагань, інших проявів насильства за ознакою статі.

Профспілкам (профспілковим представникам) Мінсоцполітики рекомендує ініціювати включення до колективних договорів та угод заходи з гендерного вирівнювання в межах підприємства, а також розділи «Умови праці» та «Оплата праці». Одним із ключових для працівниць-жінок є питання щодо ефективного поєднання професійних і сімейних обов'язків, яке на практиці колективним договором не регулюється. Гендерний розрив у догляді за дітьми поширений серед людей молодого віку, у догляді за дорослими – серед вікової групи 50–64 років. Четверть працюючих жінок віком 50–64 років (порівняно з 17 % чоловіків) щонайменше раз на тиждень надають допомогу хворому або члену сім'ї з інвалідністю. Дискримінація за ознакою статі негативно впливає як на працівників, так і на роботодавців. Так, унаслідок дії дискримінаційних чинників фактичні затрати на репродуктивну працю несе роботодавець того підприємства чи в тій галузі, де переважно сконцентровані жінки. «Чоловічі» підприємства таких витрат не мають. Дискримінація за ознакою статі призводить до недоотримання власником вигоди від висококваліфікованих працюючих жінок, які натомість займають нижчі посади чи працюють за спеціальностями нижчої кваліфікації. Тому недопущення дискримінації зменшує затрати підприємств.

Окреслені факти вкотре переконують нас, що жінки на ринку праці менш захищені через дискримінацію, з якою вони стикаються частіше, ніж чоловіки. Отже, становище

працюючих жінок доцільно враховувати як відправну точку для політики вирівнювання прав та можливостей працівників на підприємстві чи в організації. Забезпечення рівних прав та можливостей працівників у трудовому колективі полягає в такому:

1) принципи і методи управління трудовим колективом (персоналом підприємства) прозорі й чіткі; вони простежуються у практиці управління персоналом, у робочих відносинах, під час звернення та отримання підтримки й допомоги;

2) вид трудових відносин: строковий або безстроковий трудовий договір, не пов'язаний з вагітністю чи можливістю працівниці завагітніти. Очікувана чи наявна вагітність не є перешкодою для працівниці чи загрозою для її професійного навчання або кар'єри;

3) рівні можливості участі та впливу кожної / кожного працівниці / працівника на робочий процес;

4) політика оплати праці та заохочень на підприємстві є визначальним фактором рівності. Заробітна плата та заохочення є показником цінності роботи працівника в суспільстві та, зокрема, в робочому колективі;

5) можливості навчатися, розвиватися професійно й будувати кар'єру є рівними і не залежать від статі;

6) налагоджена комунікація на підприємстві щодо виробничих питань, можливість отримати інформацію про стан справ у підрозділі, підприємстві та про фактори, які на це впливають;

7) гнучкість робочого графіку та можливість дистанційної роботи, що впливає на поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками.

У Методичних рекомендаціях значна увага приділяється кадровим питанням та відповідності професійним компетентностям. У п. 4.6.4 зазначено, що за умови рівних професійних компетенцій претендентів комплектування кадрами і просування працівників по службі здійснювати з дотриманням принципу надання переваги особі тієї статі, щодо якої існує дисбаланс. Це не вимагає прийняття на роботу, просування по службі, підтримку зайнятості або навчання особи, яка є некомпетентною, нездатна чи не може виконувати основні функції на посаді або пройти відповідне навчання (якщо в такому разі не йдеться про осіб з інвалідністю). Цей підхід не зобов'язує, наприклад, щоб до Збройних сил України, підрозділів Національної поліції, установ з виконання покарань, служби з надзвичайних ситуацій приймали на роботу осіб, які не спроможні виконувати спектр функцій, необхідних для збереження оперативних можливостей цих служб.

Мінсоцполітики також радить проводити гендерний аудит підприємства. До аудиту рекомендують залучати профспілку (профспілкового представника) та/або уповноваженого з гендерних питань – радника керівника підприємства, а також зовнішніх фахівців. Такий аудит рекомендовано проводити із застосуванням методології МОП один раз на рік (орієнтовний план пропонує Міжнародна організація праці в документі «ILO Gender Promotion Programme»). Спільна програма ООН-жінки і МОТ – це сприяння гідної зайнятості жінок завдяки політиці інклюзивного зростання та інвестицій в економіку соціального захисту. Ця програма спрямована на підтримку урядів і соціальних партнерів щодо реалізації заходів з урахуванням гендерних аспектів як відповідь на політичну кризу, спричинену пандемією COVID-19. У цей критичний час це демонстрація того, що Організація Об'єднаних Націй як єдине ціле працює над досягненням гендерної рівності в майбутньому. Спільна програма ООН-жінки і МОТ (JP) має на меті досягнення трьох основних результатів:

1) створення політичного консенсусу для прийняття прискорювачів економічної політики на макрорівні, які підтримують інклюзивне зростання з урахуванням гендерної рівності та створення більшої кількості кращих робочих місць для жінок завдяки аналізу

політики, що ґрунтується на факті, інформаційної діяльності, технічних консультацій і зміцнення потенціалу;

2) прийняття галузевої і промислової політики, спрямованої на боротьбу з професійною і галузевою сегрегацією та розширення доступу жінок до можливостей гідної зайнятості за допомогою рекомендацій з питань політики, розвитку потенціалу й технічної підтримки;

3) забезпечення того, щоб інвестиції в надання послуг з догляду, в охорону здоров'я, включаючи довгостроковий догляд, і в освіту, в тому числі в дошкільну освіту, оцінювалися, фінансувалися і здійснювалися за допомогою рекомендацій, розвитку потенціалу і технічної підтримки [11]. Мінсоцполітики вважає, що внесення нового розділу до колективних договорів та розробка рекомендованих заходів допоможуть подолати гендерну дискримінацію на підприємствах і протидіяти сексизму та іншим формам переслідування працівників на робочому місці.

Окресленому питанню значна увага приділяється і законодавчою владою. Нещодавно було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Апаратом Верховної Ради та Структурою Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. Документ визначає проведення гендерного аудиту та просування гендерної рівності відповідно до міжнародного досвіду.

Верховна Рада України активно долучилася до цієї роботи. Станом на сьогодні запрацював проєкт «Гендерне бюджетування в Україні» – це найбільший у світі проєкт із впровадження гендерно орієнтованого бюджетування. За словами заступниці керівника Проєкту Оксани Цюпи, такий підхід використовують високорозвинуті держави світу вже понад 30 років. Гендерно орієнтоване бюджетування дає змогу переструктурувати бюджети так, щоб доходи та видатки враховували потреби жінок і чоловіків. Уже доведено, що гендерно орієнтоване бюджетування надає можливість за кожною гривнею побачити кінцевого отримувача послуг, оскільки вкладання грошей у гендерну рівність у геометричній прогресії позначається на розмірі валового внутрішнього продукту країни. Адже залучається численна категорія незайнятого, але економічно активного населення, і це позитивно впливає на покращення добробуту громадян.

Висновки. На підставі зазначених вище положень можна зробити висновок, що гендерний аудит запускає процес систематичного самоаналізу в царині як організаційного потенціалу, так і програмної діяльності. Участь в аудиті сприяє підвищенню гендерних компетенцій учасників і надає конкретні інструменти й методи роботи з питаннями гендерної рівності. Розробка планів дій на основі результатів гендерного аудиту дає змогу посилити гендерні компетенції працівників і впровадити нові сучасні методи роботи для підвищення організаційного потенціалу та поліпшення якості умов роботи для жінок і чоловіків. Запорукою успішної реалізації окреслених завдань є правове закріплення цих гарантій у нормах чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 25.01.2021).
2. Методология гендерного аудита МОТ, основанного на принципе активного участия. Женева: Международное бюро труда, 2007. 167 с.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо включення до колективних договорів та угод положень, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків у трудових відносинах : наказ Міністерства соціальної політики від 29.01.2020 р. № 56. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5627.html?PrintVersion> (дата звернення: 25.01.2021).
4. Гендерний аудит діяльності вищих навчальних закладів : практичний посібник. URL: <https://gendercenter.sumdu.edu.ua/images/docs/12345.pdf> (дата звернення: 25.01.2021).
5. Гостева Н. Гендерний аудит. *Праця і зарплата*. № 10 (118). 2009. С. 24–25.
6. Кодекс законів про працю України : станом на 1 липня 2020 року. Харків: Право, 2020. 120 с.

7. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668 (дата звернення: 25.01.2021).
8. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 242 (дата звернення: 26.01.2021).
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561 (дата звернення: 26.01.2021).
10. Про рекламу : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561. (дата звернення: 26.01.2021).
11. ILO Gender Promotion Programme. URL: https://www.ilo.org/employment/about/news/WCMS_741946/lang--en/index.htm (дата звернення: 26.01.2021).

References

1. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30. 09. 2019 № 722 [About Aims of steady development of Ukraine on a period to 2030 : Decree of President of Ukraine from 30.09.2019 № 722]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (data zvernennia: 25.01.2021) [in Ukrainian].
2. Metodologiya gendernogo audita MOT, osnovannogo na principe aktivnogo uchastiya [ILO gender audit methodology based on the principle of active participation]. Zheneva: Mezhdunarodnoe byuro truda, 2007. S. 167 [in Russian].
3. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo vkluchennia do kolektivnykh dohovoriv ta uhod polozhen, shcho zabezpechuiut rivni prava ta mozhlyvosti zhinok i cholovikiv u trudovykh vidnosynakh : nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky vid 29.01.2020 r. № 56 [On approval of Methodical recommendations on inclusion in collective agreements and agreements of provisions that ensure equal rights and opportunities for women and men in labor relations : order of the Ministry of Social Policy]. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5627.html?PrintVersion> (data zvernennia: 25.01.2021) [in Ukrainian].
4. Hendernyi audyt diialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv : praktychnyi posibnyk [Gender audit of higher education institutions : a practical guide]. URL: <https://gendercenter.sumdu.edu.ua/images/docs/12345.pdf> (data zvernennia: 25.01.2021) [in Ukrainian].
5. Hostieva, N. (2009). Hendernyi audyt [Gender audit]. *Pratsia i zarplata*. № 10 (118). S. 24–25 [in Ukrainian].
6. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : stanom na 1 lypnia 2020 roku [Labor Code of Ukraine : as of July 1, 2020]. Kharkiv: Pravo, 2020. 120 s. [in Ukrainian].
7. Pro okhoronu pratsi : Zakon Ukrainy vid 14.10.1992 № 2694-KhII *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On labor protection : Law of Ukraine from 14.10.1992 № 2694-KhII. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 1992. № 49. St. 668 (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
8. Pro zainiatist naseleennia : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5067-VI *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On employment: Law of Ukraine from 05.07.2012 № 5067-VI. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2013. № 24. St. 242 (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
9. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv : Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2866-IV *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On ensuring equal rights and opportunities for women and men : Law of Ukraine from 08.09.2005 № 2866-IV. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2005. № 52. St. 561 (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
10. Pro reklamu : Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2866-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [About advertising : Law of Ukraine from 08.09.2005 № 2866-IV. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2005. № 52. St. 561 (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].
11. ILO Gender Promotion Programme. URL: https://www.ilo.org/employment/about/news/WCMS_741946/lang--en/index.htm (data zvernennia: 26.01.2021).

Koliesnik Tetyana,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

GENDER AUDIT OF LABOR LEGISLATION

It is analysed the problematic aspects of providing gender equality in labor relations in the article, as one of the key areas of ensuring Ukraine's democratic progress on the basis of European integration values is the introduction of gender equality in all spheres of public life. Women's rights and gender equality belong to the fundamental human rights guaranteed in numerous international contracts, resolutions, declarations, platforms and action programs in the field of human rights. The purpose of research is to study the world experience in assessing gender inequality, analysis and systematization of existing theoretical and methodological approaches to gender audit of labor legislation, and generalization of the main regulations

aimed at implementing gender audit to provide gender balance in the implementation of the right to work. Gender audit is a new tool in promoting gender equality policy. It allows to analyze how the principles of gender equality are reflected in the activities of the organization, how gender components are integrated into strategic, program documents, documents on current activities, in the relationship in the staff. The article presents the main methodological tools for gender audit developed by the ILO and used recently: gender development index, gender inequality index. It was noted that there is a need for the rapid introduction of a methodology for measuring gender inequality, which will be able to cover all areas of human life as widely as possible and provide the most objective assessments of gender imbalance. The above regulations allow us to conclude that gender audit launches a process of systematic self-analysis in the field of both organizational capacity and program activities. The participation in the audit enhances the gender competencies of the participants and provides specific tools and methods of work on gender equality issues. The development of action plans based on the results of the gender audit makes it possible to strengthen the gender competencies of employees and introduce new modern methods of work to increase organizational capacity and improve the quality of working conditions for women and men. The key to the successful implementation of the outlined tasks is the legislative consolidation of these guarantees in the current legislation.

Key words: *gender audit; gender equality; gender stereotypes; gender balance; gender segregation; free choice of profession.*

Надійшла до редколегії 31.01.2021

УДК: 349.2 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-36-42>

Мазуренко Олена Андріївна,

аспірантка

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8258-2424>

ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню форм та способів захисту трудових прав і законних інтересів працівників. Приділено увагу характеристиці юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту трудових прав працівника. Окремо наголошено, що судова форма захисту трудових прав та законних інтересів є найбільш ефективною і повною порівняно з іншими юрисдикційними та неюрисдикційними формами захисту. Висловлено думку про те, що самозахист працівником свого суб'єктивного трудового права є дієвим лише у разі, коли роботодавець не має наміру порушувати трудове право працівника. Акцентовано увагу на необхідності впровадження процедур медіації для вирішення трудових спорів (конфліктів).

Ключові слова: захист трудових прав; форми захисту трудових прав; державні форми захисту; судовий захист; самозахист; медіація; профспілка.

Постановка проблеми. Захист трудових прав та інтересів працівників є одним із ключових питань ефективної реалізації права на працю. У цілому будь-яке право не може вважатися забезпеченим належним чином, якщо у разі його порушення відсутні організаційні, нормативно визначені форми захисту, і трудові права та інтереси працівників не є винятком. Варто виділити специфічні, притаманні трудовому праву засоби та форми трудових прав та інтересів, а саме: захист прав та інтересів професійними спілками, примирними комісіями, комісією з трудових спорів, трудовим арбітражем тощо. На наше переконання, результативність захисту трудових прав та інтересів працівників полягає в правових можливостях обрання різних форм захисту, а це своєю чергою обумовлює необхідність класифікації цих форм та визначення їхніх основних характеристик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблематика форм захисту прав притаманна не лише трудовому праву, а має міждисциплінарний характер. Водночас дослідження форм та способів захисту трудових прав і законних інтересів працівників було та залишається актуальним завданням сучасної науки трудового права. На сьогодні значний внесок у вирішення проблеми ефективної реалізації захисту трудових прав працівників зроблено такими науковцями, як І. М. Ваганова, В. І. Журавель, М. І. Іншин, А. О. Падалка, О. Г. Середя, А. С. Сидоренко, О. К. Соколенко, Р. С. Харчук. Їхні праці стали науково-теоретичним підґрунтям цієї статті.

Метою статті є характеристика форм та способів захисту трудових прав і законних інтересів працівників, що застосовуються в Україні.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні захисту трудових прав необхідно зважати на те, що право на працю та трудові права не завжди були об'єктом правової охорони, відповідно, форми захисту цих прав також не сформувалися одночасно з правом на працю. Слід ураховувати, що змістовне наповнення права на працю та загальна визначеність права на захист трудових прав постійно змінюються. Динамізм нормативного забезпечення права на працю значною мірою залежить від умов соціально-економічного та

духовного розвитку суспільства, до того ж форми захисту трудових прав та законних інтересів працівників також розвиваються, а отже вважати, що останні є сформованими та не потребують подальшого вдосконалення, є неправильним. Це обумовлює необхідність пошуку нових форм та засобів захисту, які здатні підвищити рівень захищеності трудових прав працівників.

Форми захисту трудових прав і законних інтересів працівників не можуть бути зведені виключно до захисту в суді, як це передбачено в ст. 55 Конституції України, і навіть право на страйк, закріплене в ст. 44 Основного Закону, не вичерпує всіх правових можливостей захисту трудових прав працівників [1]. «Варто наголосити, що права і свободи людини та громадянина становлять не якийсь абстрактний зміст правової держави, а вимагають від неї розв'язання цілком конкретних завдань – визнання та забезпечення таких прав, свобод і законних інтересів. А таке забезпечення, у свою чергу, передбачає охорону та захист прав громадян. Крім цього, забезпечення, а, відповідно, і захист прав та свобод людини і громадянина, є не просто окремим завданням правової держави, а її цільовою метою, генеральним напрямом діяльності, який має втілюватися в усіх сферах державного управління» [2, с. 118]. З огляду на те, що існування будь-якої держави не можливе за межами вольової діяльності, до якої насамперед належить суспільно корисна праця, то забезпечення трудових прав і свобод працівників стає одним із пріоритетних завдань держави. Прагнучи до піднесення рівня добробуту населення, держава повинна зосередити свою увагу на створенні необхідних правових умов для захисту трудових прав та законних інтересів, а без визначення форм захисту названих прав їхнє правове забезпечення буде неефективним.

Як зауважує М. І. Іншин, право на захист – це ще не безпосередньо захист порушених трудових прав працівника. Реалізацію свого права на захист порушених трудових прав працівник може здійснити в різноманітних формах та шляхом використання різних правових засобів захисту. Таким чином, під формами захисту трудових прав працівників доцільно розглядати правовий комплекс особливих юридичних процедур, які можуть здійснювати правозастосовні й правозахисні органи (інституції, особи) та безпосередньо працівники в межах відповідного правозахисного процесу, що мають на меті реальне відновлення порушених трудових прав і подальшу передбачену чинними нормативно-правовими актами відповідну компенсацію за порушення матеріального, морального чи організаційно-правового характеру. Тому під засобами захисту трудових прав працівника варто розуміти конкретні правові процедури, що здійснюються правозастосовні й правозахисні органи, інституції, особи (у разі звернення до них працівника) та безпосередньо працівник у межах правозахисного процесу обраної ним конкретної правової форми захисту порушених трудових прав [3, с. 132]. Тобто право на захист трудових прав включає в себе вибір форми захисту та відповідних засобів захисту.

«Наявність у державі стабільності трудового правопорядку сприяє ефективнішій реалізації трудових прав та обов'язків суб'єктів, а у випадках трудових правопорушень існування різних форм захисту трудових прав і законних інтересів працівників є гарантією їх нормального існування та розвитку» [4, с. 113]. Отже, держава, забезпечуючи ефективність реалізації трудових прав, наділяє суб'єктів права правомочностями щодо підтримки трудового правопорядку. У демократичній, правовій державі такі правомочності надаються не тільки органам державної влади, а й громадськості та самому володільцю суб'єктивного трудового права.

Науковці зазначають, що «захист трудових прав людини у сфері праці здійснюється у різноманітних формах, які можна об'єднати у дві групи: юрисдикційну і неюрисдикційну. Основна відмінність між ними полягає у засобах захисту. Захист трудових прав працівників у юрисдикційній формі здійснюється засобом офіційного звернення до різних державних органів, із властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності та у межах

їх компетенції щодо права захисту. У той час захист цих прав у неюрисдикційній формі відбувається в рамках матеріального правовідношення і здійснюється засобом, який виключає звернення до державних органів, тобто реалізується самим працівником без звернень до компетентних органів» [5, с. 1076]. Традиційно для правової науки форми захисту поділяються на юрисдикційну та неюрисдикційну. Водночас захист трудових прав та інтересів працівників здійснюється як державними органами, так і неурядовими організаціями та самими працівниками.

«Форма захисту прав працівників у будь-який період розвитку суспільства залишається незмінною – змінюються і переформуються її окремі компоненти, що вступаючи у взаємодію, не змінюють правову природу основного поняття. Наприклад, судова форма захисту трудових прав протягом більше тисячі років залишається незмінною – змінюється лише її інституційна і функціональна характеристики» [6, с. 221]. Насправді формами захисту трудових прав та інтересів працівників є активні дії щонайменше двох осіб. Одна особа – працівник – звертається за захистом трудового права, а інша уповноважена особа вирішує справу по суті щодо факту або відсутності факту порушення суб'єктивного трудового права і вживає заходів для відновлення порушеного права тощо.

І. М. Ваганова стверджує, що «захист прав людини повинен розглядатись як процесуальна діяльність уповноважених на її здійснення суб'єктів. Захист трудових прав працівників має свої особливості. Чинне законодавство надає можливість суб'єктам трудових правовідносин стосовно захисту своїх прав застосовувати юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту. У зв'язку з цим носії відповідних прав вступають у правовідносини між собою (самозахист працівником чи роботодавцем своїх трудових прав); із залученням третіх осіб (комісія з трудових спорів, третейські суди) та звертаються до органів державної влади (суди, правоохоронні органи та ін.)» [7, с. 94–95]. Це свідчить про необхідність залучення третіх осіб у процес захисту трудових прав працівників в умовах нерівного економічного становища працівника та роботодавця. Важливо, що юридична рівність працівника й роботодавця, визначена законодавством, не робить їх економічно рівними, а тому завдяки нормам права потрібно, щоб учасники трудових правовідносин мали однакове становище, зокрема і в частині захисту їхніх прав та інтересів через залучення третіх осіб для вирішення трудового спору.

На нашу думку, форми захисту трудових прав слід визнати процедурною діяльністю, адже така неюрисдикційна форма захисту, як самозахист навряд чи може бути процесуальною діяльністю, при цьому вона є процедурною діяльністю. Так, ч. 3 ст. 38 Кодексу законів про працю України закріплює, що «працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору» [8]. Це приклад самозахисту працівника, адже в такому разі він захищає свої права шляхом односторонньої відмови від трудового договору. Інша річ у тому, чи відповідає такий самозахист інтересам працівника. З одного боку, втрата роботи не є економічно сприятливими наслідками самозахисту, з іншого боку, в умовах, коли трудові права працівника порушуються, а юрисдикційні форми захисту можуть реалізовуватися доволі тривалий час, працівник використовує самозахист для відвернення негативних наслідків, спричинених порушенням його прав. Але тоді самозахист, як і юрисдикційна форма захисту, є процедурною діяльністю. Тобто працівник повинен подати відповідну заяву роботодавцю, а останній зобов'язаний видати наказ про звільнення, провести остаточний розрахунок з працівником, заповнити й видати йому трудову книжку. Фактично це доводить, що будь-яка форма захисту трудових прав та інтересів працівників має свою процедуру, яка реалізується за встановленими нормами.

А. О. Падалка зазначає, що забезпечення державного захисту трудових прав працівників було й залишається одним із основних завдань держави, а в період проведення

соціально-економічних реформ це завдання набуває особливої важливості [9, с. 532]. Авторка наводить характерні риси державної форми захисту трудових прав працівників: 1) звернення працівника в разі порушення його трудових прав до відповідних державних органів; 2) діяльність державних органів у сфері захисту трудових прав має три головні напрями: а) належне закріплення трудових прав працівників; б) контроль за дотриманням трудових прав працівників; в) поновлення порушених прав працівників шляхом звернення до судових органів; 3) є найбільш ефективною, адже державні органи у сфері захисту трудових прав працівників наділені широким колом владних повноважень [9, с. 536]. Ці риси державної форми захисту трудових прав включають не тільки процедурну діяльність щодо захисту суб'єктивного трудового права, а й діяльність держави щодо визнання за особою її трудових прав в об'єктивному розумінні. Такий підхід дає змогу назвати трудове законодавство державною формою захисту трудових прав та інтересів працівників, водночас такий захист не є персоніфікованим. Крім цього, державна форма захисту трудових прав через нормативне закріплення трудових прав працівників робить можливим і прогнозованим захист через уповноважені органи або шляхом самозахисту.

Слушно вважаємо, що сьогодні діяльність профспілкових організацій щодо захисту суб'єктивного трудового права працівника є малоефективною, адже загальний авторитет профспілок останнім часом знижується. До того ж звернення за захистом до профспілки надає можливість мінімізувати конфронтацію сторін трудового договору, не привертаючи до трудової суперечки увагу держави. Проте звернення профспілки до роботодавця унеможливує застосування до нього заходів примусового характеру. Навіть у разі, коли суб'єктивне право працівника порушено, профспілка намагається довести роботодавцю хибність його дій щодо конкретного працівника, відновлення порушеного трудового права працівника перебуває повністю у площині вольових дій роботодавця. Тобто відновлення порушеного права чи припинення порушення відбувається добровільно. Якщо зважати на той факт, що останнім часом у всіх без винятку секторах економіки роботодавці свідомо порушують трудові права працівників, то, відповідно, й чекати на добровільну відмову від порушення трудових прав працівників не варто. Однак це жодним чином не применшує участі профспілок у захисті трудових прав працівників. Цей захист може бути ефективним у разі, якщо порушення трудових прав працівника відбулося у зв'язку з неправильним тлумаченням законодавства або помилковим трактуванням норм трудового права.

Коли йдеться про позасудовий захист трудових прав та законних інтересів працівників, заслуговує уваги медіація. «Запровадженню медіації у трудових відносинах з питань спорів між сторонами трудового договору заважають перешкоди, які полягають у тому, що, по-перше, сьогодні в Україні відсутня будь-яка законодавча основа, що регулює правові відносини з медіації; по-друге, інституції громадянського суспільства не є обізнаними з питань вирішення трудових спорів за допомогою медіаторів» [10, с. 43]. Нині можливість застосування процедур медіації для вирішення суперечок, що виникають між учасниками відносин у сфері праці, не має належної правової основи, а прийняття спеціального закону щодо медіації затримується. Так, за даними Міністерства юстиції України, 15.07.2020 р. Верховна Рада України «прийняла за основу підготовлений Мін'юстом проєкт Закону України «Про медіацію» (№ 3504), який на законодавчому рівні закріплює можливість проведення процедури медіації – добровільного позасудового врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів між його сторонами, за допомогою медіатора» [11]. На нашу думку, медіація повною мірою може бути впроваджена у трудовому праві як одна з форм захисту трудових прав та законних інтересів працівників, адже вона займає менше часу, ніж судовий розгляд справи, і за витратами ця форма захисту є менш вартісною, ніж судовий розгляд.

«Як показує судова практика, в питаннях вирішення трудових спорів тільки незначна кількість розглянутих справ закінчується шляхом затвердження судами мирових угод. Цю

ситуацію можна пояснити тим, що учасники, зокрема, трудового спору, які вирішили вступити в судовий розгляд, витративши багато часу на підготовку до судового розгляду й участь у ньому, в більшості випадків мають намір домогтися обов'язкового для всіх судового рішення, і тим самим остаточно вирішити суперечку» [10, с. 41]. Отже, судовий захист трудових прав та законних інтересів працівників є тривалою процедурою, яка потребує значних зусиль та часу для вирішення справи по суті, але розгляд такої справи, як правило, завершується прийняттям рішення, яке має обов'язковий характер для сторін. «Право на судовий захист – одна з найважливіших гарантій охорони трудових прав працівників. Тому чим доступніша можливість його використання, тим краще забезпечується законність у сфері трудових правовідносин» [12, с. 153]. Тобто судовий захист трудових прав та інтересів працівників виступає необхідною умовою гарантування трудових прав. Держава в цьому процесі створює не лише правові умови реалізації таких прав, а й утворює систему судових органів влади, які мають на меті вирішувати трудові спори відповідно до встановленого порядку та процедур.

Стосовно захисту трудових прав та інтересів працівників можна стверджувати, що в межах цивільного судочинства сторони реалізують своє право на захист, а сам процес будується на засадах змагальності, що фактично робить можливим неупереджений розгляд справи. З одного боку, судовий захист права та законних інтересів працівників є найбільш тривалою з усіх інших форм захисту. З іншого боку, незважаючи на довгочасність судового процесу, судовий захист дозволяє вирішити справу по суті та надати правову оцінку діям сторін, між якими виник трудовий спір. Судовий захист також дає змогу для оскарження рішення суду першої інстанції до апеляційного суду, що фактично мінімізує суб'єктивізм та однобічний розгляд справи. Судовий захист, будучи однією з юрисдикційних форм захисту трудових прав та законних інтересів працівників, у підсумку завершується прийняттям рішення, яке є обов'язковим для сторін трудового спору і в подальшому має бути виконано в добровільному або в примусовому порядку. Саме судові рішення як результат розгляду трудового спору в суді відрізняє цю форму захисту трудових прав від інших форм, які хоч і передбачають прийняття рішення у справі, все ж не мають такого обов'язкового значення для працівника та роботодавця. Судове рішення не визначає правової можливості відмовитися від його виконання, крім того, невиконання судового рішення є самостійним правопорушенням, що призводить до юридичної відповідальності та негативних наслідків.

Висновки. Викладене вище дає підставу для таких висновків:

- по-перше, юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту трудових прав та законних інтересів працівників відрізняються за тривалістю розгляду справи, за способами захисту та ефективністю захисту трудових прав і законних інтересів;
- по-друге, діяльність державних органів щодо захисту трудових прав та законних інтересів працівників здійснюється в нормативно встановлених формах діяльності, при цьому судова форма захисту є найбільш дієвою та повною щодо правових можливостей винесення рішення у справі в усіх її аспектах та з можливістю застосування державного примусу в разі невиконання рішення суду. Суд як орган, що здійснює захист трудових прав працівника, наділений широкими повноваженнями для вибору засобів захисту трудових прав. Відповідно до положень абзацу дванадцятого частини другої статті 16 Цивільного кодексу України, суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках [13]. За правилами цивільного судочинства, суд не просто розглядає трудовий спір по суті та вирішує питання про відновлення порушеного чи оспорюваного суб'єктивного трудового права, а й вирішує майнову складову такого спору, приймаючи рішення про виплату, часткову виплату чи невиконання заявленої суми позову. Інші органами, крім суду, не наділені такою компетенцією;

– по-третє, самозахист як неюрисдикційна форма захисту трудових прав реалізується у способах, що не заборонені законом, але самозахист передбачає добровільність реалізації домовленостей, досягнутих у процесі розгляду трудової суперечки між учасниками відносин у сфері праці. Самозахист може бути результативним за умов, що інша сторона трудової суперечки не має наміру порушувати суб'єктивне трудове право працівника;

– по-четверте, до сьогодні в трудовому праві не застосовується медіація, яка цілком здатна допомогти у вирішенні низки трудових суперечок, спорів та конфліктів. Медіація може знадобитися для вирішення як колективних, так й індивідуальних трудових спорів. Основною її перевагою як форми захисту трудових прав та законних інтересів є оперативність та швидкість вирішення справи по суті. Участь медіатора як незацікавленої сторони у вирішенні спору дає змогу сторонам спору проаналізувати суперечку та добровільно досягти примирення шляхом виходу зі спірної ситуації, при цьому сторони можуть піти на поступки одна одній, чим пришвидшать закінчення розгляду справи. Проте нині в Україні відсутнє правове регулювання медіації, відповідно, це перешкоджає поширенню зазначеної форми захисту на сферу трудових спорів (конфліктів).

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Соколенко О. К. Захист прав громадян як основна функція правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 118–121.
3. Іншин М. І. Захист трудових прав працівників: аналіз законодавства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2 (II). С. 129–133.
4. Іншин М. І. Науково-теоретичне обґрунтування поняття форм захисту трудових прав працівників. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 110–114.
5. Харчук Р. С. Класифікація та значення форм захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1073–1077. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11xctpp.pdf> (дата звернення: 10.02.2021).
6. Журавель В. І. Поняття форм захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2013. № 3. С. 219–225. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_38.pdf (дата звернення: 10.02.2021).
7. Ваганова І. М. Поняття форми захисту та різновиди заходів захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2009. № 3. С. 94–99. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vimtpp.pdf> (дата звернення: 10.02.2021).
8. Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.
9. Падалка А. О. Державний захист трудових прав працівників та роботодавців як форма захисту. *Форум права*. 2012. № 2. С. 532–537. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12paofz.pdf> (дата звернення: 10.02.2021).
10. Серета О. Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. *Право та інновації*. 2017. № 2 (18). С. 38–45.
11. Верховна Рада підтримала урядовий законопроект про медіацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-verhovna-rada-pidtrimala-uryadovij-zakonoproekt-pro-mediaciju> (дата звернення: 10.02.2021).
12. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: теоретико-практичне дослідження : монографія. Х.: Право, 2014. 200 с.
13. Цивільний кодекс України. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28.06.1996 № 254k/96VR [The Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
2. Sokolenko, O. K. (2013). Zakhyst prav hromadian yak osnovna funktsiia pravovoi derzhavy [Protection of citizens' rights as the main function of the rule of law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. S. 118–121 [in Ukrainian].
3. Inshyn, M. I. (2015). Zakhyst trudovykh prav pratsivnykiv: analiz zakonodavstva [Protection of labor rights of workers: analysis of legislation]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. № 2 (II). S. 129–133 [in Ukrainian].

4. Inshyn, M. I. (2012). Naukovo-teoretychne obgruntuvannia poniattia form zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv [Scientific and theoretical substantiation of the concept of forms of protection of labor rights of employees]. *Yevropeyski perspektyvy*. № 2. Ch. 2. S. 110–114 [in Ukrainian].
5. Kharchuk, R. S. (2011). Klasyfikatsiia ta znachennia form zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv [Classification and significance of forms of protection of labor rights of employees]. *Forum prava*. № 1. S. 1073–1077. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11xrctpp.pdf> (data zvernennia: 10.02.2021) [in Ukrainian].
6. Zhuravel, V. I. (2013). Poniattia form zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv [The concept of forms of protection of labor rights of employees]. *Forum prava*. № 3. S. 219–225. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_38.pdf (data zvernennia: 10.02.2021) [in Ukrainian].
7. Vahanova, I. M. (2009). Poniattia formy zakhystu ta riznovydy zakhodiv zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv [The concept of form of protection and types of measures to protect labor rights of employees]. *Forum prava*. № 3. S. 94–99. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vimtpp.pdf> (data zvernennia: 10.02.2021) [in Ukrainian].
8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1971. № 50. St. 375 [in Ukrainian].
9. Padalka, A. O. (2012). Derzhavnyi zakhyst trudovykh prav pratsivnykiv ta robotodavtsiv yak forma zakhystu [State protection of labor rights of employees and employers as a form of protection]. *Forum prava*. № 2. S. 532–537. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12paofjz.pdf> (data zvernennia: 10.02.2021) [in Ukrainian].
10. Sereda, O. H. (2017). Mediatsiia (poserednytstvo) yak alternatyvnyi sposib vyrishennia trudovoho sporu [Mediation as an alternative way to solve the labor disputes]. *Pravo ta innovatsii*. № 2 (18). S. 38–45 [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada pidtrymala uriadovyi zakonoproekt pro mediatsiiu [The Verkhovna Rada supported the government's bill on mediation]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-verhovna-rada-pidtrimala-uryadovij-zakonoproekt-pro-mediacyu> (data zvernennia: 10.02.2021) [in Ukrainian].
12. Sydorenko, A. S. (2014). Zlovzhyvannia pravom subiektamy trudovykh pravovidnosyn: teoretyko-praktychne doslidzhennia : monohrafiia [Abuse of law by the subjects of labor relations: a theoretical and practical study]. Kh.: Pravo. 200 s. [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2003. № 11. St. 461 [in Ukrainian].

Mazurenko Olena,

Aspirant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8258-2424>

FORMS AND PROTECTION METHODS OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES ON LEGISLATION OF UKRAINE

The article is devoted to the research of forms and protection methods of labor rights and legitimate interests of employees. There is emphasized that the activities of state authorities to protect labor rights and legitimate interests of employees are carried out in statutory forms of activity, where the judicial form of protection is the most effective and complete regarding the legal possibilities of deciding on the case in all its aspects and with the possibility of using the state coercion in case of non-compliance with the court decision. The court as a body that protects the labor rights of the employee is endowed with broad powers to choose the means of protection of labor rights in accordance with the provisions of Article 16 of the Civil Code of Ukraine. Considering the labor disputes on the rules of civil procedure, the court considers not only the labor dispute essentially and resolves the issue of restoration of the violated or disputed subjective labor law, but also resolves the property component of the dispute about the payment, partial payment or non-payment of the claim. Other bodies except court are not endowed with such competence. It is challenged the view that an employee's self-defence of his or her subjective employment right is effective only in cases where the employer does not intend to violate the employee's employment rights. It is emphasized that till today, labor law does not use a mediation that is quite capable to help to resolve a number of labor disputes and conflicts. The mediation can be useful for resolving both collective and individual labor disputes. Its main advantage as a form of protection of labor rights and legitimate interests is the efficiency and speed of resolving the case essentially. The participation of the mediator, as a disinterested party in resolving the dispute, allows the parties to the dispute to understand the situation and voluntarily work out a way out of the dispute, while the parties can make concessions to each other to speed up the case solution. However, till now in Ukraine there is no legal regulation of mediation, and this properly slows down the spread of this form of protection in the field of labor disputes (conflicts).

Key words: protection of labor rights; forms of protection of labor rights; state forms of protection; judicial protection; self-defence; mediation; labour union.

Надійшла до редколегії 16.02.2021

УДК: 346.12

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-43-49>

Ніколенко Людмила Миколаївна,
докторка юридичних наук, професорка
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

Бугайова Оксана Олександрівна,
ад'юнктка
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2084-3457>

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ МАЙНА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ОРЕНДУ

Статтю присвячено дослідженню питання щодо особливостей передачі майна Збройних сил України в оренду. Проаналізовано поточний стан законодавства щодо оренди майна Збройних сил України, визначено механізм передачі майна в оренду та проблеми його реалізації, запропоновано здійснення моніторингу законодавства щодо оренди майна Збройних сил України з метою розробки та ухвалення єдиного нормативного акта, який буде регулювати відносини у сфері оренди майна Збройних сил України. Досліджено особливості створення і діяльності комісії з оцінки вартості військового майна, яке підлягає передачі в оренду, та з'ясовано стандартні помилки щодо формування такої комісії. Здійснено аналіз нормативних актів, що визначають порядок оренди рухомого майна та запропоновано систематизувати механізм оренди рухомого військового майна з урахуванням часових обмежень.

Ключові слова: оренда; Збройні сили України; військове майно; рухоме та нерухоме майно; військові частини.

Постановка проблеми. В умовах сучасної політичної ситуації, яка склалася в Україні у зв'язку зі збройним конфліктом та погіршенням економічної кризи, що викликана також пандемією COVID-19, актуалізується питання формування та використання майна Збройними силами України. На жаль, у складних економічних умовах Збройними силами України виділяється недостатня кількість коштів на їхнє реформування та розвиток. Тому виникає необхідність пошуку нових шляхів поповнення бюджету та фінансування Збройних сил України. Законодавство України визначає можливість здійснення господарської діяльності Збройними силами України з метою одержання додаткових джерел фінансування військ для підтримання на належному рівні їхньої бойової та мобілізаційної готовності.

27 грудня 2019 року набрав чинності новий Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 03.10.2019 р. № 157-IX (далі – Закон про оренду) [1]. Він замінив попередній нормативний акт з аналогічною назвою. Але особливості та механізм передачі майна Збройних сил України в оренду дотепер викликають запитання не тільки з практичного погляду, а й з теоретичного. Тому зазначена проблема потребує додаткового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем Збройних сил України займалися такі вчені, як А. М. Бровдій, Е. Г. Бойченко, О. Р. Зельдіна, В. Й. Кісель, П. М. Кондик, В. В. Мусієнко та інші. Проте стосовно питань оренди майна Збройних сил

України сьогодні не існує однозначного наукового погляду, у зв'язку з чим вони потребують додаткового вивчення та дослідження їх особливостей.

Метою статті є здійснення аналізу чинного законодавства щодо передачі майна Збройних сил України в оренду, визначення та вдосконалення наявних механізмів та особливостей передачі майна в оренду.

Виклад основного матеріалу. Стаття 283 Господарського кодексу України (далі – ГК України) закріплює, що за договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності. До відносин оренди застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) з урахуванням особливостей, установлених ГК України. Відповідно до ст. 759 ЦК України визначено, що законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договору найму (оренди). Згідно з ч. 3 ст. 760 ЦК України особливості найму окремих видів майна встановлюються ЦК України та іншим законом.

Залежно від використання певного майна в різних специфічних відносинах, галузях виникають так звані галузеві особливості оренди державного та комунального майна. Незалежно від галузей, в яких використовується державне майно, воно все одно залишається державним і на нього поширюється дія Закону про оренду. Проте галузеві закони можуть містити норми, якими регулюються певні особливості оренди такого майна. Таким, наприклад, є Закон України «Про господарську діяльність у Збройних силах України» щодо оренди рухомого та нерухомого майна, закріпленого за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних сил України та інших, утворених відповідно до законів України військових формувань, а також за спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації, підпорядкованими йому регіональними органами та територіальними підрозділами, закладами та установами Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які ведуть його облік у спеціальному порядку [2, с. 13–16].

У Законі України «Про господарську діяльність у Збройних силах України» від 21.09.1999 р. № 1076-XIV зазначено, що господарська діяльність у Збройних силах України – це специфічна діяльність військових частин, закладів, установ та організацій Збройних сил України, пов'язана із забезпеченням їхньої повсякденної життєдіяльності і яка передбачає передачу в оренду рухомого та нерухомого військового майна (за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки) в межах і порядку, визначених законом.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку надання дозволу військовим частинам Збройних Сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду» від 11 травня 2000 р. № 778 визначає порядок передачі в оренду майна, яке належить Збройним силам України, фізичним та юридичним особам. Дозвіл на передачу юридичним і фізичним особам закріпленого за військовими частинами рухомого та нерухомого військового майна в оренду, за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки, надається військовим частинам, зареєстрованим як суб'єкти господарської діяльності у Збройних силах України, за умови, що це не буде заподіювати шкоди їх бойовій та мобілізаційній готовності (не впливатиме на повноту, своєчасність і якість виконання поставлених перед військовими частинами завдань у мирний та воєнний час). Дозвіл військовим частинам на передачу військового майна в оренду надається: щодо рухомого військового майна – Міністерством оборони України або уповноваженими ним органами військового управління; щодо нерухомого військового майна – Міністерством оборони України або уповноваженими ним органами військового управління за погодженням відповідно з Фондом державного майна чи його регіональними відділеннями (представництвами). Передача військового майна в оренду здійснюється виключно за результатами конкурсів, які проводяться Міністерством оборони України або

уповноваженими ним органами військового управління чи безпосередньо військовими частинами. Умови та порядок проведення конкурсів визначаються Фондом державного майна за погодженням з Міністерством оборони України [3].

Оцінка вартості рухомого військового майна проводиться відповідно до Методики визначення залишкової вартості майна Збройних сил України та інших військових формувань, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1998 р. № 759, а вартості нерухомого військового майна – відповідно до Методики оцінки вартості об'єктів оренди, ухваленої Постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1995 р. № 629. Оцінка вартості військового майна проводиться комісіями, до складу яких входять фахівці (уповноважені особи) Міністерства оборони або уповноважених ним органів військового управління та Фонду державного майна чи його регіональних відділень (представництв). Акти оцінки вартості майна, що передається в оренду, погоджуються з Фондом державного майна чи його регіональними відділеннями (представництвами) і затверджуються Міністерством оборони України. Оцінка вартості майна передують проведенню конкурсів на право укладення договорів оренди військового майна [3].

Положення про порядок створення та діяльності комісій з оцінки вартості військового майна, що підлягає передачі в оренду, затверджено наказом Міністерства оборони України та Фондом Державного майна України № 871/6062 від 09.10.2001 р., у ньому визначено порядок створення та діяльності комісій з оцінки вартості військового майна, що підлягає передачі в оренду. Комісії створюються згідно з наказами начальників військових органів за належністю відповідного військового майна. Слід підкреслити важливість механізму створення таких комісій, тому що іноді такі порушення законодавства можуть бути підставою судового розгляду. Так, у постанові Вишого господарського суду України у справі № 2/101 від 12 травня 2011 р. було зазначено, що: «Комісія створюється в кількості 5–7 чоловік із залученням представника органу місцевого самоврядування (за згодою). Для оцінки нерухомого військового майна до складу комісій додатково включаються фахівці Фонду державного майна України або його регіональних відділень (представництв). Призначення до складу комісій представників Фонду державного майна України, його регіональних відділень (представників) проводиться за пропозицією їхніх керівників на підставі запиту начальників військових органів. Господарським судом апеляційної інстанції встановлено і матеріалами справи підтверджено, що з порушенням вимог ст. 7 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних силах України», п. 6 Порядку надання дозволу військовим частинам Збройних сил України на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду, п. 1.3 Положення про порядок створення та діяльності комісій з оцінки вартості військового майна, що підлягає передачі в оренду, п. 2.1 Порядку та умов проведення конкурсів на право укладення договорів оренди військового майна до складу комісії, створеної наказом командира військової частини А3942 № 93 від 13.11.2009 року, не було включено фахівців Фонду державного майна України або його регіонального відділення, представника квартирно-експлуатаційної частини, представника органу місцевого самоврядування. Наведені вище порушення чинного законодавства стали підставою для скасування 23.09.2010 року за протестом військового прокурора Ужгородського гарнізону п. 1 наказу командира в/ч А3942 від 13.11.2009 року № 93 «Про створення комісії з оцінки вартості військового майна, що підлягає передачі в оренду, та конкурсної комісії» як такого, що суперечить вимогам чинного законодавства, які встановлено господарським судом, підтверджено матеріалами справи і відповідачем не заперечується (а. с. 27)» [4].

З метою вдосконалення роботи з передачі нерухомого військового майна в оренду, налагодження єдиного порядку та організації управління процесами передачі в оренду нерухомого військового майна в Міністерстві оборони України та Збройних силах України на виконання вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 11 травня 2000 року № 778

«Про затвердження Порядку надання дозволу військовим частинам Збройних сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду» була ухвалена наказом Міністерства оборони України Інструкція про організацію передачі в оренду та укладення договорів оренди нерухомого військового майна від 2 лютого 2010 року № 46. Указана інструкція визначає процедуру передачі в оренду та укладення договорів оренди нерухомого військового майна квартирно-експлуатаційними відділами, квартирно-експлуатаційними частинами районів, військовими частинами, закладами, установами й організаціями Міністерства оборони України та Збройних сил України, які утримуються за кошти Державного бюджету України, обліковують на балансових рахунках нерухоме військове майно, зареєстровані як суб'єкти господарської діяльності у Збройних силах України і мають дозвіл на здійснення виду господарської діяльності «Надання в оренду власного нерухомого майна» та безпосередньо здійснюють цю діяльність [5].

Також до нормативних актів, що регулюють питання оренди, слід віднести Інструкцію про організацію передачі в оренду та укладення договорів оренди рухомого військового майна, затверджено наказом Міністерства оборони України від 21.03.2017 р. № 155. Інструкція визначає механізм передачі в оренду та укладення договорів оренди рухомого військового майна, яке без шкоди бойовій та мобілізаційній готовності військ (сил) пропонується до передачі в оренду військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних сил України, що зареєстровані як суб'єкти господарської діяльності у Збройних силах України та безпосередньо здійснюють господарську діяльність щодо передачі в оренду рухомого військового майна. Згідно з указаною Інструкцією в оренду може бути передано рухоме військове майно, за винятком озброєння, стрілецької зброї та боєприпасів, бойової та спеціальної техніки, за умови, що це не заподіюватиме шкоди бойовій та мобілізаційній готовності (не впливатиме на повноту, своєчасність та якість виконання поставлених перед військовою частиною завдань у мирний час та особливий період), а також дотримання вимог законодавства про державну таємницю [6].

На підставі аналізу нормативних актів можна систематизувати механізм оренди рухомого військового майна:

- щороку до 01 листопада військові частини, за якими закріплено рухоме майно, готують перелік такого майна, погоджують його з головними, центральними управліннями (службами), що виконують функції забезпечення відповідним рухомим військовим майном, і подають за підпорядкованістю до органів військового управління, структурних підрозділів Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних сил України;
- до 01 грудня структурні підрозділи Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних сил України опрацьовують проекти Переліків та надсилають до Головного оперативного управління Генерального штабу Збройних сил України, Головного управління оборонного та мобілізаційного планування Генерального штабу Збройних сил України, Департаменту фінансів Міністерства оборони України та Департаменту охорони державної таємниці Міністерства оборони України, які здійснюють їх погодження в десятиденний строк;
- щороку до 15 грудня проекти Переліків подаються на затвердження Міністру оборони України;
- протягом місяця після затвердження міністром оборони України Переліку (витягу з Переліку) він доводиться до відома військових частин з метою організації процедури передачі рухомого військового майна в оренду;
- протягом місяця відомості про рухоме військове майно, яке включено до Переліків, розміщують на офіційному вебсайті Міністерства оборони України. Розміщені відомості є підставою для фізичних чи юридичних осіб звернутися із заявами про наміри орендувати рухоме військове майно;
- протягом місяця після опублікування повідомлення про об'єкти (об'єкт), які

пропонуються для передачі в оренду, проводиться конкурс за наявності заяв про оренду від двох або більше учасників.

Слід зазначити, що оцінка вартості рухомого військового майна, яке пропонується для передачі в оренду, має передувати проведенню конкурсів на право укладення договорів оренди та здійснюється після розміщення на офіційному вебсайті Міністерства оборони України відомостей про рухоме військово майно та отримання військовою частиною заяв від фізичних чи юридичних осіб про наміри орендувати рухоме військово майно [6].

Щодо оренди нерухомого військового майна, то це питання врегульовано Положенням «Про конкурсний відбір суб'єктів оціночної діяльності у разі оренди нерухомого військового майна», затвердженим наказом Міністерства оборони України від 6 квітня 2015 р. № 156 [7].

Порядок проведення конкурсу визначається наказом Міністерства оборони України та Фондом державного майна України «Про затвердження Порядку та умов проведення конкурсів на право укладення договорів оренди військового майна» від 26.07.2000 р. № 1549/241. Конкурс здійснюється за один етап, на якому визначається переможець згідно з умовами конкурсу та зобов'язаннями учасника конкурсу. Комісія визначає переможця за критеріями, що встановлені умовами конкурсу відповідно до визначеного порядку [8].

До особливостей оренди майна Збройних сил України слід віднести те, що об'єктами оренди може бути майно, що не використовується зазначеними органами для здійснення своїх функцій, – без права викупу та передачі в суборенду орендарем.

Висновок. На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що механізм оренди майна Збройних сил України визначається різноманітними нормативними актами, які потребують систематизації. Внесено пропозицію уніфікувати та ухвалити єдиний нормативний акт у формі положення, затвердженого Міністерством оборони України, який буде регулювати механізм оренди майна Збройних сил України та враховувати її особливості. На основі аналізу нормативних актів запропоновано систематизувати механізм оренди рухомого військового майна з урахуванням часових обмежень.

Список використаних джерел

1. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 03.10.2019 № 157-IX. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-IX#Text> (дата звернення: 21.12.2020).
2. Єміфова О. Оренда держмайна по-новому: загальні положення. *БухгалтеріяUA*. 24.02.2020. № 8 (86). С. 13–16.
3. Про затвердження порядку надання дозволу військовим частинам Збройних сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2000 р. № 778. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.12.2020).
4. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 2/101 від 12 травня 2011 р. Офіційний вебпортал Вищого господарського суду України. URL: http://arbitr.gov.ua/docs/28_3257804.html (дата звернення: 21.12.2020).
5. Інструкція про організацію передачі в оренду та укладення договорів оренди нерухомого військового майна : наказ Міністерства оборони України від 2 лютого 2010 року № 46. Ліга. Закон : вебсайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN002641> (дата звернення: 21.12.2020).
6. Про затвердження Інструкції про організацію передачі в оренду та укладення договорів оренди рухомого військового майна : наказ Міністерства оборони України від 21.03.2017 р. № 155. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0464-17#n7> (дата звернення: 21.12.2020).
7. Про затвердження Положення про конкурсний відбір суб'єктів оціночної діяльності у разі оренди нерухомого військового майна : наказ Міністерства оборони України від 6 квітня 2015 р. № 156. *Офіційний вісник України*. 2015. № 49. С. 94. Ст. 1587.
8. Про затвердження Порядку та умов проведення конкурсів на право укладення договорів оренди військового майна : наказ Міністерства оборони України та Фонду Державного майна України від 26.07.2000 р. № 1549/241. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0490-00#Text> (дата звернення: 21.12.2020).

References

1. Pro orendu derzhavnogo ta komunalnogo maina : Zakon Ukrainy vid 03.10.2019 № 157-IX [About rent of the state and municipal property]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-IX#Text> (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].
2. Yemifov, O. (2020). Orenda derzhmaina po-novomu: zahalni polozhennia [Rent of state property in a new way: general provisions]. *BukhhalteriiaUA*. № 8 (86). S. 13–16 (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia poriadku nadannia dozvolu viiskovym chastynam Zbroinykh syl na peredachu zakriplenoho za nymy rukhomoho ta nerukhomoho maina v orendu [About the statement of the order of granting of the permission to military units of Armed forces on transfer of the movable and immovable property assigned to them for rent] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 travnia 2000 r. № 778. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-2000-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].
4. Postanova Vyschchoho hospodarskoho sudu Ukrainy u spravi [Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine] № 2/101 vid 12 travnia 2011 r. Ofitsiyni vebportal Vyschchoho hospodarskoho sudu Ukrainy. URL: http://arbitr.gov.ua/docs/28_3257804.html (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].
5. Instruksiiia pro orhanizatsiiu peredachi v orendu ta ukladennia dohovoriv orendy nerukhomoho viiskovoho maina [Instructions on the organization of lease and conclusion of lease agreements of military real estate] : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 2 liutoho 2010 roku № 46. Liha. Zakon : vebseit. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN002641> (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu peredachi v orendu ta ukladennia dohovoriv orendy rukhomoho viiskovoho maina [About the statement of the Instruction on the organization of transfer in rent and the conclusion of contracts of lease of movable military property] : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 21.03.2017 r. № 155. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0464-17#n7> (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro konkursnyi vidbir subiektiv otsinochnoi diialnosti u razi orendy nerukhomoho viiskovoho maina [About the statement of Regulations on competitive selection of subjects of appraisal activity in case of rent of real estate of military property] : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 6 kvitnia 2015 r. № 156. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2015. № 49. S. 94. St. 1587 [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Poriadku ta umov provedennia konkursiv na pravo ukladennia dohovoriv orendy viiskovoho maina [About the statement of the Order and conditions of carrying out competitions on the right of the conclusion of contracts of lease of military property] : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy ta Fondu Derzhavnogo maina Ukrainy vid 26.07.2000 r. № 1549/241. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0490-00#Text> (data zvernennia: 21.12.2020) [in Ukrainian].

Nikolenko Liudmyla,
Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

Bugaiova Oksana,
Graduate Student
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2084-3457>

FEATURES OF TRANSFER OF PROPERTY OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE FOR RENT

Among the issues of modern Ukrainian legal science an important place is occupied by issues of research and implementation and protection of economic relations in various fields. In the current political situation in Ukraine in connection with the armed conflict and the worsening economic crisis caused by the COVID-19 pandemic, the issue of studying the formation and use of property by the Armed Forces of Ukraine is relevant. Unfortunately, in difficult economic conditions, the Armed Forces of Ukraine are allocated insufficient funds for their reform and development. Therefore, there is a need to find new ways to replenish the budget and finance the Armed Forces of Ukraine. The legislation of Ukraine determines the possibility of carrying out economic activities by the Armed Forces of Ukraine in order to obtain additional sources of funding for troops to maintain at the appropriate level of their combat and mobilization readiness. Despite the increased interest of scientists, lawyers, public and international organizations, issues of economic activity of the Armed Forces of Ukraine, including the lease of property, require further research. This article is devoted to the study of the peculiarities of the transfer of property of the Armed Forces of Ukraine for rent. The current state of the legislation on lease of property of the Armed Forces of Ukraine is analyzed, the mechanism of property lease and problems of its implementation are determined, it is proposed to monitor the legislation on lease of

property of the Armed Forces of Ukraine to develop and adopt a single normative act of the Forces of Ukraine. The peculiarities of the creation and activity of commissions for estimating the value of military property to be leased have been studied and standard errors in the formation of such a commission have been identified. An analysis of regulations governing the lease of movable property and proposed to systematize the mechanism of leasing movable military property, taking into account time constraints.

Key words: *rent; the Armed Forces of Ukraine; military property; movable and immovable property; military units.*

Надійшла до редколегії 10.12.2020

УДК: 342.951:656.6

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-50-63>

Пайда Юрій Юрійович,

доктор юридичних наук, доцент

(Кам'янець-Подільський податковий інститут,
м. Кам'янець-Подільський)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ВНУТРІШНЬОГО ВОДНОГО СУДНОПЛАВСТВА УКРАЇНИ

Розвиток внутрішніх водних шляхів України потребує вдосконалення і прогресу судноплавства та відповідної інфраструктури. У статті розглянуто нормативно-правову базу з питань судноплавства внутрішніми водними шляхами України, визначено поняття організації діяльності водного транспорту. Значну увагу автором приділено державному управлінню і регулюванню господарської діяльності на внутрішньому водному транспорті та відповідальності за порушення правил судноплавства на внутрішніх водних шляхах України.

Ключові слова: внутрішні водні шляхи; судноплавство; вантажні та пасажирські перевезення; державне управління.

Постановка проблеми. Регулювання відносин у галузі судноплавства належить до найбільш пріоритетних напрямів внутрішньої політики України. Створення правових стимулів для вдосконалення цієї транспортної системи згідно з напрямками розвитку держави, закріплених у Конституції України, є однією з головних заповунок підвищення добробуту всього суспільства та його економічного потенціалу зокрема. Тому здійсненню більш ефективного контролю і нагляду в галузі судноплавства, спрямованому на забезпечення вищого рівня безпеки, виявлення, припинення та усунення порушень законності, має приділятися належна увага як зі сторони держави, так і вповноважених нею органів.

Водночас діяльність учасників відносин у сфері водного транспорту має бути законодавчо врегульованою, адже використання водних транспортних засобів може завдавати значної шкоди життю і здоров'ю всього населення, екології та водному світу (тваринам і рослинам), а також призводити до адміністративної і кримінальної відповідальності всіх учасників цих відносин. Крім того, нормативно-правове регулювання безпеки судноплавства, засобів річкового транспорту та маломірних суден і досі перебуває у зародковому стані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового врегулювання у сфері внутрішнього водного транспорту України займалися такі вчені, як О. Ф. Андрійко, І. В. Арістова, О. В. Баклан, Ю. Ю. Басов, Д. М. Бахрах, К. І. Беляков, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, Г. В. Галімішина, В. М. Гаращук, С. Т. Гончарук, Т. О. Гуржій, С. М. Гусаров, С. Ф. Денисюк, М. М. Долгополов, В. В. Єгупенко, В. О. Заросила, В. В. Коваленко, В. К. Колпаков, О. А. Мартиненко, О. М. Музійчук, А. А. Музика, В. В. Новіков, В. І. Осадчий, О. І. Остапенко, В. П. Петков та ін. У цілому увага науковців здебільшого була зосереджена на питаннях контролю і нагляду в державному управлінні, у межах якого досліджувалися організаційно-правові засади державного контролю, адміністративний нагляд в органах внутрішніх справ тощо. Також деякі фахівці висвітлювали аспекти забезпечення безпеки дорожнього руху, тоді як проблеми сфери судноплавства, а саме правового регулювання з питань судноплавства внутрішніми водними шляхами України, й

досі залишаються поза увагою вітчизняних учених. Саме це стало причиною вибору теми й мети даної статті.

Виклад основного матеріалу.

1. Нормативно-правова база з питань судноплавства внутрішніми водними шляхами України (курсив мій. – Ю. П.).

Адміністративно-правове регулювання діяльності як морського, так і річкового транспорту можна віднести до базового регулювання, адже головні закони в цій галузі є за своєю природою адміністративно-правовими актами. Крім того, адміністративно-правове регулювання опосередковує управлінські відносини між юридичними особами, що знаходяться в підпорядкуванні одне одному. А керівний орган у такому разі здійснює публічне адміністрування.

Питання судноплавства внутрішніми водними шляхами України регулюється законами, кодексами, статутами, постановами, положеннями про транспорт узагалі та деякі його види [1–8].

Організаційно-правові, економічні засади діяльності транспорту визначаються Законами України «Про транспорт», «Про морські порти України», Кодексом торговельного мореплавства, Водним кодексом України та низкою інших нормативно-правовим актів.

Також функціонування водного транспорту визначається, окрім актів спеціального законодавства, й деякими нормами актів загального характеру, наприклад Цивільним, Господарським, Бюджетним, Податковим, Земельним кодексами України, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про концесію» тощо.

Певне місце в складі цих правових актів займають і програмні документи. До них варто віднести Національну транспортну стратегію країни на період до 2030 року.

Ресурсний потенціал річкового транспорту України складається з: внутрішніх водних шляхів, до яких належать судноплавні річки, водосховища, гідротехнічні споруди й інші технічні об'єкти; системи навігації та контролю щодо дотримання умов безпеки судноплавства; річкового флоту різних категорій: пасажирського, вантажного, технічного й спеціалізованого; річкових портів (портопунктів) і судноремонтних заводів (ремонтних баз флоту); іншої річкової інфраструктури [9].

Річки, озера, водосховища, канали, інші водойми, а також внутрішні морські води й територіальне море є внутрішніми водними шляхами загального користування, крім випадків, коли відповідно до законодавства України їх використання з цією метою повністю або частково заборонено. Перелік внутрішніх водних шляхів, які належать до категорії судноплавних, затверджується Кабінетом Міністрів України [10].

Державна служба морського та річкового транспорту України (Морська адміністрація) виступає центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра інфраструктури [11].

Морська адміністрація здійснює власні повноваження безпосередньо і через створені територіальні органи: Чорноморсько-Азовське міжрегіональне управління, Чорноморське міжрегіональне управління, Верхньодніпровське міжрегіональне управління, Нижньодніпровське міжрегіональне управління та Подільсько-Карпатське міжрегіональне управління [12].

Інспекція з питань підготовки та дипломування моряків – державна організація, яка належить до сфери управління Державної служби морського та річкового транспорту України [13].

Також із переходом до ринкових відносин, удосконаленням структури та нормативної бази діяльності центральних органів виконавчої влади модифіковано й об'єкт адміністративного регулювання. Так, місією Міністерства інфраструктури є формування й реалізація державної політики в усіх галузях транспорту, в тому числі морського та

річкового, забезпечення безпеки руху, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства тощо. У межах даної місії розроблено Національну транспортну стратегію України на період до 2030 року, яка визначила пріоритети розвитку цієї галузі та виступає головним документом, що врегульовує транспортну сферу України [14]. Інша частина підзаконних документів, які стосуються транспортної галузі, має відповідати положенням цієї Стратегії.

Деякі повноваження в галузі управління об'єктами водного транспорту делеговані суб'єктам господарювання (державним підприємствам), що входять до морського транспортного комплексу – багатофункціональної структури, що задовольняє потреби національної економіки в транспортному забезпеченні.

Наприклад, державне підприємство «Адміністрація морських портів України» (далі – АМПУ) є державним унітарним підприємством та діє як державне комерційне підприємство, утворене розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4.03.2013 № 133-р «Про погодження пропозиції щодо реорганізації державних підприємств морського транспорту» згідно із Законом України «Про морські порти України».

Так, АМПУ входить до сфери управління Міністерства інфраструктури України та забезпечує функціонування морських портів, утримання і використання об'єктів портової інфраструктури державної форми власності, виконання другого покладеного на нього завдання безпосередньо та через свої філії, які створюються у кожному морському порту (адміністрація морського порту) [15]. Водночас АМПУ працює для держави та бізнесу, охоплюючи щодня увесь спектр завдань у порту й на морі – від вдосконалення законодавчої бази до забезпечення транспортування вантажів та безпеки мореплавства [16].

Щодо підтримки глибин ДП «Укрводшлях» у межах наказу Міністерства транспорту та зв'язку України «Про затвердження Положення про навігаційне забезпечення судноплавства на внутрішніх водних шляхах України» виконувало дані заходи, проте, враховуючи відсутність у повному обсязі фінансування з державного бюджету, міністром інфраструктури України прийнято рішення стосовно трансформації нормативно-правових актів і повноважень державних підприємств водно-транспортного комплексу.

Тому було розроблено низку заходів, що передбачили передачу деяких функцій від ДП «Укрводшлях» до ДП «АМПУ» як до підприємства, що володіє практичним досвідом проведення днопоглиблювальних робіт та керує морськими каналами, що з'єднуються з річками України. Згідно з цими змінами, починаючи з 2018 року, ДП «АМПУ» забезпечує: надійний зв'язок із суднами, що перебувають на підходах та в зоні дії річкової інформаційної служби (далі – РІС); своєчасне інформування судновласників щодо змін у роботі навігаційного обладнання, зміщення зі своїх місць засобів навігаційного обладнання (далі – ЗНО), розкладу роботи мостів у зоні дії РІС і про метеоінформацію; виконання промірних, тральних, днопоглиблювальних і дноочисних робіт на внутрішніх судноплавних шляхах; безпечне лоцманське проведення суден по внутрішніх судноплавних шляхах.

До того ж державне підприємство «Адміністрація річкових портів України» утворене з метою управління портовим збором у річкових портах України; надання послуг із перевезення пасажирів і вантажів річковим транспортом; здійснення буксирних, маневрових робіт та робіт, пов'язаних із навантаженням і розвантаженням суден; інструментального обстеження берегових об'єктів річкових портів; водолазного обстеження гідротехнічних споруд річкових портів; паспортизації берегових об'єктів; розробки нормативної документації стосовно експлуатації берегового об'єкту річкових портів; контролю за експлуатацією, ремонтом й модернізацією річкового флоту України; раціонального використання земельного фонду у відведених межах тощо [10].

У цілому річкова інформаційна служба України на сайті Адміністрації морських портів України подає перелік річкових портів із необхідними реєстраційними та технічними характеристиками [17].

На відміну від морських портів, які володіють більш доступною і зрозумілою законодавчою базою, що регулює їхню діяльність, правове забезпечення організації діяльності річкових портів національним законодавством не зовсім конкретизовано.

Як зазначив директор компанії «Delta International Services» Г. Тасліцький, отримана їхньою юридичною компанією офіційна відповідь на запит від державного підприємства «Адміністрація річкових портів», в якому, зокрема, зазначено, що «у сфері річкового транспорту наявна правова невизначеність: насамперед у чинному законодавстві України не визначено таке поняття, як «річковий порт» (на відміну від поняття «морський порт»), також немає поняття території та акваторії річкового порту. Й інші питання, пов'язані з експлуатацією річкових портових гідротехнічних споруд, управлінням річковими портами, теж залишаються законодавчо не врегульованими» [18].

Указуючи на досить важливу роль сучасного водного транспорту, слід зауважити, що морські й річкові порти є складовою частиною всієї транспортної системи, головна мета яких – забезпечення перевезення вантажів і пасажирів. Тож порти як об'єкти транспортної інфраструктури займають значне місце в галузі управління морським та річковим транспортом, а тому є об'єктами, де утворюються ці суспільні відносини, що теж вимагають використання механізму адміністративного регулювання.

Державне підприємство «Класифікаційне товариство Регістр судноплавства України» здійснює функції із технічного (класифікаційного та конвенційного) нагляду (огляду) суден незалежно від форм власності та відомчої належності, розробки й затвердження правил і технічних вимог стосовно забезпечення виконання умов безпеки плавання суден, охорони життя і здоров'я пасажирів, суднових екіпажів, збереження вантажів, які перевозяться, екологічної безпеки суден; погодження проектно-технічної документації та технічного огляду суден під час будівництва, переобладнання, модернізації і ремонту суднових механізмів, обладнання, пристроїв, холодильних установок та ін.; погодження проектів стандартів, технічних умов, керівних та інших документів; експертизи технічного стану суден, оцінки їхньої вартості; оцінки відповідності персоналу водного транспорту; технічного нагляду за станом гідротехнічної споруди та за промірними роботами на акваторіях, прохідних каналах і судноплавних шляхах воднотранспортного комплексу України, промисловою безпекою небезпечних виробничих об'єктів; підготовки та сертифікації персоналу в системі Регістру судноплавства України; проведення дефектизації суднових конструкцій тощо [19].

На нашу думку, структуризована система органів, які координують діяльність водного транспорту, сьогодні не є цілісним утворенням, що й призводить до неузгодженості в управлінні і спричиняє труднощі в правозастосовній діяльності.

Для прикладу наведемо інформацію про колізійну ситуацію щодо призначення капітанів портів. Як зазначалося на сайті «Порти України», станом на 18 лютого 2019 року в морських портах офіційно працювало по два капітани: один – від Адміністрації морських портів України, а другий – від Державної служби морського й річкового транспорту України (Морська адміністрація). Тож конфлікт виник унаслідок бажання Морської адміністрації і Мінінфраструктури самостійно впливати на призначення і звільнення капітанів портів.

У Морський палаті України зауважували, що слід на законодавчому рівні більш чітко розділити функції забезпечення та функції нагляду. Крім того, до функції нагляду мають перейти окремі повноваження капітанів портів, тобто видача дипломів, паспортів моряків тощо [20].

Національне законодавство, що направлене на регулювання рибного господарства, зумовило віднесення до системи управління водним транспортом водночас й органи, які здійснюють управління цією галуззю. Насамперед це стосується Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство й охорону водних біоресурсів», у якому в ст. 46 зазначено, що в галузі рибного господарства діють морські рибні порти, портопункти й інші

місця базування суден флоту рибної промисловості [21]. Тож вивчення Положення про Міністерство аграрної політики і продовольства України, що визначає повноваження цього органу публічної влади в регулюванні й діяльності суб'єктів рибного господарства, дає змогу припустити, що флот рибного господарства складається із суден флоту рибного господарства [22].

Тому Міністерство аграрної політики та продовольства України, а також Державне агентство рибного господарства України (далі – Держрибагентство) належать до суб'єктів, які входять до системи органів управління водним транспортом України.

Держрибагентство виступає центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра аграрної політики й продовольства та який реалізує державну політику в галузі рибного господарства й рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства [23].

Крім того, до списку нормотворчих актів слід віднести і Міжнародну морську організацію (англ. International Maritime Organization) (далі – ММО) – це міжнародна міжурядова організація, що є спеціалізованою установою в системі Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Сама діяльність ММО спрямована на скасування дискримінаційних дій, які стосуються міжнародного торговельного судноплавства, а також прийняття норм (стандартів) щодо забезпечення безпеки на морі й запобігання забрудненню із суден довкілля, насамперед морського, та вирішення юридичного питання, пов'язаного з міжнародним судноплавством. Водночас ММО сприяє полегшенню взаємодії урядів держав із технічних питань для досягнення найвищих стандартів у сфері безпеки та запобігання забрудненню; приймає і вдосконалює обов'язкові до виконання й рекомендаційні міжнародні конвенції, кодекси, резолюції, протоколи, циркуляри та рекомендації [24].

Подаючи характеристики суб'єктів, що задіяні в організації діяльності водного транспорту, ми не можемо залишити поза увагою і судовласників, управлінські повноваження яких закріплено як у законодавстві України, так і в міжнародному праві, тобто в морських звичаях.

Так, судовласники являють собою досить численний корпус суб'єктів управління воднотранспортної галузі. Згідно зі ст. 20 Кодексу торговельного мореплавства України судовласником виступає юридична чи фізична особа, що експлуатує судно від свого імені незалежно від того, чи є вона власником судна, чи використовує його на інших законних підставах [25].

Отже, зазначена нами структурована система органів управління водним транспортом України зорієнтована на визначені суспільним інтересом цілі за допомогою як правових, так і матеріальних засобів, а також забезпечує досягнення бажаного результату, кінцевої мети щодо безпечного й економічно результативного функціонування воднотранспортної галузі.

2. Державне управління та регулювання господарської діяльності на внутрішньому водному транспорті (курсив мій. – Ю. П.).

Державне регулювання господарської діяльності на внутрішньому водному транспорті здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством транспорту і зв'язку України, місцевими державними адміністраціями.

Головні функції державного регулювання діяльності водного транспорту полягають у: формуванні ринку послуг; контролі за виконанням законодавства щодо водного транспорту; нормативно-правовому регулюванні з питань водного транспорту; ліцензуванні діяльності перевізників; стандартизації і сертифікації; організації та контролі водних перевезень; тарифній, інноваційній та інвестиційній політиці; державному замовленні на соціально значущі послуги водного транспорту загального користування; захисту прав споживачів послуг водного транспорту [5, с. 72].

Департамент державної політики у сфері морського та річкового транспорту Міністерства інфраструктури виступає головним органом державного регулювання річкового транспорту в Україні. Так, основними учасниками перевезень на Дніпрі є: 1) «Укррічфлот» – це основний річковий перевізник та власник портів, що пропонує досить широкий асортимент послуг у галузі перевезень внутрішніми водними шляхами України; крім цього, у власності компанії є суднобудівні та судноремонтні підприємства; 2) «Укрводшлях» – державне підприємство водних шляхів, що здійснює діяльність із розвитку державних внутрішніх водних шляхів та створює належні умови для безпечного судноплавства. А функції, що пов'язані зі здійсненням транспортної, технічної та екологічної політики під час експлуатації водних шляхів і судноплавних шлюзів України покладені державою на це підприємство; 3) річкова інформаційна служба України обслуговує басейни Дніпра від Кізомиса до Вишгорода і Дунайську ділянку водних шляхів. Ця організація є філією ДП «Дельта-лоцман», що входить до складу ДП «Адміністрація морських портів України», утворена наказом Міністерства інфраструктури України від 25.02.2011 № 7 «Про комплекс заходів щодо створення річкової інформаційної служби на внутрішніх водних шляхах України». Так, РІС працює із 2012 року. Головними її завданнями є: сприяння підвищенню рівня безпеки судноплавства, ефективності здійснення перевезень внутрішніми водними шляхами та захисту навколишнього середовища, поліпшення взаємодії з іншими видами транспорту шляхом надання судноводіям і всім авторизованим користувачам офіційного вебсайту РІС, інформації в режимі реального часу щодо судноплавства, стану судноплавних внутрішніх водних шляхів (далі – ВВШ) України і факторів, що впливають на умови навігації в зоні дії РІС на річках Дніпро і Дунай.

Порти Дніпра розташовані на внутрішніх водних шляхах міжнародного значення категорії «Е». І саме вони знаходяться у вузлах зосередження як промислового, так і аграрного потенціалу України.

Також судноплавні компанії виступають частиною сфери послуг та, на відміну від промислових підприємств, що виробляють продукцію, підприємства водного транспорту надають транспортні послуги, для яких не притаманні загальноприйняті методи управління. А тому в умовах невизначеності та складності нинішньої економічної ситуації і з урахуванням впливу зовнішнього середовища виникає потреба в пошуку потенційних і вдосконаленні наявних методів управління діяльністю таких сервісних організацій, як судноплавні компанії.

Наразі на ринку транспортних послуг діяльність вітчизняних судноплавних компаній супроводжується постійною конкуренцією, що підсилюється недостатнім рівнем володіння інформацією (обмеженістю інформації) про ринок транспортних послуг і неналежним знанням ситуації щодо маркетингових позицій, які займають судноплавні компанії.

Організація судноплавства – дуже важлива складова частина транспортної системи України, без якої стійке функціонування господарської діяльності було б неможливим, що потребує, у свою чергу, впровадження сучасних наукових підходів в організації функціонування водного транспорту в державі.

Узагалі в транспортній системі України досить важливе значення мають всі її складові, однак під час перевезення вантажів великих обсягів на значні відстані найбільш рентабельним є використання водного транспорту, який, об'єднуючи такі потужні ланки, як морський і річковий транспорт, являє собою комплексну галузь, призначену задовольняти потреби населення та суспільного виробництва у перевезеннях.

Досить ефективно використання можливостей водогосподарського комплексу є значним важелем стабілізації і розвитку економіки України. Велика конкуренція на міжнародному ринку, сучасні інтеграційні процеси, а також економічні реалії визначають необхідність більш чіткого розуміння завдань стосовно розвитку, реформування і підвищення ефективності роботи системи річкового транспорту.

На сьогодні в Україні існує портовий комплекс, що налічує 13 морських портів, які здатні переправити до 230 млн тонн вантажів на рік. Третину наявних потужностей становлять державні стивідорні компанії, зношування основних фондів яких сягає 80 %. Наприклад, у 2018 р. державними стивідорними компаніями оброблено 53,5 % загального обсягу вантажопереробки в морських портах України [16].

Водночас інноваційний розвиток цієї галузі впливає і на зростання головних показників його діяльності. Так, аналіз демонструє, що в 2016–2018 роках відбулося значне скорочення кількості рухомого складу річкового і відповідно зростання чисельності суден морського транспорту (за даними сайту Державної служби статистики). Це підтвердило й обстеження технічного стану суден, яке раз на три роки проводить Державна інспекція України з безпеки на морському й річковому транспорті (далі – Укрморрічінспекція) та Державне рибне господарство України, що виявило, як у статистичні дані рухомого складу річкового транспорту було включено судна, вже непридатні для експлуатації.

Також динаміка показника допоміжних транспортних послуг морських, річкових портів і причалів з обробки вантажів (за даними сайту Державної служби статистики) свідчить, що з 2014 р. відбулося падіння обсягів переробки вантажів у морських і річкових портах, що пов'язано з воєнними діями на Сході України, анексією Криму та напруженістю ситуації в районі Азовського моря. У 2015–2017 роках показники переробки вантажів морськими портами скоротилися внаслідок того, що Україною було втрачено п'ять морських портів: Севастополь, Керч, Феодосію, Євпаторію, Ялту.

Як відомо, динаміка обсягів перевезення вантажів водним транспортом України впродовж останніх років демонструє тенденцію до зниження (за даними сайту Державної служби статистики). Тож варто зазначити, що в нашій країні є проблеми для транзиту вантажів водним транспортом через певну невідповідність економічним і технічним вимогам морських портів, а також внутрішніх водних шляхів, судноремонту, повнокомплектного суднобудування. Водночас протягом останніх років Міністерство інфраструктури України проводить роботу стосовно реформування всієї системи управління і модернізації морських і річкових портів та приведення їхнього стану у відповідність європейським вимогам у цілому.

Отож обсяг переробки вантажів у морських портах України за 2018 р. становив 132,6 млн т, що на 0,6 % більше, аніж за 2017 р. За вказаний період перероблено 98,5 млн т експортних вантажів (74,2 % загального обсягу), 20,4 млн т – імпортних (15,3 %), 11,8 млн т – транзитних (8,9 %) та 1,8 млн т – вантажів внутрішнього сполучення (1,3 %).

Порівняно з 2017 р. переробка вантажів внутрішнього сполучення зменшилася майже в 3,0 рази, експортних – на 2,0 %, а переробка імпортних вантажів зросла на 27,8 %, транзитних вантажів – на 14,3 % [16].

Також обсяг експорту послуг морського транспорту України в 2017 р. становив 661,6 млн дол. США, імпорту – 141,2 млн дол. США, відповідно, експорт послуг річкового транспорту України – 29,9 млн дол. США, імпорт – 0,4 млн дол. США.

Розглядаючи динаміку капітальних інвестицій у підприємства водного транспорту України в 2011–2018 роках, на підставі даних сайту Державної служби статистики відзначимо, що спостерігалось зростання капітальних інвестицій у водний транспорт на 1,6 % (порівняно з 2017 р.).

Довгі роки річковий водний транспорт завдяки низькій собівартості перевезень і наявності природних водних шляхів утримував майже монопольне становище та був одним з оптимальних і затребуваних видів транспорту, який сприяв взаємодії процесу виробництва продукції та її обігу, а також забезпечував можливість транспортування продукції по внутрішніх водних широтах. На підтвердження цього можна навести публікацію П. І. Підлісного, у якій розкрито переваги перевезення вантажів та пасажирів Публічним акціонерним товариством (далі – ПАТ) «Судноплавна компанія «Укррічфлот», що

відрізняється надійністю у наданні послуг, високою якістю перевезень і наявністю нового флоту [2, с. 21].

Варто зазначити, що в сучасних умовах внутрішні вантажні річкові перевезення, насамперед це стосується р. Дніпро, виконуються у невеликих обсягах, за винятком тих, що здійснюються по р. Дунай. Відомі українські річкові судноплавні компанії (ПАТ «Судноплавна компанія «Укррічфлот», Приватне акціонерне товариство (далі – ПрАТ) «Українське Дунайське пароплавство») завдяки появі суден змішаного плавання «ріка-море» змістили пріоритети власного розвитку на морські перевезення. Як наслідок, річкові судноплавні компанії освоїли морські райони плавання, а річкова частина їхньої діяльності невелика та здебільшого здійснюється по р. Дунай. Однак усі перевезення, виконані даними компаніями, статистичні органи України відносять до річкових [26]. На необхідність державного стимулювання розвитку судноплавства в Україні неодноразово звертали увагу відомі в цій галузі вітчизняні вчені, серед яких С. М. Боняр, О. М. Котлубай, Н. Т. Примачов.

Перевезення вантажів водним транспортом в Україні забезпечують близько 260 судноплавних компаній, з яких п'ять державних, більш як десять – акціонерні чи приватні, а також усі інші операторські судноплавні компанії, діяльність яких ґрунтується на менеджменті орендованого флоту [27, с. 11].

Інші судноплавні компанії відрізняються або невеликою кількістю одиниць малотоннажного флоту, або виконують допоміжні роботи, паромні перевезення та обслуговування морегосподарського комплексу України.

Так, підприємства водного транспорту України в цілому здійснюють власну діяльність на світовому ринку, а на внутрішньому ринку працюють здебільшого річкові судна чи судна типу «ріка-море», які теж збільшують частку перевезень у закордонному плаванні.

Перевезення зовнішньоторговельних вантажів можуть провадитися або в міжнародному сполученні взагалі, або послідовно у внутрішньому (каботажному) та міжнародному (закордонному) сполученнях. Внутрішні зовнішньоторговельні перевезення здійснюються вкрай рідко та зазвичай з кон'юнктурних міркувань вантажовласників (наприклад, коли зовнішньоторговельний транспортний тариф вищий, аніж тариф для перевезень вантажів у межах однієї країни). Проте і в такому разі в межах країни відправлення внутрішнє перевезення завершується та починається міжнародне.

Крім того, самостійною сферою застосування водного транспорту залишається транспортування експортних, імпорتنих і транзитних вантажів суднами змішаного плавання («ріка-море») без перевалки у гирлових портах. Транспортування вантажів такими суднами відрізняється відсутністю операцій перевантаження та зберігання вантажів у портах, що сприяє більш кращому збереженню продукції і скороченню самого часу доставки вантажів. Тож перелічені переваги суден змішаного плавання сприяли тому, що обсяги міжнародних перевезень на цих суднах збільшилися, незважаючи на загальне падіння обсягів вантажних перевезень водним транспортом.

Збільшення перевезення вантажів у закордонному сполученні відбулося, зокрема, завдяки використанню флоту в міжнавігаційний період, а також різкому зростанню перевезень вантажів між іноземними портами та зменшенню баластних пробігів суден.

Перевезення транзитних вантажів територією України стало досить важливим джерелом експорту транспортних послуг, під яким розуміють надання можливості національними транспортними й іншими підприємствами іноземному вантажовласнику чи перевізнику фрахтувати транспортні засоби за відповідну винагороду за використання послуг морських і річкових портів.

Проте варто звернути увагу і на причини, які негативно впливають на транзитні перевезення вантажів в Україні. Головні з них пов'язані з невідповідністю якості системи контролю на кордоні з кількістю та вартістю податків і зборів, які стягуються, низьким

рівнем інформаційного обслуговування, завищеною вартістю послуг, які надаються на митній території контрольними та іншими службами, несприятливими умовами в ході оформлення транзитних перевезень та відсутністю їхнього законодавчого регулювання.

У цілому перевезення транзитних вантажів в Україні здебільшого здійснюється іноземними судноплавними компаніями, що збільшує збори за обробку тоннажу в національних портах, проте зменшує надходження фрахтової виручки від національних судновласників.

Судноплавна компанія безпосередньо керує роботою транспортного флоту та обслуговуючих підрозділів, що перебувають у її розпорядженні. А діяльність підприємств водного транспорту досить тісно пов'язана з роботою як морських, так і річкових портів та суднобудівних і судноремонтних заводів, які мають безпосередній вплив на систему обліку діяльності судноплавних компаній.

Досить важливими складниками транспортної інфраструктури країни є морські та річкові порти, що суттєво впливають на розвиток судноплавної діяльності України. І вдале розташування портів на напрямках міжнародних транспортних коридорів сприяє об'єднанню транспортної системи, а отже й інтегруванню економіки країни зі світовою та європейською транспортними системами. Тому водні транспортні порти забезпечують не тільки процес транспортування вантажів вітчизняними підприємствами водного транспорту, а й транзитні перевезення вантажів [28].

Державний управлінський вплив у найширшому його розумінні, що здійснюється у внутрішніх водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні України, підлягає дії багатьох міжнародних угод, провідною серед яких є Конвенція ООН із морського права 1982 року (Україна ратифікувала її в 1999 році). Так, закріпивши всесвітні стандарти дії юрисдикції держав у всіх видах морських просторів та їхній правовий режим, Конвенція залишила поза увагою внутрішні води, де у повному обсязі, без будь-яких обмежень та застережень діє суверенітет прибережної держави, проте це не означає, що режим цих просторів жодним чином не залежить від норм міжнародних угод (зgodу на обов'язковість яких надано відповідними органами держави): тут діють чимало інших договорів, присвячених певним сферам суспільних відносин, безпосередньо пов'язаних із морською діяльністю, а саме охорона людського життя на морі, забезпечення безпеки мореплавства та ін.

Такий вплив має прояв у всіх видах прибережних вод, надаючи здійснюваній у них юрисдикції держав рис інституту транснаціонального права, для якого є характерним органічне поєднання національних і міжнародно-правових норм та майже незмінний вигляд у більшості національних правових і державних управлінських систем. Завдяки закріпленому нормами міжнародних угод імперативному управлінському державному впливові на відносини, які виникають в акваторіях під їхньою юрисдикцією, остання є тут саме адміністративною, однак такою, що, на відміну від усталених поглядів на неї представників вітчизняної адміністративно-правової науки, має прояв не тільки в реакції держави на деякі порушення в галузі управління, а й в значно ширшому сенсі – щоденному державному управлінському впливові на суспільні відносини в цих акваторіях. Це розуміння юрисдикції закладено в нормах Конвенції ООН з морського права 1982 р. та угодах, якими визначено режим судноплавства прісноводними комунікаціями.

Отже, контроль за виконанням правил судноплавства на внутрішніх водних шляхах України здійснюється обласною радою і в межах власної компетенції місцевими державними адміністраціями, виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад, підрозділами Державної прикордонної служби України, Головним управлінням Державної служби України з надзвичайних ситуацій у тісній взаємодії з організаціями, установами, діяльність яких пов'язана із забезпеченням правопорядку та охорони життя на воді, територіальними підрозділами органів Національної поліції та охорони довкілля згідно з вимогами

законодавства. Державний нагляд за безпекою плавання суден внутрішніми водними шляхами здійснює центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері безпеки на транспорті.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи питання нормативно-правової бази щодо судноплавства внутрішніми водними шляхами України, можна зробити висновок, що організація діяльності водного транспорту – це процес цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на об'єкт управління через сукупність правових та неправових способів і методів, шляхом регулювання суспільних відносин з метою просторового переміщення матеріальних предметів (вантажу), фізичних осіб (пасажирів) морськими та річковими шляхами за допомогою вже наявних видів плавучих засобів (суден) і засобів берегової інфраструктури (портів, портових засобів, портопунктів, пристаней, спеціалізованих підприємств та ін.).

Отже, якщо розглядати державне управління не як увесь спектр проявів державної влади (законодавчої, виконавчої та судової), а як прояв тільки її виконавчої складової, то й у такому разі здійснення функцій підзаконного правового регулювання, контролю, публічних сервісів, охорони тощо покладається саме на органи виконавчої влади, засвідчуючи їхню провідну роль у визначенні, підтриманні й захисті прав, інтересів та встановлених режимів прибережних вод. Останнє нині об'єктивно набуває вкрай важливого значення і потребує невідкладного теоретичного опрацювання з наданням пропозицій стосовно розробки відповідного правового забезпечення та ретельного практичного відпрацювання вдосконаленого організаційного порядку, особливо щодо відновлення дії адміністративної юрисдикції України в Азово-Чорноморському регіоні.

Список використаних джерел

1. Про затвердження переліку внутрішніх водних шляхів, що належать до категорії судноплавних : Постанова Кабміну від 12 червня 1996 р. № 640 (із змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 341 (341-2019-п) від 17.04.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-96-p> (дата звернення: 08.04.2020).
2. Про затвердження Положення про навігаційне забезпечення судноплавства на внутрішніх водних шляхах України : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 14.06.2007 № 498 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства інфраструктури № 354 від 06.08.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0905-07> (дата звернення: 08.04.2020).
3. Про затвердження Правил судноплавства на внутрішніх водних шляхах України : наказ Міністерства транспорту України від 16.02.2004 № 91 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства інфраструктури № 354 (z0972-18) від 06.08.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-04> (дата звернення: 08.04.2020).
4. Положення про річкову інформаційну службу на внутрішніх водних шляхах України : наказ Міністерства інфраструктури України від 25.02.2011 № 7 (із змінами від 23.12.2016, № 463). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0606-11> (дата звернення: 08.04.2020).
5. Про внесення змін до Інструкції про огляд суден, які здійснюють плавання (експлуатуються) на внутрішніх водних шляхах України : наказ Міністерства інфраструктури України від 22.12.2015 № 549. URL: <https://законодавство.com/mininfrastrukturi-ukrajini/nakaz-vid-22122015-549-pro-vnesennya-zmin-348901.html> (дата звернення: 08.04.2020).
6. ГОСТ 26600-98. Знаки навигационные внутренних судоходных путей. Общие технические условия. URL: <http://www.amurvodput.ru/sites/default/files/Документи/ГОСТ%2026600-98.pdf> (дата звернення: 08.04.2020).
7. ДСТУ Б В.2.3-1-95 (ГОСТ 26775-97). Габарити підмостові судноплавних прогонів мостів на внутрішніх водних шляхах. Норми і технічні вимоги. К., 1998. URL: <http://proxima.com.ua/dbn/articles.php?clause=364> (дата звернення: 08.04.2020).
8. ДСТУ ISO 9001. Системи управління якістю. Вимоги. К., 2016. 30 с. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf> (дата звернення: 08.04.2020).
9. Про затвердження Стратегічного плану розвитку річкового транспорту на період до 2020 року : наказ Міністерства інфраструктури України від 18.12.2015 № 543. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/446.html> (дата звернення: 08.04.2020).
10. Водний кодекс України : від 06 червня 1995 року № 213/95-ВР (із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2059-VIII від 23.05.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр> (дата звернення: 08.04.2020).

11. Про утворення Державної служби морського та річкового транспорту України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.09.2017 р. № 1095. *Офіційний вісник України*. 2018. № 10. Ст. 357.
12. Про погодження утворення міжрегіональних територіальних органів Державної служби морського та річкового транспорту : розпорядження КМУ від 04.04.2018 № 213-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/213-2018-p> (дата звернення: 08.04.2020).
13. Про передачу державних підприємств, установ та організацій до сфери управління Державної служби морського та річкового транспорту : розпорядження КМУ від 24.10.2018 № 863-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/863-2018-p> (дата звернення: 08.04.2020).
14. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/430-2018-p> (дата звернення: 08.04.2020).
15. Про морські порти України : Закон України від 17 травня 2012 р. № 4709-VI (із змінами, внесеними згідно із Законами № 155-IX від 03.10.2019). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (дата звернення: 08.04.2020).
16. Адміністрація морських портів України (АМПУ). URL: <http://www.uspa.gov.ua/pokaznikiroboti/pokazniki-roboti-2018> (дата звернення: 08.04.2020).
17. Порты. Речная информационная служба водных путей Украины. Адміністрація морських портів України. URL: <https://ukrris.com.ua/hydraulics/ports/> (дата звернення: 08.04.2020).
18. Тасліцький Г. Законодавча невизначеність річкових портів. *Юридична газета online*. 16 вересня 2015 р. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/morskepravo/zakonodavcha-neviznachenist-richkovih-portiv.html> (дата звернення: 08.04.2020).
19. Статут Державного підприємства «Класифікаційне товариство Регістр судноплавства України» (нова редакція) : наказ Державної служби морського та річкового транспорту України від 06.02.2019 № 60.
20. Порты Украины. URL: <https://ports.com.ua/articles/dva-kapitana-v-odnom-portu-pochemu-tak-i-u-kogo-kakie-funktsii> (дата звернення: 08.04.2020).
21. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2530-VIII від 06.09.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17> (дата звернення: 08.04.2020).
22. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 № 1119 (із змінами, внесеними згідно з постановами КМУ від 27.12.2018 № 1157). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-p> (дата звернення: 08.04.2020).
23. Про затвердження Положення про Державне агентство рибного господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 № 895 (із змінами, внесеними згідно з постановами КМУ від 18.09.2019 № 847). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-p> (дата звернення: 08.04.2020).
24. Конвенція про Міжнародну морську організацію 1948 року в редакції 1982 року : міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_219 (дата звернення: 08.04.2020).
25. Кодекс торговельного мореплавства України (із змінами, внесеними згідно із Законом України № 1798-VIII від 21.12.2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр> (дата звернення: 08.04.2020).
26. Транспорт і зв'язок України – 2018 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. К., 2019. 222 с.
27. Николаева Л. Л. Принципы устойчивого развития судоходных компаний в глобальном рынке морской торговли : монография. Одесса: Феникс, 2007. 323 с.
28. Lyfar V. V. Development of transport logistics in the regional system of commodity flows service. *Marketing and management of innovation*. 2017. Issue 4. P. 176–187.

References

1. Pro zatverdzhennia pereliku vnutrishnikh vodnykh shliakhiv, shcho nalezhat do katehorii sudnoplavnykh [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the List of Inland Waterways Categorized as Navigation] : Postanova Kabminu vid 12 chervnia 1996 r. № 640 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z postanovamy KМУ № 341 (341-2019-p) vid 17.04.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-96-p> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro navihatsiine zabezpechennia sudnoplavstva na vnutrishnikh vodnykh shliakhakh Ukrainy: nakaz Ministerstva transportu ta zviazku Ukrainy [The Order of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine On Approval of the Regulations on Navigation Support of Shipping on Inland Waterways of Ukraine] vid 14.06.2007 № 498 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z nakazamy Ministerstva infrastruktury № 354 vid 06.08.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0905-07> (data zvernennia: 08.04.2020). [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Pravyl sudnoplavstva na vnutrishnikh vodnykh shliakhakh Ukrainy : nakaz Ministerstva transportu Ukrainy [The Order of the Ministry of Transport of Ukraine On Approval of the Rules of Navigation on Inland Waterways of Ukraine] vid 16.02.2004 № 91 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z nakazamy Ministerstva infrastruktury № 354 (z0972-18) vid 06.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-04> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
4. Polozhennia pro richkovu informatsiinu sluzhbu na vnutrishnikh vodnykh shliakhakh Ukrainy : nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy [The Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine «Regulations on River Information Service on Inland Waterways of Ukraine»] vid 25.02.2011 № 7 (iz zminamy vid 23.12.2016 № 463). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0606-11> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do Instruksii pro ohliad suden, yaki zdiisniuiut plavannia (eksploatuiutsia) na vnutrishnikh vodnykh shliakhakh Ukrainy : nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 22.12.2015. № 549 [The Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine On Amendments to the Instruction on Vessel Inspections engaged in Navigation (operated) on Inland Waterways of Ukraine]. URL: <https://zakonodavstvo.com/mininfrastrukturi-ukrajini/nakaz-vid-22122015-549-pro-vnesennya-zmin-348901.html> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
6. HOST 26600-98. Znaky navyhatsyonnye vnutrennykh sudokhodnykh putei. Obshchye tekhnicheskyye uslovyia [Navigation Signs for Inland Waterways. General Technical Terms]. URL: <http://www.amurvodput.ru/sites/default/files/Dokumenty/HOST%2026600-98.pdf> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Russian].
7. DSTU B V.2.3-1-95 (HOST 26775-97). Habaryty pidmostovi sudnoplavnykh prohoniv mostiv na vnutrishnikh vodnykh shliakhakh. Normy i tekhnichni vymohy [Dimensions of the Subways of Navigable Bridge Runs on Inland Waterways. Standards and Technical Requirements.]. K., 1998. URL: <http://proxima.com.ua/dbn/articles.php?clause=364> (data zvernennia: 08.04.2020). [in Ukrainian].
8. DSTU ISO 9001. Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy [Quality Management Systems. Requirements]. K., 2016. 30 s. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Stratehichnogo planu rozvytku richkovoho transportu na period do 2020 roku : nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 18.12.2015 № 543 [The Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine On Approval of the Strategic River Transport Development Plan up to 2020]. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/446.html> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
10. Vodnyi kodeks Ukrainy [Water Code of Ukraine] : vid 06 chervnia 1995 roku № 213/95-VR (iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom Ukrainy № 2059-VIII vid 23.05.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vr> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
11. Pro utvorennia Derzhavnoi sluzhby morskoho ta richkovoho transportu Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Establishing the State Service of Maritime and River Transport of Ukraine] vid 06.09.2017 r. № 1095. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2018. № 10. St. 357 [in Ukrainian].
12. Pro pohodzhennia utvorennia mizhrehionalnykh terytorialnykh orhaniv Derzhavnoi sluzhby morskoho ta richkovoho transportu : rozporiadzhennia KMU vid 04.04.2018 № 213-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Foundation of Interregional Territorial Bodies of the State Service for Maritime and River Transport]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/213-2018-r> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
13. Pro predachu derzhavnykh pidpriemstv, ustanov ta orhanizatsii do sfery upravlinnia Derzhavnoi sluzhby morskoho ta richkovoho transportu : rozporiadzhennia KMU vid 24.10.2018 № 863-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the Transfer of State-Owned Enterprises, Institutions and Organizations to the Management of State Service for Maritime and River Transport]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/863-2018-r> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
14. Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku : rozporiadzhennia KMU vid 30 travnia 2018 r. № 430-r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the Period up to 2030]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/430-2018-r> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
15. Pro morski porty Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 17 travnia 2012 r. № 4709-VI (iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom Ukrainy № 155-IX vid 03.10.2019) [On Sea Ports of Ukraine : Law of Ukraine]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
16. Administratsiia morskyykh portiv Ukrainy (AMPU) [Ukrainian Sea Ports Authority]. URL: <http://www.uspa.gov.ua/pokaznikiroboti/pokazniki-roboti-2018> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].

17. Porty. Rechnaia ynformatsyonnaia sluzhba vodnykh putei Ukrainy. Administratsiia morskyykh portiv Ukrainy [Ports. River Information Service of Inland Waterways. Administration of Seaports of Ukraine]. URL: <https://ukrris.com.ua/hydraulics/ports/> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Russian].
18. Taslitskiy, H. (2015). Zakonodavcha nevyznachenist richkovykh portiv [Legal Uncertainty of the River Ports]. *Yurydychna hazeta online*. 16 veresnia 2015 r. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/morskepravo/zakonodavcha-nevznachenist-richkovih-portiv.html> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
19. Statut Derzhavnogo pidpriemstva «Klasyfikatsiine tovarystvo Rehistr sudnoplavstva Ukrainy» (nova redaktsiia) [Order of the State Service for Maritime and River Transport of Ukraine On Charter of the State Enterprise «Classification Society Shipping Register of Ukraine»] : nakaz Derzhavnoi sluzhby morskoho ta richkovoho transportu Ukrainy vid 06.02.2019 № 60 [in Ukrainian].
20. Porty Ukrainy [Ports of Ukraine]. URL: <https://ports.com.ua/articles/dva-kapitana-v-odnom-portu-pochemu-tak-i-u-kogo-kakie-funksii> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Russian].
21. Pro rybne hospodarstvo, promyslove rybalstvo ta okhoronu vodnykh bioresursiv [On Fishery, Industrial Fishing and Protection of Aquatic Bioresources : Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy (iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonomy № 2530-VIII vid 06.09.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
22. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo aharnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.11.2015 № 1119 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z postanovamy KMU vid 27.12.2018 № 1157) [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Regulation on the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-p> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
23. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavne ahentstvo rybnoho hospodarstva Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Regulation on the State Agency for Fisheries of Ukraine] vid 30.09.2015 № 895 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z postanovamy KMU vid 18.09.2019 № 847). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-p> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
24. Konventsiia pro Mizhnarodnu morskou orhanizatsiiu 1948 roku v redaktsii 1982 roku [Convention on the International Maritime Organization of 1948, amended in 1982] : mizhnarodnyi dokument. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_219 (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
25. Kodeks torhovelnoho moreplavstva Ukrainy [Code of Merchant Shipping of Ukraine] (iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom Ukrainy № 1798-VIII vid 21.12.2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-vr> (data zvernennia: 08.04.2020) [in Ukrainian].
26. Transport i zviazok Ukrainy – 2018 : statystychnyi zbirnyk / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Transport and Communications of Ukraine – 2018: Statistical Collection / State Statistics Service of Ukraine]. K., 2019. 222 s. [in Ukrainian].
27. Nykolaeva, L. L. (2007). Pryntsypy ustoichyvoho razvytyia sudokhodnykh kompaniy v hlobalnom rynke morskoi torhovly [Principles of Sustainable Development of Shipping Companies in the Global Maritime Trade Market] : monohrafiia. Odessa: Fenyks, 2007. 323 s. [in Ukrainian].
28. Lyfar, V. V. (2017). Development of transport logistics in the regional system of commodity flows service. *Marketing and management of innovation*. Issue 4. P. 176–187.

Paida Yuriy,
Doctor of Law, Associate Professor
(Kamianets-Podilskyi Tax Institute, Kamianets-Podilskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

LEGAL SETTLEMENT IN THE INLAND WATER SHIPPING OF UKRAINE

The development of Ukraine's inland waterways requires the improvement and advancement of shipping and appropriate infrastructure. The article deals with the legal framework for navigation in inland waterways of Ukraine and it is defined the concept of organization of water transport activities. It is outlined the structured system of water transport management bodies of Ukraine which is oriented towards the goal defined by the public interest, with the help of both legal and material means, as well as it ensures the achievement of the desired result, the final goal regarding the safe and economically efficient functioning of the water transport industry. It is also discussed the legal framework for navigation in inland waterways of Ukraine in detail and defined the concept of water transport activities organization. The author pays considerable attention to the state management and regulation of economic activity in inland waterway transport and responsibility for the rules violation of navigation in inland waterways of Ukraine. It is proposed to introduce new more improved levers and methods of managing the transport services markets and directly the participants of the transport process providing it, that is, shipping companies. Thus, summarizing the regulatory framework for navigation on inland waterways of Ukraine, we can conclude that the organization of water transport is a

process of purposeful influence of the subject of management on the object of management through a set of legal and non-legal ways and methods by regulating social relations for the purpose of spatial movement of material objects (cargo), individuals (passengers) by sea and river by means of already existing types of floating means (vessels) and means of coastal infrastructure (ports, port means, port points, piers, specialized enterprises, etc.). If we consider public administration not as the whole range of manifestations of state power (legislative, executive and judicial), but as a manifestation only of its executive component, then in this case the functions of bylaws, control, public services, security, etc. rely on executive authorities, attesting to their leading role in defining, maintaining and protecting the rights, interests and established regimes of coastal waters.

Key words: *inland waterways; shipping; freight and passenger transportation; public administration.*

Надійшла до редколегії 02.01.2021

РОЗДІЛ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК: 342.57:35.072.6

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-64-69>

Буга Ганна Сергіївна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3957-7387>

ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Зроблено висновок, що громадська експертиза – це інструмент або форма громадського контролю, спрямована на досягнення прозорості роботи органів державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян, а також для формування і розвитку громадянської правосвідомості. Щодо громадської експертизи органів виконавчої влади слід зазначити, що це все ж таки оцінка їхньої діяльності та ефективності прийняття ними рішень і виконання цих рішень.

Ключові слова: громадська експертиза; правове регулювання громадської експертизи; громадянське суспільство; органи виконавчої влади; громадський контроль.

Постановка проблеми. У лексичі українського громадянського суспільства останні 5–10 років усе частіше використовуються такі поняття, як «громадський моніторинг», «громадська експертиза», «громадський контроль». Особливого значення ця технологія набуває в контексті того, що громадський контроль є базовим складником демократичного управління. Європейська практика має у своєму арсеналі різні форми такого контролю, що стало доброю традицією та запорукою стабільності демократії старого світу [1, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблематика громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади розглядалася багатьма вітчизняними вченими-теоретиками. Доречним буде виокремити праці таких науковців, як С. С. Вітвіцький, Н. К. Дніпренко, Л. Р. Наливайко, А. Ф. Орешкова, С. О. Тіщенко та ін. Незважаючи на те, що важливі аспекти громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади відображені в працях указаних дослідників, водночас остаточно не розроблено комплексного уявлення про громадську експертизу діяльності органів виконавчої влади в Україні.

Метою статті є комплексне дослідження поняття «громадська експертиза», надання йому авторського визначення та з'ясування значення цього інституту демократичного контролю в діяльності органів публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. 5 листопада 2008 року Кабінет Міністрів України Постановою № 976 ухвалив Порядок сприяння проведенню громадської експертизи

діяльності органів виконавчої влади (далі – Порядок). Це означає, що інститути громадянського суспільства за визначеною процедурою можуть зробити оцінку ефективності діяльності будь-якого органу виконавчої влади України, а також здійснити процедуру врахування останніми результатів громадської експертизи [2, с. 5].

Можливість реалізації громадської експертизи обґрунтовано в законах України «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про екологічну експертизу», а також деталізовано в Постанові Кабінету Міністрів України від 24 вересня 1999 р. № 1767 «Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму». Законодавче обґрунтування реалізації громадської експертизи означало початок легалізації і встановлення зворотного зв'язку влади з громадою, проте її впровадження стикається з труднощами [3, с. 206].

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2008 року № 976 (далі – Постанова) громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади є складником механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання рішень такими органами, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі [4].

Завдяки цій Постанові з'явилася можливість будь-якій громадській організації не лише отримати доступ до внутрішніх документів органу влади, а й сформулювати свої пропозиції, які обов'язково мають бути розглянуті на колегії органу, що перевірявся. Сама Постанова на час її появи налічувала лише сім пунктів. Їх короткий зміст такий: громадська організація подає заяву до органів влади, звідки їй передають копії документів, а після отримання пропозицій від інституту громадянського суспільства враховує їх «під час підготовки програм соціально-економічного розвитку, державних цільових та регіональних програм, формування бюджетів відповідного рівня, вирішення питань поточної діяльності» [4]. Інакше кажучи, якщо громадський активіст виявить невідповідність прийнятих рішень чинному законодавству чи порушення процедури ухвалення відповідного рішення, то громадська експертиза, її висновки стають офіційним приводом для реагування. А це в системі управління може значити набагато більше, ніж здається на перший погляд. І хоч Постанова стосується безпосередньо органів виконавчої влади, її положення рекомендовані до виконання органами місцевого самоврядування [5].

Отже, громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади є складником механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі. Об'єктом такої експертизи є діяльність певного органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування [6, с. 26–27].

Громадська експертиза – це не лише пошук недоліків, порушень, а й виявлення позитивних рис у діяльності органу виконавчої влади. Кожен інститут громадянського суспільства володіє правом на проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Орган виконавчої влади має всіма можливими способами сприяти проведенню громадської експертизи, а не шукати дрібниці, через які можна відмовити в її проведенні. Якщо інститутом громадянського суспільства необхідні процедури дотримані, орган виконавчої влади не має права відмовити в проведенні громадської експертизи на підставі власної адміністративної чи технічної неспроможності або через недовіру до організації [7].

Громадська експертиза – це один з механізмів демократичного управління державою. Вагомим є те, що громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади надає

можливість представникам громадянського суспільства оцінити діяльність органів виконавчої влади, ефективність прийняття і виконання рішень такими органами. Особливо цінним є те, що Постановою передбачено право для організацій громадянського суспільства отримувати копії документів. Це важливо, тому що дає змогу безпосередньо ознайомитися з первинною інформацією і зробити власні висновки про стан справ, а не зі слів чиновників, які часто неохоче або не повною мірою висвітлюють справжній стан справ; а також надати пропозиції щодо вирішення соціально важливих питань, які мають надалі застосувати органи виконавчої влади в процесі своєї діяльності. Це створює можливість організаціям громадського суспільства впливати на органи виконавчої влади, бути почутими, запропонувати своє бачення, пропозиції [8, с. 4].

Слід зауважити, що завдяки процедурі громадської експертизи інститути громадянського суспільства можуть оцінити результативність діяльності певного органу виконавчої влади, ефективність виконання державних програм, якість надання адміністративних послуг чи дотримання законодавства [9, с. 152].

Убачаємо доцільним більш детально пояснити, як працює механізм громадської експертизи. Варто наголосити, що алгоритм її втілення міститься в Порядку, про який згадано вище. Отже, щоб експертизу було розпочато, необхідно на першому етапі сформулювати запит до органу державної влади. Щодо цього в п. 3 Порядку встановлено, що орган виконавчої влади сприяє інституту громадянського суспільства у проведенні громадської експертизи в разі надходження від нього письмового запиту із зазначенням:

- його найменування, відомостей про легалізацію, місцезнаходження та електронної адреси (за наявності);
- предмета і мети громадської експертизи;
- переліку документів, необхідних для проведення громадської експертизи;
- адреси, за якою надсилається відповідь на запит, або прізвища, ім'я та по батькові особи, уповноваженої одержати таку відповідь, її контактного телефону й електронної адреси (за наявності) [4].

Громадська рада в письмовому запиті до органу виконавчої влади вказує інформацію, передбачену абзацами 3–5 пункту 3 Порядку, та подає копію протоколу засідання, на якому було прийнято рішення про проведення громадської експертизи [4].

Орган виконавчої влади після надходження від інституту громадянського суспільства, громадської ради письмового запиту щодо проведення громадської експертизи:

- 1) видає протягом семи робочих днів наказ (розпорядження) про проведення такої експертизи із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові та посади особи (осіб), відповідальної (відповідальних) за забезпечення взаємодії з інститутом громадянського суспільства, громадською радою, зміст якого доводить до відома інституту громадянського суспільства, громадської ради, що ініціює проведення громадської експертизи, протягом трьох робочих днів з моменту його видання;

- 2) утворює в разі потреби робочу групу із залученням представників інституту громадянського суспільства, громадської ради, що ініціює проведення громадської експертизи;

- 3) розміщує протягом семи робочих днів інформацію про надходження запиту щодо проведення громадської експертизи, текст наказу (розпорядження) та заходи, здійснені органом виконавчої влади з метою сприяння її проведенню, на власному вебсайті;

- 4) подає інституту громадянського суспільства, громадській раді документи або завірені в установленому порядку їх копії чи надсилає їх в електронній формі протягом 5 робочих днів з моменту видання наказу (розпорядження) про проведення громадської експертизи. У разі коли запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк надання документів може бути продовжено до 20 робочих днів [4].

Слід урахувати, що в проведенні громадської експертизи може бути відмовлено, якщо її предмет та мета суперечать законодавству, виходять за межі компетенції відповідного органу виконавчої влади або запит щодо проведення громадської експертизи не відповідає вимогам, визначеним п. 3 Порядку. У такому разі орган виконавчої влади протягом семи робочих днів після надходження запиту повідомляє інституту громадянського суспільства, громадській раді про відмову в проведенні громадської експертизи з чітким обґрунтуванням і зазначенням підстав для відмови [4].

Нині громадська експертиза є важливим інструментом впливу громадськості на органи публічної влади й, відповідно, потребує розвитку [10, с. 71].

Незважаючи на те, що громадська експертиза органів виконавчої влади набирає популярності, проте в науковій літературі визначено низку зауважень щодо недосконалості законодавчого регулювання проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, а саме:

- законодавство не передбачає обов'язковості врахування результатів громадської експертизи безпосередньо під час прийняття владних рішень. Навіть за умови розгляду пропозицій на засіданні органу виконавчої влади немає гарантій, що вони вплинуть на конкретне вирішення того чи іншого питання;

- у контексті діяльності органів місцевого самоврядування законодавство про сприяння проведення громадської експертизи має рекомендаційний характер. Залучення експертного потенціалу громадськості для цієї ланки місцевого управління залежить від політичної волі конкретних посадовців;

- запит на проведення громадської експертизи може бути надісланий лише письмово, тобто використання електронних каналів комунікації є обмеженим. Це не відповідає новітнім тенденціям поширення електронного урядування в Україні та світі;

- законодавство не встановлює фахових вимог до інститутів громадянського суспільства, які ініціюють експертизу, а також їх експертів. Фактично будь-яка легалізована неурядова організація може направити до органу виконавчої влади запит на проведення громадської експертизи. Якщо експертний потенціал інституту громадянського суспільства, що направляє запит, є неналежним, він може залучити зовнішніх експертів, однак прямий обов'язок робити це законодавчо не передбачений. Неспроможність того чи іншого інституту громадянського суспільства забезпечити належну експертизу може дискредитувати важливість цього інструменту співпраці в очах як місцевих органів влади, так і громадськості;

- як правило, проведення громадської експертизи фінансується інститутом громадянського суспільства з власних коштів. Можливість використання ресурсів з боку зацікавлених осіб є обмеженою, оскільки законодавство відповідних приписів не містить. Бажання та змога органу виконавчої влади виділити певні кошти на громадську експертизу залежить від об'єкта, часу та місця її проведення;

- законодавство не передбачає механізмів запобігання конфлікту інтересів під час проведення громадської експертизи. Імовірно є ситуація, коли залучені експерти мають професійні або фінансові зобов'язання перед об'єктом експертизи, родинні зв'язки з представниками органів влади тощо. За таких умов незалежність громадської участі опиняється під загрозою [11, с. 26].

Забезпечення ефективної участі громадянського суспільства у формуванні та становленні економічної, соціальної, політичної та інших систем, модернізації всіх сфер сучасного життя залежить від взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування і громадянами, а також контролю з боку громадськості. Громадська експертиза як форма громадського контролю є відповідним проявом реальної і дієвої демократії, який дозволяє громадськості та владі ефективно взаємодіяти на всіх етапах процесу прийняття рішень [12, с. 88].

Громадська експертиза дає змогу оцінити діяльність органів державної влади, а також вплинути на їх політику та виконання рішень. Вивчення та однозначність розуміння громадської експертизи надасть можливість уникнути проблем під час практичної реалізації прав і свобод людини та громадянина [3, с. 208].

Висновки. Таким чином, тлумачення громадської експертизи ще повністю не розкрито ані в нормативно-правових актах, ані в науковій літературі. Слід зазначити, що це поняття є новим явищем для вітчизняної науки та практики, тому потребує всебічного та глибокого дослідження.

Отже, на нашу думку, громадська експертиза – це інструмент або форма громадського контролю, спрямована на досягнення прозорості роботи органів державної влади й місцевого самоврядування для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян, а також для формування і розвитку громадянської правосвідомості. Щодо громадської експертизи органів виконавчої влади слід зазначити, що це все ж таки оцінка їхньої діяльності та ефективності прийняття ними рішень і виконання цих рішень.

Список використаних джерел

1. Дніпренко Н. К. Громадський моніторинг, громадська експертиза та громадський контроль: функціональний аналіз і європейські традиції застосування. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12DNKETZ.pdf> (дата звернення: 25.01.2021).
2. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком / М. Лациба, О. Хмара, О. Орловський; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К.: Агентство «Україна», 2010. 96 с.
3. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Громадська експертиза діяльності державних органів в умовах модернізації українського суспільства. *Молодий вчений*. 2016. № 2 (29). С. 205–209.
4. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2008 року № 976. *Офіційний вісник України*. № 86. Ст. 28–89.
5. Колцун Д. Громадська експертиза як інструмент контролю влади. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadska-ekspertiza-yak-instrument-kontrolyuvladi> (дата звернення: 25.01.2021).
6. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади : навч. посіб. К.: Макрос, 2011. 200 с.
7. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади. URL: https://www.irf.ua/gromadski_organizatsii_prokontrolyuvani_robotu_organiv_vikonavchoi_vladi_v_regionakh_ukraini/files/ukr/buklet_newgen.pdf (дата звернення: 25.01.2021).
8. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади. Теорія і практика. 2010. 32 с.
9. Буряк Я. Процедура громадської експертизи діяльності органів публічного управління: на прикладі Львівської обласної державної адміністрації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 152–155.
10. Тищенко С. О. Місце громадської експертизи в системі гарантій демократичного розвитку відкритого суспільства. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 67–72.
11. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні : посібник. К.: Ленвіт, 2012. 64 с.
12. Вітвіцький С. С. Громадська експертиза як оптимальна форма громадського контролю. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 84–89.

References

1. Dniprenko, N. K. Hromadskiy monitorynh, hromadska ekspertyza ta hromadskiy kontrol: funktsionalnyi analiz i yevropeiski tradytsii zastosuvannia [Public monitoring, public expertise and public control: functional analysis and European traditions of application]. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12DNKETZ.pdf> (data zvernennia: 25.01.2021) [in Ukrainian].
2. Hromadska ekspertyza diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady: krok za krokom [Public examination of the activities of executive bodies: step by step] / M. Latsyba, O. Khmara, O. Orlovskiy; Ukr. nezalezh. tsentr polit. doslidzh. K.: Ahentstvo «Ukraina», 2010. 96 s. [in Ukrainian].
3. Nalyvaiko, L. R., Orieshkova, A. F. (2016). Hromadska ekspertyza diialnosti derzhavnykh orhaniv v umovakh modernizatsii ukrainskoho suspilstva [Public examination of the activities of state bodies in the context of modernization of Ukrainian society]. *Molodyi vchenyi*. № 2 (29). S. 205–209 [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Poriadku spriannia provedenniu hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady [About the statement of the Order of assistance to carrying out public examination of activity of executive authorities] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05 lystopada 2008 roku № 976. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. № 86. St. 2889 [in Ukrainian].
5. Koltun, D. Hromadska ekspertyza yak instrument kontroliu vlady [Public expertise as a tool of government control]. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadska-ekspertiza-yak-instrument-kontrolyuvladi> (data zvernennia: 25.01.2021) [in Ukrainian].
6. Kuprii, V., Palyvoda, L. (2011). Hromadska ekspertyza ta hromadskiyi monitorynh diialnosti orhaniv vlady [Public expertise and public monitoring of government activities] : navch. posib. K.: Makros. 200 s. [in Ukrainian].
7. Hromadska ekspertyza diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady [Public examination of the activities of executive bodies]. URL: https://www.irf.ua/gromadski_organizatsii_prokontrolyuvali_robotu_organiv_vikonavchoi_vlady_v_regionakh_ukraini/files/ukr/buklet_newgen.pdf (data zvernennia: 25.01.2021) [in Ukrainian].
8. Hromadska ekspertyza diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady. Teoriia i praktyka [Public examination of the activities of executive bodies. Theory and practice]. 2010. 32 s. [in Ukrainian].
9. Buriak, Ya. (2018). Protseura hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv publicnogo upravlinnia: na prykladi Lvivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [The procedure of public examination of the activities of public administration bodies: on the example of the Lviv Regional State Administration]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6. S. 152–155 [in Ukrainian].
10. Tishchenkova, S. O. (2015). Mistse hromadskoi ekspertyzy v systemi harantii demokratychnoho rozvytku vidkrytoho suspilstva [The place of public expertise in the system of guarantees for the democratic development of an open society]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. S. 67–72 [in Ukrainian].
11. Uchast hromadskosti u protsesi pryiniattia rishen na mistsevomu rivni [Public participation in decision-making at the local level] : posibnyk. K.: Lenvit, 2012. 64 s. [in Ukrainian].
12. Vitvitskyi, S. S. (2018). Hromadska ekspertyza yak optimalna forma hromadskoho kontroliu [Public expertise as an optimal form of public control]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 1 (62). S. 84–89 [in Ukrainian].

Buha Hanna,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3957-7387>

CONCEPT OF PUBLIC EXPERTISE AND ITS SIGNIFICANCE IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES

Over the latest 5–10 years, the vocabulary of Ukrainian civil society has increasingly used such concepts as «public monitoring», «public expertise», «public control». This technology is of particular importance in the context of the fact that public control is the basic component of democratic governance. European practice has various forms of such control in its arsenal, which has become a good tradition and a guarantee of democracy in the past world. Back in 2008, the Cabinet of Ministers of Ukraine, namely on November 5, 2008, by Resolution No. 976 adopted the Procedure for Assisting in the Public Expertise of the Executive Authorities Activity. This means that the establishments of civil society, can assess the effectiveness of the activities of any executive authority of Ukraine, according to a certain procedure, as well as they can carry out the procedure for taking into account the latest results of public expertise. Public expertise makes it possible to assess the activities of public authorities, as well as to influence their policies and execution of decisions. The study and unambiguous understanding of public expertise will help to avoid problems in the practical implementation of human and civil rights and freedoms through difficulties. Thus, the concept of public expertise has not yet been sufficiently defined either in normative legal acts or in scientific literature. It should be noted that this concept, namely public examination, is a new phenomenon for domestic science and practice, therefore this concept requires a comprehensive and deep research. So, in our opinion, public expertise is a tool or form of public control which is aimed at achieving transparency in the work of state authorities and local self-government, ensuring the implementation and protection of the rights and freedoms of citizens, as well as such expertise is used for forming and developing civil consciousness. As for the public expertise of executive authorities, it should be noted that it is still more an assessment of their activities and the effectiveness of their decision-making and implementation of these decisions.

Key words: public expertise; legal regulation of public expertise; civil society; executive authorities; public control.

Надійшла до редколегії 08.02.2021

УДК: 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-70-80>

Бурій Віталій Євгенович,

кандидат юридичних наук, доцент права
(ДУ «Науково-практичний центр з проблем
зміцнення законності та правопорядку Генеральної
прокуратури Республіки Білорусь»,
м. Мінськ, Республіка Білорусь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7422-1269>

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО РЕФОРМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ 2020 РОКУ (ЧАСТИНА 3)

У першій та другій частинах цієї статті (опубліковані в № 1 і № 4 за 2020 рік) було розглянуто методологічні підходи реформування білоруського адміністративного законодавства, системний перегляд і диференціацію адміністративних стягнень та адміністративної відповідальності, синхронізацію підстав адміністративної відповідальності з підставами кримінальної відповідальності й інститутом кримінальної відповідальності, питання мінімізації формального складу адміністративних правопорушень, а також складу правопорушень, що мають цивільно-правову природу. У третій частині статті проаналізовано варіанти вирішення проблеми зменшення значної кількості адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також надано пропозиції щодо вдосконалення низки положень Процесуально-виконавчого кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: адміністративні правопорушення; безпека дорожнього руху та експлуатації транспорту; адміністративний процес; оцінка доказів; судова експертиза.

Постановка проблеми. Відповідно до Розпорядження Президента Республіки Білорусь від 17 грудня 2019 року № 247 рп, у 2020 році була створена і працює Міжвідомча експертна комісія з підготовки проєктів Кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) та Процесуально-виконавчого кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення (далі – ПВКпАП). Завдання цієї комісії полягають у підготовці реформи адміністративного законодавства, в узгодженні кодифікованих джерел з вимогами сучасних реалій і правозастосовною практикою у сфері адміністративних правовідносин.

На сьогодні ще не вирішеними залишаються проблеми зменшення (попередження і профілактики) значної кількості адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також питання щодо вдосконалення низки положень ПВКпАП у частині, що стосується порядку оскарження дій і рішень судді (посадової особи органу, що веде адміністративний процес) та запровадження спрощеного порядку ведення адміністративного процесу.

Метою статті є продовження системного аналізу сучасного стану адміністративного законодавства Республіки Білорусь і формування пропозицій щодо вдосконалення КпАП і ПВКпАП [1; 2].

Виклад основного матеріалу.

1. На підставі аналізу статистичних даних правоохоронних органів Республіки Білорусь з'ясовано, що в 2019 році в Республіці Білорусь з 4205677 зареєстрованих адміністративних правопорушень, за якими винесено постанови про накладення адміністративних стягнень, 3826907 (або 91 %) зареєстровано Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь (далі – МВС). Із зазначених 3826907 зареєстрованих правопорушень МВС 3278583 (або 85,7 %) правопорушення належать до сфери безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (див. таблицю 1).

Таблиця 1

**Кількість правопорушень безпеки дорожнього руху
та експлуатації транспорту**

	Період	Всього зареєстровано правопорушень	КпАП Республіки Білорусь (станом на 01.10.2020)								
			з них								
			порушення правил експлуатації транспортного засобу	перевищення швидкості руху	правопорушення, за які особи притягнені до відповідальності згідно з ч. 3-1 ст. 10.3 ПВКпАП РБ (фотофіксація)	невиконання вимог сигналів регулювання дорожнього руху	керування транспортним засобом особою в стані сп'яніння	порушення правил дорожнього руху, яке спричинило потерпілому легке тілесне ушкодження	керування транспортним засобом особою, яка не має відповідного права керування	порушення правил зупинки і стоянки транспортного засобу	порушення правил дорожнього руху пішоходом
ст. 18.12 КпАП	ст. 18.13 КпАП	ст. 18.14 КпАП	ст. 18.16 КпАП	ст. 18.17 КпАП	ст. 18.19 КпАП	ст. 18.22 КпАП	ст. 18.23 КпАП				
РАЗОМ	2018	3 426 504	520 241	1922 947	1 698 033	322 457	20 088	11 065	47 524	176 624	344 328
	2019	3 278 583	471 106	1978 661	176617 7	299 916	18 636	9 002	50 475	165 147	237 079

У 2019 році в Республіці Білорусь 78 % усіх зареєстрованих адміністративних правопорушень, за якими винесено постанови про накладення адміністративних стягнень, стосувалися сфери безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Аналогічна ситуація була й у 2018 році.

З огляду на той факт, що в 2019 році 1978661 адміністративних правопорушень (60,3 % від усіх зареєстрованих МВС щодо безпеки дорожнього руху) пов'язані з перевищенням автовласниками швидкості руху (у тому числі під час реєстрації правопорушень за допомогою фотофіксації), доцільно проаналізувати досвід попередження і профілактики правопорушень, які стосуються безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, в інших країнах з метою виявлення позитивних позицій для їхнього подальшого застосування у вітчизняній правотворчості.

1.1. Після вивчення цього питання варто зауважити, що закордонний досвід правового регулювання безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту нерідко передбачає штрафні бали (очки) як основне та (або) додаткове адміністративне стягнення. Зокрема, подібну практику реалізовано в таких країнах, як Великобританія, Франція, Німеччина, США, Італія, Ізраїль та інші.

1.2. Нині апробується схожий досвід упровадження системи штрафних балів (очок) у сфері безпеки дорожнього руху в Республіці Молдова (за допомогою фотофіксації в автоматичному режимі). Так, Кодекс Республіки Молдова про правопорушення (далі – Кодекс Молдови) в частині 2 статті 32 серед покарань за правопорушення щодо фізичних осіб містить такий вид покарання, як нарахування штрафних очок, яке може бути використано у вигляді додаткового покарання [3].

Стаття 36 Кодексу Молдови встановлює, що у випадках і в розмірі, передбаченому санкціями норм про правопорушення в главі XII («Правопорушення, що посягають на транспортний режим») і главі XIII («Правопорушення у сфері дорожнього руху») книги першої, водієві транспортного засобу, визнаним винним у вчиненні правопорушення, крім призначення основного покарання, нараховується певна кількість штрафних очок як додаткове покарання.

Цією статтею також визначено, що накопичення зазначеним суб'єктом 15 штрафних очок обумовлює передачу справи про правопорушення на розгляд до судової інстанції, яка, крім застосування основного покарання і нарахування штрафних очок, призначає як додаткове покарання позбавлення права керування транспортним засобом на термін від 6 місяців до 1 року.

Водночас законодавцем визначено строк анулювання штрафних очок, який становить 6 місяців з дня встановлення правопорушення, за вчинення якого вони були нараховані, або з дня позбавлення судовим рішенням права керування транспортним засобом.

Слід також зазначити, що санкції низки статей Кодексу Молдови передбачають як випадки обов'язкового нарахування штрафних очок за правопорушення, так і випадки, коли вони можуть не нараховуватися. Зокрема, частина 1 статті 228 Кодексу Молдови встановлює, що експлуатація транспортних засобів, які мають технічні несправності в гальмівній системі або механізмі рульового управління, системах освітлення або сигналізації, експлуатація переобладнаних транспортних засобів без наявності відповідного дозволу призводить до накладення штрафу в розмірі від 9 до 12 умовних одиниць з призначенням 3 штрафних очок.

Відповідно до положень частини 1 статті 197 Кодексу Молдови, здійснення автотранспортного перевезення пасажирів на платній основі дорожнім транспортним засобом, сконструйованим та обладнаним менш ніж 9 сидячими місцями, включаючи місце водія, без реєстрації автомобільного транспорту призводить до накладення штрафу на фізичних осіб у розмірі від 200 до 250 умовних одиниць з нарахуванням або без нарахування 4 штрафних очок і на юридичних осіб – у розмірі від 500 до 600 умовних одиниць.

1.3. У Кодекс адміністративних правопорушень Грузії система штрафних балів введена в 2017 році і передбачає нарахування 100 балів на поточний календарний рік. У цій країні списання балів стало додатковим заходом відповідальності разом зі штрафом і з огляду на можливі наслідки може бути визнане як захід попередження і профілактики адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху. Зокрема, коли суб'єктом вичерпаний ліміт списання балів, він позбавляється права керування транспортним засобом на один рік, що, у свою чергу, в подальшому вимагає перескладання іспиту на право керування транспортним засобом [4].

Перелік адміністративних правопорушень у Грузії, за які підлягають списанню раніше нараховані на поточний календарний рік бали, досить широкий:

- передача керування транспортним засобом особі, яка перебуває в стані алкогольного сп'яніння – 20 балів;
- передача керування транспортним засобом особі, яка знаходиться в стані наркотичного сп'яніння або під впливом психотропних препаратів – 30 балів;
- невикористання ременів безпеки водієм або пасажиром, що знаходиться поруч з ним – 10 балів;
- використання водієм засобів мобільної комунікації під час керування транспортним засобом – 15 балів;
- перевищення швидкості більш ніж на 15 км/год – 10 балів;
- виїзд за суцільну розділову лінію – 10 балів та ін.

1.4. Потрібно зазначити, що в цілому схожі механізми (з урахуванням національних особливостей і менталітету) застосовуються в Латвійській Республіці, Чеській Республіці та Австрійській Республіці. У Російській Федерації впровадження штрафних балів за відповідні адміністративні правопорушення знаходиться тільки на стадії обговорення [5].

1.5. З огляду на низку особливостей цікавим убачаємо досвід правового регулювання дорожніх правовідносин у Німеччині [6; 7].

По-перше, систему штрафних балів передбачено для всіх учасників дорожнього руху, віком від 12 років (у тому числі пішоходів, велосипедистів і т. д.), а не тільки для водіїв транспортних засобів.

По-друге, у Німеччині спостерігається тенденція до зниження ліміту накопичення штрафних балів учасниками дорожнього руху, тобто відбувається цілеспрямоване посилення відповідальності суб'єктів за порушення правил дорожнього руху та експлуатації автотранспорту.

По-третє, у Німеччині не існує прив'язки балів до поточного календарного року: нараховані штрафні бали, як правило, не підлягають списанню після закінчення календарного року, а інформація про їх нарахування зберігається у відповідних базах даних тривалий час.

По-четверте, під час визначення наслідків нарахування штрафних балів застосовується індивідуальний підхід: у розрахунку береться до уваги період отримання певної кількості балів, на підставі чого відбувається градація (за ризиками) правопорушень кожного конкретного суб'єкта:

- «сіра зона» – найменш небезпечна, яка передбачає нарахування невеликої кількості балів (3 бали і менше) за досить тривалий період часу;
- «жовта зона» – передбачає отримання попередження і необхідність відвідування платних заходів (курсу лекцій, курсу практичних занять, курсу занять на автотренажері й ін.) з питань безпеки дорожнього руху та експлуатації автотранспорту, що зумовлює зворотне списання раніше нарахованих штрафних балів після проходження курсу таких заходів (грошові кошти, що надійшли від курсів, спрямовуються на розвиток матеріально-технічної бази, яка регулює безпеку дорожнього руху);
- «червона зона» – найбільш небезпечна, оскільки не передбачає зворотного списання раніше нарахованих штрафних балів, а в окремих випадках зумовлює позбавлення права керувати транспортним засобом на тривалий час з подальшою обов'язковою перездачею відповідного іспиту на право керувати автотранспортом.

У Німеччині попередження і профілактика порушень правил дорожнього руху та експлуатації автотранспорту мають комплексний характер: поряд з тенденцією посилення відповідальності учасників дорожнього руху за вчинені адміністративні правопорушення зберігається індивідуальний підхід, що враховує як характер скоєних правопорушень, так й інші фактори: частоту здійснення, повторюваність тощо.

Для довідки. Систематичним порушникам правил дорожнього руху в Німеччині, як і в США, можуть згодом відмовити банки, наприклад, в наданні кредиту на придбання житла, автомобіля і т. д. (курсив мій. – В. Б.).

Проаналізований досвід може стати в нагоді і в нашій країні, оскільки безпосередньо може вплинути на зменшення значної кількості правопорушень, пов'язаних з безпекою дорожнього руху та експлуатації транспорту.

2. У законодавстві Республіки Білорусь не передбачено відповідальності юридичних осіб за скоєння корупційних злочинів від їхнього імені та в їхніх інтересах. Необхідність установлення такої відповідальності визначено ратифікованими Республікою Білорусь Конвенцією ООН проти корупції (ст. 26) та Конвенцією Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію (ст.ст. 18 і 19). Крім того, у межах оцінки відповідності законодавства Республіки Білорусь міжнародним антикорупційним стандартам нашій країні були адресовані рекомендації щодо встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у вчиненні корупційних злочинів, а також про застосування ефективних, пропорційних, таких, що стримують дію кримінальних або некримінальних, санкцій, у тому числі фінансового характеру (фінансових санкцій)¹.

Аналіз правозастосовної практики показує, що за останні 5 років у країні збільшилася кількість облікових злочинів, передбачених ст. 431 Кримінального кодексу Республіки Білорусь «Давання хабара»: 2015 р. – 121, 2016 р. – 113, 2017 р. – 148, 2018 р. – 355, 2019 р. – 236. При цьому зросла кількість злочинів, скоєних фізичними особами не в особистих інтересах, а в інтересах юридичних осіб. Однак факти притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності за дачу хабара негативно не позначилися на діяльності юридичних осіб, від імені або в інтересах яких давалися хабарі. Досвід зарубіжних держав підтверджує, що наявність відповідальності юридичних осіб за активний підкуп і реальне притягнення їх до відповідальності є ефективним засобом профілактики цього виду корупції.

На підставі викладеного вище пропонуємо доповнити главу 23 «Адміністративні правопорушення проти порядку управління» КпАП статтею 23.90 у такій редакції:

«Стаття 23.90. Незаконна винагорода від імені або в інтересах юридичної особи

Передача матеріальних цінностей або надання вигоди майнового характеру від імені або в інтересах юридичної особи службовій особі для неї самої або її близьких, які передаються (надаються) виключно у зв'язку із займаною нею посадою за сприятливе вирішення питань, що входять до її компетенції, або за виконання чи невиконання в інтересах такої юридичної особи будь-якої дії, яку ця посадова особа повинна була або могла вчинити з використанням своїх службових повноважень, якщо дії особи, яка вчинила таку передачу або надання, утворюють склад злочину, передбачений статтею 431 Кримінального кодексу Республіки Білорусь, встановлений процесуальним рішенням, –

передбачає накладення штрафу на юридичну особу в розмірі до двохсот відсотків від вартості переданих матеріальних цінностей, наданої вигоди майнового характеру, але не менше 50 базових величин.

Примітки.

1. Термін «близькі», використаний у цій статті, має значення, визначене в пункті 3 частини 2 статті 4 Кримінального кодексу Республіки Білорусь.

2. Для визначення мети цієї статті під процесуальним рішенням слід розуміти:

¹ За даними пункту 23 Резюме огляду перебігу виконання Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції Республікою Білорусь (URL: <http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/ExecutiveSummaries/V1801385r.pdf>) та рекомендацій XXIV Оціночного звіту GRECO за об'єднаними 1 і 2 раундами оцінки / Summary of the Evaluation Report on Belarus: Joint First and Second Evaluations Rounds (URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806c1d38>).

- вирок суду, який набув чинності;
- рішення про відмову в порушенні кримінальної справи на підставі, передбаченій пунктом 11 частини 1 статті 29 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь;
- рішення про припинення попереднього розслідування кримінальної справи, кримінального переслідування або провадження у кримінальній справі на підставах, передбачених пунктами 3, 4 та 11 частини статті 9 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь;
- рішення про звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених частинами 1 і 2 статті 30 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь.

3. Юридична особа звільняється від адміністративної відповідальності за адміністративне правопорушення, передбачене цією статтею, якщо воно сприяло виявленню даного правопорушення і (або) розкриттю і (або) розслідуванню злочину, пов'язаного з цим правопорушенням, або щодо цієї юридичної особи мало місце вимагання».

3. Опрацювання положень ПВКпАП.

3.1. Удосконалення порядку оскарження дій і рішень судді, посадової особи органу, що веде адміністративний процес, постанов у справах про адміністративні правопорушення.

З метою формування в суспільстві поваги до прав і свобод людини та громадянина, утвердження справедливості (ч. 2 ст. 1.2 ПВКпАП), а також захисту прав, свобод і законних інтересів особи шляхом своєчасного, всебічного, повного й об'єктивного розгляду справ про адміністративні правопорушення в суді (ч. 1 ст. 2.3, ч. 1 ст. 2.8 ПВКпАП), доцільно передбачити в статті 4.5 «Захисник і представник» ПВКпАП можливість обов'язкової участі захисника під час ведення адміністративного процесу в низці випадків, доповнивши статтю частиною 9 у такій редакції:

«9. Участь захисника в адміністративному процесі є обов'язковою, якщо:

- наявне клопотання фізичної особи, щодо якої ведеться адміністративний процес;
- фізична особа, щодо якої ведеться адміністративний процес, є неповнолітньою;
- фізична особа, щодо якої запроваджено адміністративний процес, не володіє мовою, якою ведеться адміністративний процес, або є неписьменною;
- фізична особа, щодо якої ведеться адміністративний процес, через фізичні або психічні вади не може самостійно здійснювати своє право на захист.

У зазначених випадках участь захисника забезпечується з моменту початку адміністративного процесу або з моменту визначення обов'язковості участі захисника.

Оплата праці захисника за надання ним юридичної допомоги здійснюється відповідно до укладеного договору про надання юридичної допомоги. За відсутності у фізичної особи, щодо якої ведеться адміністративний процес, засобів для оплати юридичної допомоги, така оплата може бути здійснена за кошт місцевого бюджету, а також завдяки добровільного прийняття оплати іншою фізичною або юридичною особою».

3.2. Пропозиції щодо порядку організації та ведення адміністративного процесу.

3.2.1. З огляду на сучасну правозастосовну практику ведення адміністративного процесу на різних стадіях, підвищення вимог до змісту діяльності зі збору та роботі з доказами, зокрема проведення експертиз, для прийняття законного, обґрунтованого і справедливого рішення у справі про адміністративне правопорушення, доцільно в статті 1.4 «Роз'яснення окремих термінів Процесуально-виконавчого кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення» ПВКпАП передбачити визначення поняття «спеціальні компетенції» в такій редакції: «Спеціальні компетенції – це спеціальні знання, уміння, навички і професійний досвід у науці, техніці, мистецтві, ремеслі та інших сферах діяльності, якими володіє учасник адміністративного процесу чи інша особа і які необхідні для прийняття рішення у справі про адміністративне правопорушення.

Посадова особа органу, що веде адміністративний процес, може застосовувати спеціальні компетенції як особисто, так і завдяки залученню до участі в адміністративному процесі експерта і фахівця».

Цей термін у цілому має замінити за змістом ПВКпАП поняття спеціальних знань. Така зміна більшою мірою відповідає суті роботи з доказами (застосовуються знання, уміння, навички і професійний досвід, що взагалі належать до компетенції фахівця), а також компетентнісному підходу, який нині запроваджено в типові навчальні програми, а також освітні стандарти з навчальних дисциплін системи вищої освіти в Республіці Білорусь.

3.2.2. Убачаємо важливим для забезпечення повноцінного використання результатів експертиз, які не є судовими (таких понад 50), у процесі доказування щодо справ про адміністративні правопорушення запропонувати низку рекомендацій. Істотним в оцінці матеріалів справи про адміністративне правопорушення, зокрема результатів експертиз, є вільна оцінка судом та органом, що веде адміністративний процес, таких матеріалів, тобто оцінка, яка не перевантажена «шаблонами» доказових правил та алгоритмів, що враховує всі критерії оцінюваних доказів рівною мірою. У зв'язку з цим уважаємо, що відсутність у ПВКпАП принципу адміністративного процесу про свободу оцінки доказів обмежує ініціативу учасників адміністративного процесу в повній і всебічній оцінці доказів, зводячи її передусім до встановлення відповідності процесуальній формі.

Маючи більш жорстку регламентацію доказового права, КПК надає право органу, який веде кримінальний процес, на свій розсуд оцінювати значущість доказів. Водночас це право містить і велику міру особистої відповідальності суду та органу кримінального переслідування, оскільки надає їм можливість включати в систему доказів і виключати з неї ті чи інші фактичні дані. Ціною помилки може бути неправосудне рішення, а може бути і юридична відповідальність суб'єкта прийняття рішення. Але цей принцип дозволяє подолати вже застарілі елементи процесуальної форми на користь нових способів і засобів збору, перевірки та оцінки доказів. З огляду на це важливим слід вважати встановлення подібного принципу в ПВКпАП. Він разом зі статтями 6.3 «Докази» і 6.11 «Інші документи та інші носії інформації» ПВКпАП дозволить виявляти й розвивати нові засоби і способи доказування без істотної зміни норм ПВКпАП з цих позицій.

Звісно, згаданий вище принцип повинен знайти відображення в главі 2 «Завдання і принципи адміністративного процесу» ПВКпАП у такій редакції:

«Оцінка доказів за внутрішнім переконанням

Суд та орган, що веде адміністративний процес, оцінюють докази, керуючись цим Кодексом, іншими законодавчими актами і своїм внутрішнім переконанням.

Жодні докази не мають для учасників адміністративного процесу заздальгідь установленної сили».

3.2.3. Необхідно врегулювати питання про співвідношення результатів судової експертизи й експертизи, яка не має характеру судової, шляхом внесення відповідних змін до глави 6 «Предмет доказування. Докази. Оцінка доказів» ПВКпАП. Це, вважаємо, необхідно зробити шляхом уніфікації підходів до оцінки результатів судових експертиз та експертиз, які не є судовими.

Для цього статтю 6.7 ПВКпАП доцільно викласти в такій редакції:

«Стаття 6.7. Результати експертизи

1. Результати експертизи – це документ, складений на підставі і в порядку, передбаченими цим Кодексом або законодавчими актами, що засвідчує факт, хід і результати дослідження матеріалів, що мають значення для прийняття законного, обґрунтованого і справедливого рішення у справі про адміністративне правопорушення.

2. Види експертизи: судові та інші експертизи.

3. Судові експертизи призначаються, проводяться та оформлюються в порядку, передбаченому чинним Кодексом. За результатами судової експертизи складається висновок.

4. Інші експертизи призначаються, проводяться та оформлюються в порядку, передбаченому законодавчими актами. Їх призначення і проведення не пов'язане з веденням адміністративного процесу у справі про адміністративне правопорушення. Їхні результати рівнозначні висновку експертизи.

5. Забороняється з моменту початку адміністративного процесу для встановлення обставин, що мають значення для винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення у справі, призначати і проводити іншу експертизу».

Запропонований підхід до експертної діяльності та результатів експертизи дозволить вирішити такі актуальні завдання адміністративного процесу в частині, що стосується захисту прав, свобод і законних інтересів особи, шляхом своєчасного, всебічного, повного й об'єктивного розгляду справ про адміністративні правопорушення:

- розробка єдиних теоретичних і законодавчих підходів до поняття експертизи та експертної діяльності в країні;
- встановлення єдиних (або хоча б схожих) методологічних підходів до проведення однакових за змістом експертиз;
- розробка критеріїв застосування результатів експертиз, які проводяться в різних видах правозастосовної діяльності;
- обмеження повторного призначення регламентованих законодавством експертиз у тому разі, коли вони вже призначалися раніше за тими ж об'єктами, і їхні результати можуть бути використані в доведенні обставин в інших юридичних справах;
- підвищення якості експертної діяльності в державних органах, установах та організаціях, окремих осіб, які мають повноваження в цій сфері;
- сприяння більш високому рівню гарантованості та реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

3.2.4. Положення статті 9.5 «Початок адміністративного процесу» ПВКпАП викликають суперечності щодо моменту початку адміністративного процесу. Не зрозумілим є те, чи слід вважати процесуальною діяльністю всі ті дії, які відповідна компетентна особа здійснила до складання протоколу про адміністративне правопорушення або протоколу про процесуальній дії чи винесення постанови про адміністративне правопорушення. Сам факт складання зазначених процесуальних документів свідчить про те, що принаймні на момент їх складання (винесення) адміністративний процес уже розпочато.

Початок адміністративного процесу необхідно пов'язувати з надходженням до органу, що веде адміністративний процес, первинної інформації про адміністративне правопорушення. Так, в абзаці 3 статті 1.4 ПВКпАП під адміністративним процесом розуміється порядок діяльності його учасників у справі про адміністративне правопорушення. Визначення справи про адміністративне правопорушення (абзац 6 статті 1.4 ПВКпАП) включає в себе і заяву, повідомлення про адміністративне правопорушення. При цьому не зрозуміло, чи відносить ПВКпАП протокол усної заяви до процесуальних дій. Питання про момент початку адміністративного процесу в такому разі є не абстрактним, а суттєво зачіпає процесуальні гарантії. Наприклад, якщо з усною заявою про скоєне стосовно нього адміністративне правопорушення звернеться іноземець, який не володіє білоруською або російською мовою, то виникне запитання про те, чи має він право на послуги перекладача і на якій підставі.

Щоб уникнути порушення конституційних прав громадян на забезпечення захисту з боку Республіки Білорусь доцільно статтю 9.5 ПВКпАП подати в такій редакції:

«Стаття 9.5. Початок адміністративного процесу

За наявності підстав, зазначених у частинах 1 і 2 ст. 9.1 ПВКпАП адміністративний процес розпочинається з моменту:

отримання посадовою особою органу, що веде адміністративний процес, зазначеного в ст. 3.30 чинного Кодексу, достатніх даних про адміністративне правопорушення; адміністративного затримання фізичної особи».

3.2.5. Виявлення та припинення адміністративних правопорушень у різних сферах державного управління найбільш ефективно здійснюється завдяки використанню тих форм і способів адміністративної (адміністративно-юрисдикційної) діяльності, які характерні саме для певного державного органу в керованій ним сфері. На сьогодні в межах адміністративно-юрисдикційної діяльності як повноваження державного органу (заходи адміністративного примусу) закріплюються самостійні види дій, які можуть мати доказове значення у справі про адміністративне правопорушення. Ці заходи з успіхом можуть конкурувати у своєму доказовому значенні з процесуальними діями, що проводяться згідно з ПВКпАП. Здійснення таких заходів дає змогу не дублювати отримання доказів процесуальними способами. Такі заходи застосовуються в межах контрольно-наглядової діяльності, митного контролю, прикордонного контролю тощо.

Висновки. Отже, з огляду на викладене вище можемо зробити висновки.

1. У Республіці Білорусь за наявності грамотної організації і технічного супроводу, введення нарахування штрафних балів (очок) як адміністративного стягнення може стати ефективним заходом адміністративного впливу та безпосередньо сприяти зменшенню кількості адміністративних правопорушень передусім з боку учасників дорожнього руху (зважаючи на значну кількість протоколів, які щорічно складаються за цим напрямом).

Такий вид адміністративного стягнення має комплексний характер, тому що, з одного боку, дає змогу не застосовувати штраф за незначні правопорушення на користь так званої «накопичувальної» системи стягнень, з іншого боку, позитивно впливає на попередження та профілактику правопорушень (насамперед у сфері дорожнього руху), особливо скоєних повторно (і систематично), оскільки зумовлює настання для правопорушника серйозних негативних наслідків і правообмежень.

2. З огляду на сучасну правозастосовну практику ведення адміністративного процесу на різних стадіях необхідно: по-перше, упорядкувати кількість проведених процесуальних дій щодо збору та перевірки доказів; по-друге, гарантувати на рівні закону дотримання прав і свобод учасників процесу під час здійснення контрольно-наглядової, адміністративно-юрисдикційної діяльності державних органів (це сприяло б скороченню часу ведення адміністративного процесу й водночас підвищенню якості процесуальних гарантій громадян); по-третє, удосконалити регламентацію процесу (це зменшило б обсяг процесуальних дій, що застосовуються під час доведення у справах про адміністративні правопорушення, без зниження якості такого доведення).

Список використаних джерел

1. Кодекс об административных правонарушениях Республики Беларусь : принят Палатой представителей 17 декабря 2002 г.; одобр. Советом Респ. 02 апреля 2003 г. : в редакции от 18.12.2019. КонсультантПлюс. Беларусь : ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой ин- форм. Респ. Беларусь. Минск, 2020.

2. Процессуально-исполнительный кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях : принят Палатой представителей 09 ноября 2006 г.; одобр. Советом Респ. 01 декабря 2006 г. : в редакции от 18.12.2019. КонсультантПлюс. Беларусь : ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.

3. Кодекс Республики Молдова о правонарушениях. URL: <http://lex.justice.md/ru/330333/> (дата звернення: 21.09.2020).

4. Кодекс административных правонарушений Грузии : сайт Законодательного вестника Грузии. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/search?query=%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%A5%E1%83%A1%E1%83%98&group=%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%98&status=active&type=main&query_target=title&page=1 (дата звернення: 23.09.2020).

5. Баллы за нарушения ПДД: в Чехии права отбирают на год, а в Латвии доходит и до пересдачи экзамена. URL: <https://auto.tut.by/news/road/592129.html> (дата звернення: 24.09.2020).

6. Gelau C., Pfafferoth I., 2019. Verhaltensbeeinussung durch Sicherheitskommunikation und Verkehrsüberwachung. In: Krüger, H.-P. (Hrsg.), Enzyklopädie der Psychologie, Anwendungsfelder der Verkehrspsychologie, Band 2. Hogrefe, Göttingen etc., pp. S. 81–126.

7. Klimmt C., Maurer M., 2018. Evaluation of the 2017 traffic safety campaign «Slow down! («Runter vom Gas!»)». Final Report, Universität Mainz, Institut für Publizistik (in German language). S. 12–37.

References

1. Kodeks ob administrativnykh pravonarusheniyakh Respubliki Belarus' [Code of Administrative Offenses of the Republic of Belarus] : prinyat Palatoy predstaviteley 17 dekabrya 2002 g.; odobr. Sovetom Resp. 02 aprelya 2003 g. : v redaktsii ot 18.12.2019. Konsul'tantPlyus. Belarus' : OOO «YurSpektr», Nats. tsentr pravovoy in-form. Resp. Belarus'. Minsk, 2020 [in Russian].

2. Protssesual'no-ispolnitel'nyy kodeks Respubliki Belarus' ob administrativnykh pravonarusheniyakh [Procedural and Executive Code of the Republic of Belarus on Administrative Offenses] : prinyat Palatoy predstaviteley 09 noyabrya 2006 g.; odobr. Sovetom Resp. 01 dekabrya 2006 g. : v redaktsii ot 18.12.2019. Konsul'tantPlyus. Belarus' : OOO «YurSpektr», Nats. tsentr pravovoy inform. Resp. Belarus'. Minsk, 2020 [in Russian].

3. Kodeks Respubliki Moldova o pravonarusheniyakh [Code of the Republic of Moldova on Offenses]. URL: <http://lex.justice.md/ru/330333/> (data zvernennia: 21.09.2020) [in Russian].

4. Kodeks administrativnykh pravonarusheniy Gruzii : sayt Zakonodatel'nogo vestnika Gruzii [Code of Administrative Offenses of Georgia : site of the Legislative Herald of Georgia]. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/search?query=%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%A5%E1%83%A1%E1%83%98&group=%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%98&status=active&type=main&query_target=title&page=1 (data zvernennia: 23.09.2020) [in Russian].

5. Bally za narusheniya PDD: v Chexii prava otbirayut na god, a v Latvii dokhodit i do peresdachi ekzamena [Points for traffic violations: in the Czech Republic, the rights are taken away for a year, and in Latvia it comes to retaking the exam]. URL: <https://auto.tut.by/news/road/592129.html> (data zvernennia: 24.09.2020) [in Russian].

6. Gelau, C., Pfafferoth, I., 2019. Verhaltensbeeinussung durch Sicherheitskommunikation und Verkehrsüberwachung. In: Krüger, H.-P. (Hrsg.), Enzyklopädie der Psychologie, Anwendungsfelder der Verkehrspsychologie, Band 2. Hogrefe, Göttingen etc, pp. S. 81–126.

7. Klimmt, C., Maurer, M., 2018. Evaluation of the 2017 traffic safety campaign «Slow down! («Runter vom Gas!»)». Final Report, Universität Mainz, Institut für Publizistik (in German language). S. 12–37.

Bury Vitaliy,

PhD in Law, Associate Professor of Law

(The State Institution «Scientific and Practical Center for Problems of Strengthening of Law and Order of the Prosecutor General's Office of the Republic of Belarus», Minsk, Republic of Belarus)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7422-1269>

ON ISSUES OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION REFORM IN REPUBLIC OF BELARUS IN 2020 (PART 3)

In the first and second parts of this article, which were published in this scientific journal (Nos. 1 and 4 for 2020), methodological approaches to reforming the Belarusian administrative legislation, systematic revision and differentiation of administrative penalties and administrative liability, synchronization of the grounds for administrative responsibility with the grounds criminal liability and the institution of criminal liability, issues of minimizing the formal composition of administrative offenses, incl. compositions of offenses of a civil nature, etc. The third part of this article discusses options for solving the problem of a significant number of administrative offenses in the field of road safety and transport operation, as well as proposals for improving a number of provisions of the Procedural Code of the Republic of Belarus on administrative offenses. In the Republic of Belarus, with proper organization and technical support, the introduction of penalty points as an administrative penalty can be an effective measure of administrative influence and directly affect the reduction of administrative offenses, especially by road users (given the large number of protocols, which are formed annually in this direction). This type of administrative penalty can be complex, because, on the one hand, allows not to apply a fine for minor offenses in favor of the so-called «accumulative» system of penalties, on the other hand, has a positive effect on prevention of offenses (especially in traffic), especially committed repeatedly (and systematically), as it causes the onset of serious negative consequences and restrictions for the offender. Given the current law enforcement practice of

conducting administrative proceedings at different stages, it is necessary to: first, streamline the number of procedural actions to collect and verify evidence; secondly, to guarantee at the level of law the observance of the rights and freedoms of participants in the process during the control, supervision and administrative jurisdiction of state bodies (this would reduce the time of the administrative process and at the same time improve the quality of procedural guarantees); thirdly, to improve the regulation of the process (this would reduce the scope of procedural actions applied during the proof in cases of administrative offenses, without reducing the quality of such proof).

Key words: *administrative offenses; traffic safety and transport operation; administrative process; assessment of evidence; forensic examination.*

Надійшла до редколегії 01.10.2020
Переклад з російської мови здійснено редактором

УДК: 342.951(477):339(543)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-81-88>

Кадала Віталій Віталійович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Гузенко Олена Павлівна,

кандидат економічних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОЦЕДУРИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ

Стаття висвітлює проблемні чинники впливу на процедури митного контролю, розкриває правові регламентації їхнього проведення та визначає змістовність принципів і функцій, які зобов'язані адаптувати працівники митниці. Звернуто увагу на доцільність розширення функцій процедури митного контролю, окреслено перевагу таких змін. Запропоновано концепцію щодо змістовності понятійних категорій «митний контроль», «процедура митного контролю», «організація митного контролю» з наданням обґрунтування обраного підходу. Розкрито специфічні особливості організації процедури митного контролю, визначено основні завдання та встановлено напрями її покращення. Надано авторську позицію щодо доцільності під час розробки заходів покращення процедури митного контролю обирати як правовий, так і людський фактор. Аргументовано взаємозв'язок між кваліфікаційним рівнем виконавців контрольних дій та результативністю процедури митного контролю.

Ключові слова: митний контроль; Митний кодекс України; контрольні дії; митниця; митна процедура; функції митного контролю; процедура митного контролю; організація митного контролю.

Постановка проблеми. Здійснення митного контролю займає помітну частку діяльності працівників митної служби. Процедури митного контролю дають змогу своєчасно встановити митні порушення, забезпечити визначення змістовності заходів, спрямованих на профілактику митних правопорушень, розкривають можливості з'ясування недоліків у роботі представників митниці, які є відповідальними особами за певний напрям роботи. Крім того, процедура митного контролю виявляє не лише помилки в роботі окремих ланок митниці, а насамперед визначає рівень дотримання принципів митного контролю та виконання його функцій. Така теза ґрунтується на тому, що у разі порушення зазначених сегментів виникає певна сфера діяльності, яка, як правило, і виступає зоною митних порушень. Водночас митний контроль сприяє підвищенню якісного рівня документообігу та формуванню більш реалістичних інформаційних потоків для прийняття управлінських рішень. До того ж процедури митного контролю надають можливість визначити взаємозв'язок між елементами організаційного механізму, встановити, на якому етапі відбувається дублювання функціональних обов'язків відповідальних осіб, а потім на цій основі прийняти рішення про його вдосконалення в майбутньому. Проте зазначені переваги

митного контролю частково нівелює низка негативних чинників, котрі мають певний вплив на дієвість самої процедури. Тривають професійні та наукові дискусії про змістовність негативних чинників впливу на процедури митного контролю, серед яких провідну роль відводять недолікам, наявним у процесі законотворчості. Такі проблеми вказують на доцільність проведення дослідження даного спрямування.

Обрана тема дослідження є доволі актуальною, оскільки стосується питань не лише розкриття змістовності правового регулювання процедури митного контролю, а передусім спрямована на вдосконалення організаційних сегментів з урахуванням чинних правил законодавчого регламентування. Сучасність обраного напрямку дослідження обґрунтовується наявними проблемами в процедурі митного контролю, законодавчого та організаційного змісту, які підлягають негайному вирішенню, що сприятиме підвищенню результативності цього виду робіт на митниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема проведення процедури митного контролю не є новою, проте постійно виступає предметом дискусій серед учених і фахівців митної справи. Численні наукові праці розкривають проблеми процедури митного контролю під різним кутом зору, проте напрями їхнього вирішення практично обмежуються позицією вдосконалення змістовності правової регламентації. У контексті організаційних аспектів, які забезпечують проведення процедури митного контролю, варто виокремити праці таких науковців, як М. І. Крупка та ін. [1], І. Г. Бережнюк та ін. [2], Н. В. Мережко, П. В. Пашко та О. В. Рождественський [3], А. А. Шершун [4], О. П. Гребельник [5] та інші. Більш предметні дослідження процедури митного контролю висвітлюють у своїх наукових доробках такі фахівці: М. П. Головка та С. В. Сорокіна [6], Л. О. Батанова [7], О. М. Вакульчик та ін. [8], І. В. Ємченко та А. П. Закусілов [9], І. І. Кельман, Є. К. Вільковський, І. І. Шийко та ін. [10; 11]. Вони порушують питання не лише митного контролю, а й фінансового контролю в митних процедурах і порядку виконання аудиторських митних процедур. Такий підхід надає можливість більш предметно визначити не тільки проблемні аспекти процедури митного контролю, але і встановити їхню тотожність з іншими видами контролю. Ураховуючи зазначене, стає зрозумілим, що питання процедури митного контролю постійно актуалізується, виступає сферою наукових дискусій та залишається недостатньо дослідженим щодо наявних проблем.

Формування цілей (постановка завдання). Метою наукової статті є дослідження наявних проблем проведення процедури митного контролю, встановлення їх змістовності; удосконалення тлумачення окремих категорій понятійного апарату процедури митного контролю, а також розробка рекомендацій щодо її покращення в контексті законодавчих та організаційних компонентів.

Виклад основного матеріалу. Митний контроль є одним із провідних інструментів, який здатен установити не лише митні порушення, а передусім знайти ті недоліки в роботі працівника митниці, які знижують якісний рівень цієї процедури. Більшість фахівців-практиків вважають, що за допомогою митного контролю постійно відбувається оновлення митних правовідносин та надається оцінка якості виконання функціональних обов'язків безпосередньо працівниками митниці. Водночас вища ланка менеджменту митниці має змогу отримати інформацію про дієвість та відповідність митних процедур вимогам як законодавчого, так і організаційного рівня. Тому доволі гостро постає питання взаємозв'язку між обраними елементами організаційної системи щодо виконання поставлених завдань перед працівниками митниці під час фактичного проведення процедури митного контролю.

Більшість науковців і фахівців митної справи стверджують, що дієвість організаційних елементів процедури митного контролю досягається за умови відповідності висунутим вимогам законодавчого рівня з урахуванням принципів його проведення та рівня виконання функціональних обов'язків учасниками контрольних дій. Зміст принципів митного контролю законодавець закріплює розділом XI «Митний контроль» главою 47

«Організація митного контролю» статтею 318 «Загальні принципи здійснення митного контролю» Митного кодексу України (далі – МКУ): митному контролю підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення; митний контроль здійснюється виключно органами доходів і зборів; митний контроль передбачає виконання органами доходів і зборів мінімуму митних формальностей; митний контроль товарів, транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон України здійснюється відповідно до типових технологічних схем митного контролю, що затверджуються Кабінетом Міністрів України; розклад руху транспортних засобів, що виконують регулярні міжнародні рейси, затверджується центральним органом виконавчої влади; з метою підвищення ефективності митного контролю митні органи взаємодіють з учасниками зовнішньоекономічної діяльності, авторизованими економічними операторами, іншими особами, діяльність яких пов'язана зі здійсненням зовнішньої торгівлі, з їх професійними об'єднаннями (асоціаціями); для забезпечення здійснення митного контролю митними органами використовується єдина автоматизована інформаційна система митних органів України [12].

Проведені дослідження показали, що науковці до складу функцій процедури митного контролю включають: забезпечення реалізації митного законодавства; забезпечення національної безпеки України; забезпечення економічної безпеки України; забезпечення дозвільного порядку переміщення товарів, транспортних засобів та інших предметів через митний кордон України; запобігання проникненню на територію України низькоякісних товарів, екологічно небезпечних речовин, вірусів чи культур; стягнення мита, податків та інших митних платежів; забезпечення законного переміщення валюти через митний кордон України; створення умов, для збільшення товарообігу; забезпечення законних прав фізичних та юридичних осіб під час здійснення митного контролю; співробітництво з митними органами інших держав та вдосконалення митного законодавства [3; 6; 7].

Уважаємо, що до складу функцій процедури митного контролю варто також включити функцію «аналіз, нагляд і контроль за результативністю проведення процедур митного контролю». Така пропозиція обґрунтовується тим, що прийняття якісного управлінського рішення щодо покращення процедури митного контролю вищим менеджментом митниці неможливе, якщо інформаційний потік не висвітлює реалістичної картини їх результативності.

Для вирішення проблем, які виникають під час розробки етапів організації процедури митного контролю необхідно звернутися до понятійних категорій, котрі супроводжують цей процес. До їхнього складу, як правило, належать поняття «митний контроль», «митна процедура» та «організація митного контролю». Змістовність зазначених понятійних категорій розкривається законодавцем у Митному кодексі України, проте його прийняття у 2012 році вказує на необхідність перегляду чинних законодавчих положень, адже відбулися доволі значні зміни у фінансово-економічному секторі країни, які впливають на роботу митних органів, зокрема в контексті процедури митного контролю. Отже, звернення до Митного кодексу України показало, що законодавець пропонує розуміти понятійну категорію «митний контроль» як «...сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку», а понятійну категорію «митна процедура» (ст. 4 п. 24 МКУ) – як «...зумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України сукупність митних формальностей та порядок їх виконання» (ст. 4 п. 21 МКУ) [12].

Аналіз наукового доробку вчених показав, що понятійна категорія «митний контроль» за сутнісною характеристикою має різні значення, а саме пояснюється так:

– специфічна діяльність органів доходів і зборів України, що спрямована на реалізацію передбачених чинним законодавством завдань і функцій з метою дотримання юридичними та фізичними особами митного законодавства України, міжнародних угод

України та правил, які регулюють порядок увезення, вивезення чи транзиту товарів, транспортних засобів, валюти та інших предметів [13];

- сукупність здійснюваних митними органами України режимних заходів із метою забезпечення дотримання законодавства про митну справу, законодавства України та міжнародних угод України, контроль за виконанням яких покладено на органи доходів і зборів [9];

- сукупність заходів, що здійснюються митними органами з метою забезпечення дотримання митного законодавства [14];

- сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції з метою забезпечення дотримання норми митного законодавства, положень міжнародних договорів [15].

Більшість науковців дотримується позиції доцільності трактування зазначеної понятійної категорії в широкому й вузькому розумінні. У першому випадку, будучи засобом забезпечення режиму законності у сфері переміщення товарів, предметів і транспортних засобів через митний кордон, митний контроль полягає не лише у здійсненні перевірочних заходів, а й у наданні управлінських послуг суб'єктам переміщення, спрямованих на стимулювання дотримання встановлених законодавством митних правил. У вузькому розумінні – це дії учасників митного контролю щодо виконання функціональних обов'язків.

На нашу думку, сутнісний зміст понятійної категорії «митний контроль» повинен мати більш предметне тлумачення: комплекс законодавчих процедур, які адаптуються учасниками контрольних дій у сукупності з юридичними (фізичними) особами щодо відповідності митним правилам операцій з предметом контролю. У цьому разі перевагами такої пропозиції слід вважати: збереження законодавчої регламентації, яка охоплює всі види контрольних подій; спільну відповідальність усіх учасників митного контролю стосовно дотримання митних правил, які покладено в основу процедури контролю.

Крім того, пропонуємо внести зміни до ст. 4 МКУ [12] в контексті включення до переліку понятійних категорій поняття «процедура митного контролю». Законодавець розкриває термін «митна процедура» (ст. 4 п. 24 МКУ), проте не враховує всі аспекти контрольних подій. Уважаємо, що понятійна категорія «процедура митного контролю» за сутнісною характеристикою є комплексом методів і прийомів, які забезпечують адаптацію принципів і функцій митного контролю з урахуванням законодавчих положень та завдань організаційного циклу. Обґрунтуванням зазначеної позиції виступають такі сегменти: необхідність дотримання принципів і функцій митного контролю вповноваженими особами; взаємозв'язок методів і прийомів митного контролю із законодавчим та організаційним аспектом; виконання митних процедур завдяки вже наявним або інноваційним елементам.

Окремих досліджень потребує сам процес організації процедури митного контролю. Поділяємо думку Л. І. Кайди щодо змістовності основних завдань та напрямів організації митного контролю: підготовка проєктів законодавчо-нормативних актів з питань організації та розвитку митної інфраструктури; аналіз наявних та впровадження передових форм і методів митного контролю та заходів підвищення ефективності; запровадження інноваційних технологій митного контролю та митного оформлення; організація взаємодії митних органів (підрозділів) зі службами прикордонного, санітарного, фітосанітарного, радіологічного, ветеринарного, екологічного контролю, іншими контрольними службами та правоохоронними органами під час здійснення митного контролю; розробка й запровадження нових систем захисту результатів митного оформлення та вдосконалення видів особистих забезпечень, форм їх застосування [16]. При цьому основними складниками організації митного контролю виступають унормування положень, якими визначаються суб'єкти митного контролю, види, форми й методи, місце та строки його здійснення, об'єкт контрольної діяльності митних органів, а також чинники забезпечення змістовності контрольного впливу та взаємозв'язків у процесі контролю.

У дослідженнях науковців тлумачення понятійної категорії «організація митного контролю» має такий зміст: організаційна діяльність, що спрямована на створення умов, необхідних для виконання митними органами функцій митного контролю в межах митного законодавства України, а також міжнародних договорів, укладених Україною в установленому законом порядку [17; 18]. На нашу думку, за сутнісною характеристикою цю понятійну категорію варто тлумачити більш наближено до організаційного сегмента, а саме як сукупність організаційних елементів, які тісно взаємопов'язані між собою, базуються на принципах і функціях митного контролю, мають законодавчу основу та виконують поставлені вищим менеджментом митниці завдання. Зазначений підхід має низку позитивних моментів: обов'язкове існування взаємозв'язку між організаційними елементами під час адаптації процедури митного контролю; дотримання принципів, функцій та митних правил у період здійснення такої процедури.

На наш погляд, покращення організаційного сегмента процедури митного контролю можна досягти завдяки таким заходам: розробку організаційного механізму варто починати з групування предметів контролю відповідно до митних правил, що встановлені законодавцем для конкретного виду продукції (товарів); доцільно зберегти принципи організаційних процедур незалежно від предмета дослідження. Ідеться про виключення елемента планування, який переважно ігнорується представниками митного контролю; варто до складу елементів організації процедури митного контролю ввести моніторинговий аспект, який надасть можливість проводити нагляд і контроль за кожним етапом контрольних дій; важливим є постійне проведення професійних консультацій зі співробітниками митниці, які залучені до процедур митного контролю, щодо змін законодавчої регламентації; необхідно активізувати роботу з адаптації вітчизняних наукових доробок у контексті процедури митного контролю, звернути увагу на сучасні новації, а також розглянути можливість адаптувати світовий досвід за умови його відповідності вітчизняним реаліям.

Висновки. За результатами проведених досліджень авторами сформульовано такі висновки: митний контроль передбачає проведення митними органами мінімуму митних процедур, необхідних для забезпечення дотримання законодавства України з питань митної справи. Обсяг таких процедур та порядок їхнього застосування визначаються відповідно до МКУ, інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку; здійснення митного контролю – виключна прерогатива фіскальних органів та одне з їхніх завдань. З одного боку, контроль полягає в перевірці достовірності заявлених даних, а з другого – у виявленні прихованих від митних органів порушень. Удосконалення змістовності понятійних категорій «митний контроль», «процедура митного контролю», «організація митного контролю» сприятиме покращенню і розширенню законодавчих сегментів та надасть можливість більш предметного розуміння функціонального призначення цієї процедури для виконавців контрольних дій; покращення організаційних аспектів процедури митного контролю має відбуватися на основі взаємоузгоджених дій учасників митної процедури та вищого менеджменту митниці, який має постійно відстежувати результативність і рівень ефективності проведення митного контролю незалежно від його обсягів. З огляду на доволі часті зміни в законодавчих регуляторах вищому менеджменту доцільно розробити план проведення професійних консультацій працівників митниці, які залучені до процедур митного контролю.

Перспективи подальших розвідок. Ураховуючи межі наукового дослідження, поза увагою авторів залишилися питання адаптування практичної реалізації процедур митного контролю, що і стане предметом вивчення в подальших наукових розвідках.

Список використаних джерел

1. Митна справа : підручник / М. І. Крупка та ін. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 572 с.
2. Актуальні питання теорії та практики митної справи : монографія / І. Г. Бережнюк та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук І. Г. Бережнюка. Хмельницький: Мельник А. А., 2013. 427 с
3. Мережко Н. В., Пашко П. В., Рождественський О. В. Митна справа : підручник / за ред. П. В. Пашка. К.: КНТЕУ, 2016. 572 с.
4. Шершун А. А. Митні правила України : підручник. Х.: Факт, 2013. 512 с.
5. Гребельник О. П. Митна справа : підручник. 4-те вид., оновл. та допов. К.: ЦУЛ, 2014. 472 с.
6. Головка М. П., Сорокіна С. В. Митний контроль за переміщенням фізичних осіб через митний кордон України : навч. посіб. Х.: ХДУХТ, 2012. 131 с.
7. Батанова Л. О. Фінансовий контроль у сфері державної митної справи : монографія. Чернівці: Технодрук, 2015. 153 с.
8. Формування системи митного аудиту в Україні : монографія / О. М. Вакульчик та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Вакульчик. Хмельницький: Мельник А. А., 2014. 207 с.
9. Ємченко І. В., Закусілов А. П. Методи і технічні засоби митного контролю : підручник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 432 с.
10. Технічні засоби митного контролю : підручник для студ. вищ. навч. закладів / І. І. Кельман, Є. К. Вільковський, І. В. Ємченко, А. П. Закулісов, І. І. Шийко. Львів: Тріада плюс, 2007. 392 с.
11. Правове регулювання економічних відносин за участі підприємств великого промислового регіону : монографія / Б. В. Деревянко, В. В. Кадала, Ю. О. Громенко, О. П. Гузенко, Д. Д. Іваненко, О. В. Роженько, Т. В. Хайлова; за заг. ред. Б. В. Деревянко. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2020. 245 с.
12. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 19.01.2021).
13. Митне право : мультимед. навч. посіб. / О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. М. Дорогих, М. В. Плугатир та ін. К.: НАВСУ, 2014. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mutne_pravo/parts/part4.html (дата звернення: 19.01.2021).
14. Дейниченко Г. В., Афукова Н. О., Дмитревський Д. В. Технічні засоби митного контролю : навч. посіб. у структурно-логічних схемах. Х.: ХДУХТ, 2015. 179 с.
15. Сучасний стан та перспективи розвитку митних правовідносин в Україні : колективна монографія / за заг. ред. Д. В. Приймаченка. Дніпро: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 272 с.
16. Кайда Л. І. Митний контроль в Україні: сучасний стан та основні принципи митного контролю. *Ефективна економіка*. 2010. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6747> (дата звернення: 19.01.2021).
17. Тіхосова Г. А., Вербицький О. М., Калінський Є. О. Митний контроль та експертиза товарів : навч. посіб. К.: Вид-во «Олді+», 2019. 312 с.
18. Експертиза та митне оформлення товарів : навч. посіб. для студ. закл. вищої освіти / А. А. Мазаракі, Н. В. Мережко, Н. В. Калуга, Т. М. Коломієць, Т. А. Караваєв, В. В. Осієвська, С. В. Галько; за ред. А. А. Мазаракі. К.: КНТЕУК, 2019. 368 с.

References

1. Mytna sprava [Customs business] : pidruchnyk / M. I. Krupka ta in. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2017. 572 s. [in Ukrainian].
2. Aktualni pytannia teorii ta praktyky mytnoi spravy [Current issues of theory and practice of customs] : monohrafiia / I. H. Berezhniuk ta in.; za zah. red. d-ra ekon. nauk I. H. Berezhniuka. Khmelnytskyi: Melnyk A. A., 2013. 427 s. [in Ukrainian].
3. Merezko, N. V., Pashko, P. V., Rozhdestvenskyi, O. V. (2016). Mytna sprava [Customs business] : pidruchnyk / za red. P. V. Pashka. K.: KNTEU, 2016. 572 s. [in Ukrainian].
4. Shershun, A. A. (2013). Mytni pravyla Ukrainy [Customs rules of Ukraine] : pidruchnyk. Kh.: Fakt. 512 s. [in Ukrainian].
5. Hrebelynyk, O. P. (2014). Mytna sprava [Customs business] : pidruchnyk. 4-te vyd., onovl. ta dopopov. K.: TsUL. 472 s. [in Ukrainian].
6. Holovko, M. P., Sorokina, S. V. (2012). Mytnyi kontrol za peremishchenniam fizychnykh osib cherez mytnyi kordon Ukrainy [Customs control over the movement of individuals across the customs border of Ukraine] : navch. posib. Kh.: KhDUKhT. 131 s. [in Ukrainian].
7. Batanova, L. O. (2015). Finansovyi kontrol u sferi derzhavnoi mytnoi spravy [Financial control in the field of state customs] : monohrafiia. Chernivtsi: Tekhnodruk. 153 s. [in Ukrainian].

8. Formuvannya systemy mytnoho audytu v Ukraini [Formation of the customs audit system in Ukraine] : monohrafiia / O. M. Vakulchyk ta in.; za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. O. M. Vakulchyk. Khmelnytskyi: Melnyk A. A., 2014. 207 s. [in Ukrainian].
9. Yemchenko, I. V., Zakusilov, A. P. (2007). Metody i tekhnichni zasoby mytnoho kontroliu [Methods and technical means of customs control] : pidruchnyk. K.: Tsentr uchbovoi literatury. 432 s. [in Ukrainian].
10. Tekhnichni zasoby mytnoho kontroliu [Technical means of customs control] : pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakladiv / I. I. Kelman, Ye. K. Vilkovskyi, I. V. Iemchenko, A. P. Zakusilov, I. I. Shyiko. Lviv: Triada plus, 2007. 392 s. [in Ukrainian].
11. Pravove rehuliuвання ekonomichnykh vidnosyn za uchasti pidpriemstv velykoho promysloвого rehonu : monohrafiia [Legal regulation of economic relations with the participation of enterprises of a large industrial region : a monograph] / B. V. Derevianko, V. V. Kadala, Yu. O. Hromenko, O. P. Huzenko, D. D. Ivanenko, O. V. Rozhenko, T. V. Khailova; za zah. red. B. V. Derevianka. Kryvyi Rih: Donetskyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy, 2020. 245 s. [in Ukrainian].
12. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
13. Mytne pravo : multymed. navch. posib. [Customs law: a multimedia textbook] / O. V. Kuzmenko, I. D. Pastukh, V. M. Dorohykh, M. V. Pluhatyр ta in. K.: NAVSU, 2014. URL: https://arm.naiiu.kiev.ua/books/mutne_pravo/parts/part4.html (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
14. Deinychenko, H. V. Afukova, N. O., Dmytrevskyi, D. V. (2015). Tekhnichni zasoby mytnoho kontroliu [Technical means of customs control] : navch. posib. u strukturno-lohichnykh skhemakh. Kh.: KhDUKhT. 179 s. [in Ukrainian].
15. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mytnykh pravovidnosyn v Ukraini [Current state and prospects of development of customs legal relations in Ukraine] : kolektyvna monohrafiia / za zah. red. D. V. Prymachenko. Dnipro : Vydavnychi dim «Helvetyka», 2018. 272 s. [in Ukrainian].
16. Kaida, L. I. (2010). Mytnyi kontrol v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni pryntsypy mytnoho kontroliu [Customs control in Ukraine: current status and basic principles of customs control]. *Efektivna ekonomika*. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6747> (data zvernennia: 19.01.2021) [in Ukrainian].
17. Tikhosova, H. A., Verbytskyi, O. M., Kalinskyi, Ye. O. (2019). Mytnyi kontrol ta ekspertyza tovariv [Customs control and examination of goods] : navch. posib. K.: Vyd-vo «Oldi+». 312 s. [in Ukrainian].
18. Ekspertyza ta mytne oformlennia tovariv [Examination and customs clearance of goods] : navch. posib. dlia stud. zakl. vyshch. osvity / A. A. Mazaraki, N. V. Merezko, N. V. Kaluha, T. M. Kolomiets, T. A. Karavaiev, V. V. Osievska, S. V. Halko; za red. A. A. Mazaraki. K.: KNTEUK, 2019. 368 s. [in Ukrainian].

Kadala Vitaliy,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Guzenko Olena,

PhD of Economy, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS OF CUSTOMS CONTROL PROCEDURE

The implementation of customs control occupies a significant share of the activities of customs officers. Customs control procedures make it possible to identify customs violations in a timely manner, to ensure the content of measures aimed at preventing customs offenses, reveals the possibility of identifying shortcomings in the work of customs officials who are responsible for a particular area of work. In addition, the customs control procedure reveals not only the shortcomings in the work of certain parts of the customs, but above all, establishes the level of compliance with the principles of customs control and performance of its functions. This thesis is based on the fact that in case of violation of these segments there is a certain area of activity, which usually acts as a zone of customs violations. At the same time, customs control helps to improve the quality of document flow and provides an opportunity to form more realistic information flows for management decisions. At the same time, customs control procedures provide an opportunity to determine the relationship between the elements of the organizational mechanism, to establish at what stage is the duplication of functional responsibilities of responsible persons, and on this basis to decide on its improvement in the future. However, these advantages of customs control are partially offset by a number of negative factors that have some impact on the effectiveness of the procedure itself. There are professional and scientific discussions about the content of negative factors influencing customs control procedures, among which the leading role is given to the shortcomings in the law-making process. Existing problems indicate the feasibility of conducting research in this area. The article highlights the existing problematic factors

influencing the customs control procedures, reveals the legal regulations for their implementation and determines the content of the principles and functions that customs officers are obliged to adapt during their adaptation. Attention is paid to the expediency of expanding the functions of the customs control procedure, the advantage of such changes is outlined. The author's position of content of conceptual categories «customs control», «customs control procedure», «organization of customs control» with the substantiation of the chosen approach is offered. The specific features of the organization of the customs control procedure are revealed, the main tasks are determined and the directions of its improvement are established. The author's position on the expediency of choosing both legal and human factors in the development of measures to improve the customs control procedure is given. The relationship between the qualification level of the executors of control actions and the effectiveness of the customs control procedure is substantiated.

Key words: *customs control; Customs code of Ukraine; legislative act; control actions; customs; customs procedure.*

Надійшла до редколегії 08.02.2021

УДК: 342.9.351.811

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-89-94>

Пилипенко Євгенія Олексіївна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4044-5421>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ГУЖОВИМ ТРАНСПОРТОМ, ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які керують гужовим транспортом, за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Охарактеризовано правовий статус осіб, які керують гужовим транспортом, і нормативно-правові акти, що закріплюють права та обов'язки цих осіб. На основі аналізу вітчизняного законодавства, що встановлює адміністративну відповідальність за порушення правил дорожнього руху, надано пропозиції до чинного законодавства України у сфері безпеки дорожнього руху для усунення певних прогалин щодо порядку притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які керують гужовим транспортом.

Ключові слова: безпека дорожнього руху; правопорушення; адміністративна відповідальність; особа, яка керує гужовим транспортом.

Постановка проблеми. Особливу роль у попередженні та припиненні, а отже й зменшенні кількості порушень, зокрема у сфері безпеки дорожнього руху, беззаперечно займає притягнення особи, яка вчинила правопорушення, до адміністративної відповідальності, накладанні певного виду адміністративного стягнення, оскільки саме адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, за принципом додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами.

Говорячи про притягнення певних осіб до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, здебільшого мова йде або про водіїв, або про пішоходів. Однак порушниками, а нерідко і винуватцями дорожньо-транспортних пригод можуть стати й інші особи, наприклад ті, що керують гужовим транспортом. Тільки за минулий 2020 рік в Україні сталося 60 дорожньо-транспортних пригод за участю осіб, що керують гужовим транспортом, серед яких 29 – із постраждалими: 3 особи загинуло та 43 особи було травмовано [1]. Тому вивченню питання щодо притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які керують гужовим транспортом, слід приділити особливу увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху присвячено чимало наукових робіт таких учених-адміністративістів, як В. В. Гаркуша, Т. О. Гуржій, В. В. Доненко, В. К. Колпаков, О. Ю. Салманова, А. О. Собакар, А. В. Червінчук та інші, проте й дотепер залишається низка невирішених проблем щодо притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які керують саме гужовим транспортом.

Формування цілей статті (постановка завдання). Охарактеризувати проблемні питання притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які керують гужовим транспортом, за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху та на основі аналізу чинного законодавства України і досліджень науковців-адміністративістів запропонувати дієві шляхи їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства України у сфері безпеки дорожнього руху на осіб, які керують гужовим транспортом, покладаються певні права та обов'язки. Зокрема, обов'язки осіб, які керують гужовим транспортом, закріплені Законом України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 року № 3353-ХІІ, згідно зі ст. 19 якого зазначені вище особи зобов'язані: не залишати тварин на проїзній частині без догляду; візки (сани) повинні бути обладнані світловідбивними пристроями, а в темний час доби – і ліхтарями [2].

Також основні вимоги до осіб, які керують гужовим транспортом, встановлені розділом № 7 Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306. Це такі вимоги:

- 1) керувати гужовим транспортом дозволяється особам, не молодшим 14-річного віку;
- 2) гужовий віз (сани) повинен бути обладнаний світлоповертачами: спереду білого кольору, ззаду – червоного;
- 3) для руху в темну пору доби та в умовах недостатньої видимості на гужовому транспорті необхідно ввімкнути ліхтарі: спереду – білого кольору, ззаду – червоного кольору, що встановлюються з лівого боку воза (саней);
- 4) у разі виїзду на дорогу з прилеглої території або з другорядної дороги в місцях з обмеженою оглядовістю водій воза (саней) повинен вести тварину за вуздечку, повід;
- 5) перевозити людей гужовим транспортом дозволяється за наявності умов, які б виключали можливість перебування пасажирів за боковими та заднім габаритами транспортного засобу;
 - б) особам, що керують гужовим транспортом, забороняється:
 - а) рухатися по автомобільних дорогах державного значення (за можливості рухатися автомобільними дорогами місцевого значення);
 - б) використовувати вози, не обладнані світлоповертачами, без ліхтарів у темну пору доби та в умовах недостатньої видимості;
 - в) залишати на смузї відведення дороги тварин без нагляду та випасати їх;
- 7) особи, які керують гужовим транспортом, зобов'язані виконувати вимоги інших пунктів Правил дорожнього руху, що стосуються водіїв і пішоходів та не суперечать вимогам розділу № 7 [3].

Крім цього, певні вимоги до переїздів та перевезень гужовим транспортом викладені у Правилах охорони праці у сільськогосподарському виробництві, затверджених наказом Міністерства соціальної політики України від 29 серпня 2018 року № 1240, відповідно до яких:

- 1) запрягати коней дозволяється лише у справний гужовий транспорт. Гужовий транспорт, який використовується в гірській місцевості, має бути забезпечений додатковим гальмовим пристроєм;
- 2) керувати гужовим транспортом та переганяти тварин по дорозі дозволяється працівникам, які досягли 14-річного віку;
- 3) працівники, які керують гужовим транспортом, повинні мати знання щодо роботи в складних умовах, знати транспортні маршрути, можливість об'їзду небезпечних зон, виконувати інші вимоги, що стосуються водіїв і пішоходів;
- 4) гужовий транспорт має бути обладнаний сидіннями, розміщеними таким чином, щоб кінь не міг дістати їздового задньою ногою;

- 5) не дозволяється:
 - використовувати гужовий транспорт без гальмівних пристроїв, без ліхтарів у темний час доби та за умов недостатньої видимості;
 - залишати на смузі відведення дороги тварин без нагляду;
 - переїжджати через залізничні колії та дороги з покращеним покриттям поза спеціально відведеними місцями;
 - переміщення автомагістралями і дорогами для автомобілів, якщо поруч є інші дороги;
 - виконувати інші дії, що суперечать вимогам Правил дорожнього руху;
- 6) під час завантажування і розвантажування гужового транспорту коней потрібно прив'язувати;
- 7) коні, зайняті на транспортних роботах, мають бути підковані. До роботи слід допускати здорових коней із хорошим зором;
- 8) спускаючись зі схилу, не можна сідати в гужовий транспорт, підтримувати або підпирати його руками, намотувати віжки на руку, тулуб;
- 9) під час використання гужового транспорту в темний час доби або за умов недостатньої видимості вози (сани) мають бути облаштовані світловідбивачами відповідно до вимог Правил дорожнього руху;
- 10) не дозволяється залишати тварин, запряжених у сільськогосподарське знаряддя, неприв'язаними без їзових навіть у разі нетривалої зупинки [4].

Незважаючи на те, що зазначеними вище нормативно-правовими актами у сфері безпеки дорожнього руху закріплюються вимоги до осіб, які керують гужовим транспортом, водночас жодним чином не надається тлумачення самого поняття «гужовий транспорт». Таке визначення відсутнє, тому є недостатньо зрозумілим, який саме транспорт слід визнавати гужовим? Якими саме характеристиками має бути наділений такий транспорт? Ці питання мають істотне значення для притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху саме під час керування гужовим транспортом.

Щодо розуміння поняття «гужовий транспорт» в інтернет-мережі є таке пояснення: *«гужовий транспорт – вид дорожнього (безрейкового) транспорту, як вантажного, так і пасажирського, в якому транспортні засоби (вози) приводяться до руху тваринами (курсив мій. – Є. П.). Як тяглові тварини використовуються коні, воли, буйволи, віслюки, мули, олені та ін. Назва пов'язана зі словом «гуж» – ремінь для з'єднання хомута з голоблями; існує також прислівник «гужем», тобто «гужовим транспортом» [5].*

Ураховуючи правовий статус осіб, які керують гужовим транспортом, та вимоги, що висуваються законодавцем до таких осіб, вважаємо, що термін «гужовий транспорт» варто визначити як вид дорожнього (безрейкового) транспорту, як вантажного, так і пасажирського, в якому транспортні засоби (вози, сани) приводяться до руху тваринами.

З огляду на факт, що тлумачення поняття «гужовий транспорт» має істотне значення для розуміння сутності цього виду транспорту та вимог, що висуваються Законом України «Про дорожній рух» та Правилами дорожнього руху стосовно правового статусу осіб, які ним керують, на наш погляд, п. 1.10 Правил дорожнього руху слід доповнити визначенням поняття «гужовий транспорт» у такій редакції:

«гужовий транспорт – вид дорожнього (безрейкового) транспорту, як вантажного, так і пасажирського, в якому транспортні засоби (вози, сани) приводяться до руху тваринами» (курсив мій. – Є. П.).

За порушення правил дорожнього руху особами, які керують гужовим транспортом, Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачена відповідальність за статтею 127.

Отже, відповідальність за порушення правил дорожнього руху з боку осіб, які керують гужовим транспортом, закріплюється ч. 2 ст. 127 КУпАП. Якщо ж зазначені особи

порушили правила дорожнього руху, перебуваючи у стані сп'яніння, то такі їх дії будуть кваліфікуватися за ч. 3 ст. 127 КУпАП.

У разі, якщо порушення правил дорожнього руху особами, що керують гужовим транспортом, призведуть до створення аварійної обстановки, то такі дії кваліфікуватимуться за ч. 4 ст. 127 КУпАП [6].

Однак, якщо порушення правил дорожнього руху з боку осіб, які керують гужовим транспортом, призведуть до шкідливих наслідків, а саме спричинять пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, то яку саме відповідальність мають нести такі особи?

Відповідно до глави 10 «Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку» КУпАП, порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, веде до адміністративної відповідальності за ст. 124 [6]. Проте в диспозиції цієї статті зазначено, що дане адміністративне правопорушення визнаватиметься таким лише у разі його вчинення тільки учасниками дорожнього руху.

Згідно з положенням розділу 1 Правил дорожнього руху, учасником дорожнього руху визнається особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин, велосипедист, а також особа, яка рухається в кріслі колісному [3].

Таким чином, закріплене чинним законодавством України у сфері безпеки дорожнього руху визначення учасника дорожнього руху не включає особу, яка керує гужовим транспортом, а тому така особа не може визнаватися учасником дорожнього руху. У зв'язку з цим виникає доречне запитання: чи може бути притягнута особа, яка керує гужовим транспортом, до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП у разі порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна? На сьогодні – ні. Усупереч тому, що особа скоїла правопорушення, яке за своїми об'єктивними ознаками визначається як правопорушення, за вчинення якого передбачена відповідальність за ст. 124 КУпАП, нести за це відповідальність вона не може, адже суб'єктом такого правопорушення може бути тільки учасник дорожнього руху. А як уже зазначалося раніше, особа, яка керує гужовим транспортом, не відноситься законодавцем до категорії поняття «учасник дорожнього руху».

Така ситуація дійсно свідчить про наявні проблеми щодо притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які керують гужовим транспортом, зокрема у разі вчинення ними дорожньо-транспортних пригод, оскільки «ніхто не може бути підданий заходу впливу в зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом» (ст. 7 КУпАП) [6]. І якщо в законі зазначений суб'єктом правопорушення «учасник дорожнього руху», то ним має бути тільки учасник дорожнього руху, навіть за умови, що дії певної особи повністю охоплюються об'єктивною стороною складу правопорушення.

Наявність зазначених вище прогалин у законодавстві України у сфері безпеки дорожнього руху безперечно потребує розгляду та вирішення саме на законодавчому рівні. Один із шляхів розв'язання цієї проблеми ми вбачаємо в доповненні визначення поняття «учасник дорожнього руху», яке міститься у п. 1.10 Правил дорожнього руху та ст. 14 Закону України «Про дорожній рух», особою, яка керує гужовим транспортом. На нашу думку, редакція поняття «учасник дорожнього руху» повинна бути такою:

«учасник дорожнього руху – особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин, особа, яка керує гужовим транспортом, велосипедист, а також особа, яка рухається в кріслі колісному» (курсив мій. – Є. П.).

Включення особи, яка керує гужовим транспортом, до поняття «учасник дорожнього руху» позбавить певних конфліктних та дискусійних питань щодо притягнення таких осіб до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна.

Висновки. Проблемні питання притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які керують гужовим транспортом, що існують на сьогодні в законодавстві України, безумовно потребують не тільки обговорення з боку науковців, а й негайного вирішення саме на законодавчому рівні з боку органів державної влади шляхом внесення певних змін та доповнень до законодавства України у сфері безпеки дорожнього руху.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному дослідженні адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху з боку його учасників та наданні пропозицій щодо усунення можливих прогалин та недоліків вітчизняного законодавства, яке встановлює відповідальність за порушення чинних на транспорті правил.

Список використаних джерел

1. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2020 по 31.12.2020. Патрульна поліція. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 01.02.2021).
2. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-XII (зі змінами від 16.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#n16> (дата звернення: 01.02.2021).
3. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n308> (дата звернення: 01.02.2021).
4. Правила охорони праці у сільськогосподарському виробництві : наказ Міністерства соціальної політики України від 29.08.2018 р. № 1240. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1090-18#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
5. Гужовий транспорт: визначення. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 01.02.2021).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 01.02.2021).

References

1. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2020 po 31.12.2020. Patrolna politsiia [Accident statistics in Ukraine for the period from 01.01.2020 to 31.12.2020. Patrol police]. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
2. Pro dorozhnii rukh : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 r. № 3353-XII (zminamy vid 16.10.2020) [On traffic : Law of Ukraine of 30.06.1993 № 3353-XII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#n16> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
3. Pro Pravyla dorozhnoho rukhu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2001 r. № 1306 [On Traffic Rules: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 10, 2001 № 1306]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n308> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
4. Pravyla okhorony pratsi u silskohospodarskomu vyrobnytstvi : nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 29.08.2018 r. № 1240 [Rules of labor protection in agricultural production: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated August 29, 2018 № 1240]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1090-18#Text> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
5. Huzhovi transport: vyznachennia [Animal-drawn transport: definition]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-Kh. [Code of Ukraine on Administrative Offenses : Law of Ukraine of December 7, 1984 № 8073-X]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].

Pylypenko Evheniia,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4044-5421>

PROBLEMS OF ATTRACTING TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY PERSONS WHO DRIVE ANIMAL-DRAWN VEHICLES FOR OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY

The article is devoted to the study of problematic issues of bringing to administrative responsibility of persons driving animal-drawn transport for road safety offenses. The legal status of persons driving animal-drawn transport, normative legal acts enshrining the rights and obligations of these persons (the Law of Ukraine «On Road Traffic», the Rules of the Road, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine from 10.10.2001 № 1306, and also Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine «On approval of the Rules of labor protection in agricultural production» from 29.08.2018 № 1240). Based on the analysis of domestic legislation establishing administrative liability for violation of traffic rules by persons driving animal-drawn transport, proposals for current amendments to the legislation of Ukraine in the field of road safety to eliminate certain gaps in the prosecution of persons, who drive animal-drawn transport. Today in the Rules of the Road there is no definition of «animal-drawn transport», which creates problematic issues in the understanding of the definition, as well as the definition of «road user» does not cover the concept of a person who driving animal-drawn transport. It also creates certain problems in bringing individuals to administrative responsibility. Therefore, in a scientific article, it is proposed to supplement the current legislation of Ukraine in the field of road safety with a new definition of «animal-drawn transport», and place it in section 1 «General Provisions» of the Rules of the Road, as well as to include persons driving animal-drawn transport in the category of road users, make changes to the definition of «road user» in order to overcome certain problematic issues of bringing to administrative responsibility for violation of traffic rules that caused damage to vehicles, cargo, roads, streets, railway crossings, road structures or other property. In case of making the proposed changes to the Rules of the Road of persons driving animal-drawn transport, it will be possible to bring such persons to administrative responsibility under Art. 124 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. Today, law enforcement agencies of Ukraine, which carry out their activities in the field of road safety, do not have such an opportunity.

Key words: road traffic safety; offenses; administrative responsibility; the person driving animal-drawn transport.

Надійшла до редколегії 03.02.2021

УДК: 342.715; 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-95-103>

Руденко Людмила Дмитрівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Сумський державний університет, м. Суми)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5059-3420>

Рубаненко Алла Миколаївна,
аспірантка
(Сумський державний університет, м. Суми)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1479-4756>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ Й АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

У статті досліджено проблемні питання правового статусу й адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства. Визначено недоліки механізму притягнення іноземців до адміністративної відповідальності. Запропоновано два шляхи вирішення виявлених проблем: удосконалення національного законодавства та укладення міжнародних договорів про взаємодопомогу. Аргументовано, що механізм притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства повинен передбачати владний вплив на порушника в період, коли він все ще перебуває в державі за місцем скоєння правопорушення. Способи притягнення до відповідальності тоді, коли іноземець уже покинув територію держави, мають значення лише у разі вчинення ним тяжких правопорушень, зокрема злочинів.

Ключові слова: іноземець; особа без громадянства; адміністративна відповідальність; порушення митних правил; порушення правил дорожнього руху; штраф.

Постановка проблеми. В останні роки кількість іноземців, які законним шляхом перебувають на території України, постійно збільшується. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, станом на 1 серпня 2019 року за I півріччя 2019 року Україну відвідало 5,9 млн іноземців, у 2018 році – 14,2 млн іноземних туристів, у 2017 році – 14,6 млн іноземців, що майже на мільйон більше, ніж у 2016 році [1]. Однак не всі іноземці та особи без громадянства знаходяться на території України легально.

Спостерігається тенденція до щорічного зростання кількості адміністративних проступків, учинених іноземцями та особами без громадянства. Найчастіше суб'єктами вчинення адміністративних правопорушень є незаконні мігранти. В Україні, як правило, переважають порушення правил перетину державного кордону та незаконне перебування в Україні, недотримання порядку державної реєстрації, проживання за недійсними документами, порушення порядку пересування і вибору місця проживання тощо.

Оскільки Україна розвивається в напрямі євроінтеграції, орієнтиром якого є міжнародні правозахисні стандарти та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, українське законодавство в частині забезпечення права іноземців та осіб без громадянства, впровадження ефективного механізму адміністративної відповідальності таких осіб потребує удосконалення. Уведення дієвих норм вимагає конкретизації правового статусу зазначених осіб.

Нелегальна міграція становить один із найбільших викликів для європейських країн у сфері захисту громадського правопорядку та безпеки. 2015 рік став початком Європейської міграційної кризи, спричиненої масовим приїздом нелегальних мігрантів у країни Європи з охоплених збройними конфліктами країн Африки та Близького Сходу. Це наймасштабніша міграційна криза в Європі з часів Другої світової війни [2].

За даними Єврокомісара з питань розвитку та добросусідства Йоганнеса Гана, у вересні 2015 року кількість нелегальних мігрантів стала найбільшою у світовій історії: в Європу прибуло більше 300 тисяч мігрантів. Відсутність уніфікованого законодавства та безконтрольна міграція біженців призводить не тільки до численних людських жертв на шляху до Європи, а й до зростання рівня адміністративних проступків та злочинів [3].

Національне законодавство про адміністративну відповідальність, насамперед Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), є застарілим, містить прогалини і колізії. Міграційне законодавство України за більшість порушень, у тому числі порушення правил перетину державного кордону та перебування в Україні, недотримання порядку реєстрації, проживання за недійсними документами, недотримання порядку пересування і вибору місця проживання, передбачає примусове видворення за межі України та заборону подальшого в'їзду в Україну як найбільш дієві санкції. Водночас за вчинення правопорушень у сферах безпеки дорожнього руху та громадського порядку, митній та податковій сферах, встановлено адміністративні стягнення майнового чи фінансового характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового статусу іноземців та осіб без громадянства розглядалися О. П. Васильченко [4], О. П. Горбанем [5], А. В. Грабильниковим [6], Б. В. Деревянком та Є. В. Зозулею [7], В. О. Коваль [8] та низкою інших правників. Значний внесок науковців у дослідження особливостей конституційно-правового, трудового, адміністративного статусу зазначеної категорії осіб не зменшує актуальності дослідження особливостей статусу іноземців та осіб без громадянства внаслідок зміни законодавства та геополітичної ситуації у світі.

Формування цілей (постановка завдання). Метою статті є вдосконалення правового статусу іноземців та осіб без громадянства на підставі аналізу законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Законодавство щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства пройшло декілька етапів становлення. На первинному етапі формування правовий статус таких осіб визначався кількома національними нормативно-правовими актами, які утворювали інкорпорацію незначної кількості норм, кількома десятками міжнародних договорів з матеріально-правовими чи колізійними нормами. Зокрема, це Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 року, норми Цивільного кодексу України від 18 липня 1963 року, які вже є нечинними, низка міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних, сімейних та кримінальних справах, інші міжнародні угоди.

Нині під час вирішення питання щодо статусу іноземця чи особи без громадянства і їхнього перебування в Україні міграційні, прикордонні та судові органи керуються положеннями Конституції України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, серед яких: Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року, Конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол щодо статусу біженців 1967 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року та Протокол до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1952 року, Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, який

гарантує деякі права і свободи, непередбачені в Конвенції та в Першому протоколі до неї, Протокол № 7 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод, Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року, Європейська Конвенція про здійснення прав дітей 1996 року, міжнародні договори України про видачу правопорушників, правову допомогу в кримінальних справах та реадмісію осіб, а також закони України «Про біженців», «Про громадянство України», «Про імміграцію», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 1995 року № 1074, від 17 липня 2003 року № 1110 «Про правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію», «Про затвердження Типового положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні» та інші нормативно-правові акти, видані на їх виконання.

Ст. 26 Конституції України встановлено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України [9].

Загальні засади правового статусу іноземців на території України визначено Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [10]. Відповідно до ст. 1 цього закону іноземцем є особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. Крім того, згадана стаття поділяє іноземців та осіб без громадянства на чотири категорії: іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах – іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні; іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні – іноземці та особи без громадянства, які отримали посвідку на постійне проживання, якщо інше не встановлено законом; іноземці та особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України – іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України протягом дії візи або на період, установлений законодавством чи міжнародним договором України, або якщо строк їх перебування на території України продовжено в установленому порядку; іноземці та особи без громадянства, які тимчасово проживають в Україні – іноземці та особи без громадянства, які отримали посвідку на тимчасове проживання, якщо інше не встановлено законом [10].

Ст. 3 Закону встановлено, що іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави [10].

Згідно зі ст. 13 цього закону в'їзд в Україну іноземцю або особі без громадянства не дозволяється, зокрема якщо під час попереднього перебування на території України іноземець або особа без громадянства не виконали рішення суду або органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, або якщо іноземець або особа без громадянства мають інші невиконані зобов'язання перед державою, фізичними або юридичними особами, включаючи пов'язані з попереднім видворенням, у тому числі після закінчення терміну заборони подальшого в'їзду в Україну [10].

Таким чином, Конституція України чітко розмежувала поняття «іноземець» та «особа без громадянства», відносячи до перших лише іноземних громадян. Відповідно до конституційних положень законами України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та «Про громадянство України» нормативно розмежовано іноземців та осіб без громадянства за критерієм наявності громадянства.

Загальні засади адміністративної відповідальності іноземців в Україні встановлені КУпАП [11]. Згідно зі ст. 16 цього кодексу іноземці та особи без громадянства, які

перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України. Питання про відповідальність за адміністративні правопорушення, вчинені на території України іноземцями, які згідно з чинними законами та міжнародними договорами України користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції України, вирішуються дипломатичним шляхом.

Відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року члени дипломатичного корпусу, адміністративно-технічні працівники та обслуговуючий персонал посольств мають дипломатичний імунітет [12].

Ст. 24 КУпАП встановлює, що законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок [11].

КУпАП визначає як заходи адміністративного примусу декілька видів заходів майнового, особистого чи організаційного характеру, зокрема: попередження; штраф; штрафні бали; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям учинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскацію: предмета, який став знаряддям учинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних унаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого цьому громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; суспільно корисні роботи; адміністративний арешт; арешт з утриманням на гауптвахті [11].

Фахівці у сфері адміністративного права неодноразово наголошували, що найбільш недосконалим та неефективним є механізм притягнення до адміністративної відповідальності іноземців за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил дорожнього руху [13; 14; 15], за більшість з яких як адміністративне стягнення передбачено штраф.

Податковий кодекс України [16] та Митний кодекс України (далі – МК України) [17] відносять іноземців та осіб без громадянства до категорії фізичних осіб на рівні з громадянами України. Іноземці та особи без громадянства несуть відповідальність за порушення митного та податкового законодавства на загальних підставах. При цьому слід звернути увагу на переважно майновий характер заходів адміністративного примусу, що передбачений за більшість порушень митних правил та податкових правопорушень.

Так, згідно зі ст. 461 МК України за порушення митних правил можуть бути накладені адміністративні стягнення у формі попередження, штрафу або конфіскації товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу [17].

Згідно зі ст. 111 Податкового кодексу України за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, передбачено фінансову, адміністративну або кримінальну відповідальність. Фінансова відповідальність призначається у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені [16].

Законом України «Про виконавче провадження» державному виконавцю надається можливість застосовувати до боржників, зокрема іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, усі визначені цим законом заходи примусового виконання, які встановлені ст. 10, а саме: звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами; звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника; вилучення в боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні; заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем; інші заходи примусового характеру, передбачені Законом [18].

Також державний виконавець з метою ефективного виконання рішення має право в разі ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника за межі України (ст. 18 Закону) [18]. У зв'язку з цим суди розглядали подання державних виконавців про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України боржників у виконавчому провадженні.

Особливості виконання рішень щодо іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб визначені ст. 77 Закону України «Про виконавче провадження». Згідно з ч. 1 цієї статті під час виконання рішень стосовно іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, які відповідно проживають (перебувають) чи зареєстровані на території України або мають на території України власне майно, яким володіють самостійно або разом з іншими особами, застосовуються положення Закону [18]. У разі невиконання іноземцями, особами без громадянства та іноземними юридичними особами таких рішень виконавець звертається до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, органів охорони державного кордону з поданням про заборону в'їзду в Україну чи видворення за межі України таких осіб відповідно до Закону України «Про виконавче провадження».

Питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України вирішується судом за правилами цивільного судочинства в порядку, передбаченому ст. 441 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [19]. Зважаючи на зміст цієї статті, розв'язання питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України вирішується в порядку, встановленому ЦПК України щодо боржників у виконавчому провадженні за будь-якими виконавчими документами, передбаченими ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження», примусове виконання яких здійснюється органами державної виконавчої служби (далі – ДВС).

Крім того, у розділі XIII Інструкції з організації примусового виконання рішень [20] визначено, що в разі невиконання іноземцем, особою без громадянства чи іноземною юридичною особою рішення про накладення штрафів за правопорушення, розгляд справ за якими законом віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України або Державної міграційної служби України (далі – ДМС), державний виконавець у тридцятиденний строк з моменту відкриття виконавчого провадження звертається до відповідного органу охорони державного кордону чи ДМС з поданням про заборону в'їзду в Україну таких осіб відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Аналіз зазначених положень законодавства України свідчить, що іноземець, який тимчасово перебуває на території України на законних підставах у разі вчинення адміністративного правопорушення або відсутності у нього майна, на яке може бути

звернене стягнення, може уникнути адміністративної відповідальності. За умови, якщо візит іноземця до України і планувався як короткотерміновий та без повторного в'їзду, механізм притягнення його до відповідальності за порушення митних правил, правил дорожнього руху, інших адміністративних правопорушень, за які законодавством передбачено стягнення у формі штрафу, є абсолютно недієвим.

Здебільшого під час виникнення ситуації, яка описана вище, іноземні громадяни покидають територію України за час, який відведений для сплати штрафу. Майна та відкритих рахунків у банках на території України вони зазвичай також не мають. За таких обставин державні виконавці органів ДВС України не можуть реалізувати виконання зазначених постанов і стягнути кошти з осіб, які порушили митні правила.

Реалізація виконання рішення щодо іноземців, які порушили митні правила та не сплатили штрафи, можлива лише в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 77 Закону України «Про виконавче провадження», тобто у разі звернення з поданням про заборону в'їзду в Україну чи видворення за межі України таких осіб відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Аналогічно неефективним є механізм притягнення іноземців до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, оскільки законодавство в цій сфері має суттєву прогалину. На сьогодні до державних виконавців органів ДВС України регулярно надходять постанови Національної поліції України у справах про адміністративні порушення щодо стягнення з іноземних громадян штрафів за порушення правил дорожнього руху.

Відповідно до ч. 5 ст. 258 КУпАП протоколи за адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху не складаються. Постанова у справі про адміністративне правопорушення (виконавчий документ) оформлюється за місцем скоєння правопорушення, що не дає змоги внесення до виконавчого документа відомостей про ідентифікаційний номер платника податків – фізичної особи. У цих постановах немає жодних відомостей, що стосуються іноземних громадян, які порушили правила дорожнього руху, крім імені та номера водійського посвідчення.

Таким чином, постанови не містять мінімальної необхідної інформації про притягнення іноземців до адміністративної відповідальності та стягнення з них штрафу. У той час, коли виконавчий документ потрапляє до виконавця, іноземний громадянин уже встигає виїхати за межі України, і тому реалізувати виконання рішення по його справі стає неможливим.

Висновки. Отже, вітчизняні механізми притягнення іноземців до адміністративної відповідальності, зокрема відповідальності за порушення митних правил та правил дорожнього руху, є недосконалими та містять суттєві прогалини. На нашу думку, найбільшими недоліками є: майновий характер адміністративних стягнень, що накладаються за більшість правопорушень, які вчиняються іноземцями на території України, та відсутність дієвого механізму примусу щодо виконання рішень компетентних органів у таких справах; наявність у Законі України «Про виконавче провадження» положення про те, що у разі відсутності в боржника-іноземця майна, на яке може бути звернене стягнення, державний виконавець має можливість ініціювати процедуру видворення таких осіб за межі України або заборони для них в'їзду в Україну, яка, по суті, дає змогу іноземцю уникнути відповідальності; прогалини в митному та адміністративному законодавстві, які дозволяють іноземцю не виконувати накладених стягнень у формі штрафу. Проблеми, що існують в інституті адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства, в Україні мають системний характер та потребують комплексного вирішення. Убачаємо доцільним запропонувати два шляхи розв'язання цих проблем: удосконалення національного законодавства та укладення міжнародних договорів про взаємодопомогу. Механізм притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства

повинен передбачати владний вплив на порушника в проміжок часу, коли він все ще перебуває в державі за місцем скоєння правопорушення. Способи притягнення до відповідальності тоді, коли іноземець вже покинув територію держави, мають значення лише у разі вчинення ним тяжких правопорушень, зокрема злочинів.

Список використаних джерел

1. Інфографіка (в'їзд іноземців в Україну (I півріччя 2019 року) від 30.08.2019 року. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://www.me.gov.ua/> (дата звернення: 20.01.2021).
2. Offences against the person (Art. 25-quinquies, Decree 231) : article added by LawNo. 228/2003, asamended by Law No. 199/2016.
3. Єврокомісар Йоганнес Ган: криза з мігрантами потребує солідарності цілої Європи. Офіційний вебсайт Euronews. URL: <http://ua.euronews.com/2015/09/02/migrant-crisis> (дата звернення: 20.01.2021).
4. Васильченко О. П. Особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства при забезпеченні принципу рівності прав і свобод в Україні. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 23–28.
5. Горбань О. П. Правовий та соціальний статус іноземця та особи без громадянства. *Форум права*. 2007. № 1. С. 26–33.
6. Грабильников А. В. Конституційно-правовий статус і правовий режим іноземців та осіб без громадянства в Україні: співвідношення понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 59–66.
7. Derevyanko V., Zozulya E. (2017). Controversy in Deprivation of Citizenship on Charges of Terrorism and Separatism. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. Vol 8. No 7: JARLE Volume VIII Issue 7 (29) Winter 2017. P. 2103–2111. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/2008/1438> (дата звернення: 20.01.2021).
8. Коваль В. О. Захист прав, свобод та законних інтересів іноземців та осіб без громадянства в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. 22 с.
9. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254К/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.01.2021).
10. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83. С. 7.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 18.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. С. 1122.
12. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року : міжнародний договір. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048 (дата звернення: 20.01.2021).
13. Галунько В. М. Адміністративна відповідальність іноземців та осіб без громадянства при проведенні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу. *Форум права*. 2009. № 3. С. 152–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_24/ (дата звернення: 20.01.2021).
14. Лебедева А. В. Особливості адміністративної відповідальності окремих категорій осіб за порушення ПДР. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 138–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2014_4_43/ (дата звернення: 20.01.2021).
15. Руколайніна І. Є. Адміністративно-правова відповідальність іноземців за порушення у сфері безпеки дорожнього руху. *Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України* : збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Харків, 15 лист. 2015 р.). Харків, 2015. С. 80–83.
16. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Голос України*. 2010. № 229–230.
17. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. С. 9.
18. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. С. 5.
19. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України в редакції від 3 жовтня 2017 року № 2147-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
20. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 27. С. 23.

References

1. Infografika (vizard inozemtsiv v Ukrainu (I pivrichchia 2019 roku) vid 30.08.2019 roku. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Infographics (entry of foreigners into Ukraine (first half of 2019)

from 30.08.2019. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. URL: <https://www.me.gov.ua> (data zvernennia: 20.01.2021) [in Ukrainian].

2. Offences against the person (Art. 25-quinquies, Decree 231) : article added by LawNo. 228/2003, asamended by Law No. 199/2016.

3. Ievrokomisar Yohannes Han: kryza z mihrantamy potrebuie solidarnosti tsiloi Yevropy [EU Commissioner Johannes Hahn: the crisis with migrants requires the solidarity of the whole of Europe]. Ofitsiyni vebсайт Euronews. URL: <http://ua.euronews.com/2015/09/02/migrant-crisis> (data zvernennia: 20.01.2021) [in Ukrainian].

4. Vasylenko, O. P. (2014). Osoblyvosti pravovoho statusu inozemtsiv ta osib bez hromadianstva pry zabezpechenni pryntsyphu rivnosti prav i svobod v Ukraini [Features of the legal status of foreigners and stateless persons while ensuring the principle of equality of rights and freedoms in Ukraine]. *Yevropeiski perspektyvy*. № 10. S. 23–28 [in Ukrainian].

5. Horban, O. P. (2007). Pravovyi ta sotsialnyi status inozemtsia ta osoby bez hromadianstva [Legal and social status of a foreigner and a stateless person]. *Forum prava*. № 1. S. 26–33 [in Ukrainian].

6. Hrablynikov, A. V. (2015). Konstytutsiino-pravovyi status i pravovyi rezhym inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v Ukraini: spivvidnoshennia poniat. *Aktualni problemy vitchyznianoï yuryssprudentsii* [Constitutional and legal status and legal regime of foreigners and stateless persons in Ukraine: the relationship between concepts]. № 6. S. 59–66 [in Ukrainian].

7. Derevyanko B., Zozulya E. (2017). Controversy in Deprivation of Citizenship on Charges of Terrorism and Separatism. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. Vol 8. No 7: JARLE Volume VIII Issue 7 (29) Winter 2017. P. 2103–2111. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/2008/1438> (data zvernennia: 20.01.2021)

8. Koval, V. O. (2017). Zakhyst prav, svobod ta zakonnykh interesiv inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Protection of the rights, freedoms and legitimate interests of foreigners and stateless persons in the administrative proceedings of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet. 22 s. [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254K/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 20.01.2021) [in Ukrainian].

10. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva : Zakon Ukrainy vid 22 veresnia 2011 roku № 3773-VI. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [On the legal status of foreigners and stateless persons : Law of Ukraine of September 22, 2011. *Official bulletin of Ukraine*]. 2011. № 83. S. 7 [in Ukrainian].

11. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon URSR vid 18.12.1984 № 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR* [Code of Ukraine on Administrative Offenses : Law of USSR of December 18, 1984. *Information of the Verkhovna Rada of USSR*]. 1984. № 51. S. 1122 [in Ukrainian].

12. Videnska konventsiiia pro dyplomatychni znosyny vid 18 kvitnia 1961 roku : mizhnarodnyi dohovor [Vienna Convention on Diplomatic Relations of April 18, 1961 : international agreement]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048 (data zvernennia: 20.01.2021) [in Ukrainian].

13. Halunko, V. M. (2009). Administratyvna vidpovidalnist inozemtsiv ta osib bez hromadianstva pry provedenni finalnoi chastyny chempionatu Yevropy z futbolu [Administrative liability of foreigners and stateless persons during the final part of the European Football Championship]. *Forum prava*. № 3. S. 152–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_24/ (data zvernennia: 20.01.2021) [in Ukrainian].

14. Lebedieva, A. V. (2014). Osoblyvosti administratyvnoi vidpovidalnosti okremykh katehorii osib za porushennia PDR [Features of administrative liability of certain categories of persons for violation of traffic rules]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4. S. 138–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2014_4_43/ (data zvernennia: 20.01.2021) [in Ukrainian].

15. Rukolainina, I. Ie. (2015). Administratyvno-pravova vidpovidalnist inozemtsiv za porushennia u sferi bezpeky dorozhnogo rukhu [Administrative and legal liability of foreigners for violations in the field of road safety]. *Aktualni problemy administratyvno-pravovoho zabezpechennia diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy* : zbirnyk materialiv naukovopraktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 15 lyst. 2015). Kharkiv. S. 80–83 [in Ukrainian].

16. Podatkovi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI. *Holos Ukrainy* [Tax code of Ukraine : Law of Ukraine of January 2, 2010. *Voice of Ukraine*]. 2010. № 229–230 [in Ukrainian].

17. Mytnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2012 roku № 4495-VI. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Customs code of Ukraine : Law of Ukraine of March 13, 2012. *Official bulletin of Ukraine*]. 2012. № 32. S. 9 [in Ukrainian].

18. Pro vykonavche provadzhennia : Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1404-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [About executive proceedings : Law of Ukraine of June 2, 2016. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2016. № 30. S. 5 [in Ukrainian].

19. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 3 zhovtnia 2017 roku № 2147-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Civil Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine of October 3, 2017. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2017. № 48. St. 436 [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii prymusovoho vykonannia rishen : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 02.04.2012 № 512/5. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy* [On approval of the Instruction on the organization of enforcement of decisions : order of the Ministry of Justice of Ukraine of April 2, 2012. *Official bulletin of Ukraine*]. 2012. № 27. S. 23 [in Ukrainian].

Rudenko Liudmyla,
PhD in Law, Associate Professor
(Sumy State University, Sumy)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5059-3420>

Rubanenko Alla,
Aspirant
(Sumy State University, Sumy)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1479-4756>

ISSUES CONCERNING THE LEGAL STATUS AND ADMINISTRATIVE LIABILITY OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS

This article deals with the issues concerning the legal status and administrative liability of foreigners and stateless persons. It investigates the peculiarities of bringing foreigners and stateless persons to legal liability under administrative law. The legislation under which foreigners and stateless persons are brought to administrative liability has been analysed. Administrative coercion measures that can be applied to foreigners and stateless persons have been investigated. The article considers issues of arrangements for cases concerning foreigners and stateless persons, in particular, which are considered within civil proceedings, customs, and administrative proceedings, the peculiarities of the implementation of decisions concerning foreigners and stateless persons. The shortcomings of the mechanism for bringing foreigners to administrative liability have been identified. The imperfection and ineffectiveness of the mechanism for bringing foreigners who are subject to an administrative liability in the form of a fine to administrative liability, and collisions and gaps in migration legislation have been highlighted. Two ways of solving the identified problems are proposed: improving national legislation and concluding mutual assistance agreements. It has been substantiated that the mechanism for bringing foreigners and stateless persons to administrative liability should provide for the influence of the authorities or the state on the violator during the period when he or she is still in the state where the crime was committed. Methods of bringing to liability during the period when a foreigner has already left the state's territory are important only in the case of committing serious offenses, including crimes. It was proposed to consolidate certain changes in the legislation.

Key words: *foreigner; person without citizenship; administrative liability; violation of customs rules; violation of traffic rules; fine; enforcement measures; gap.*

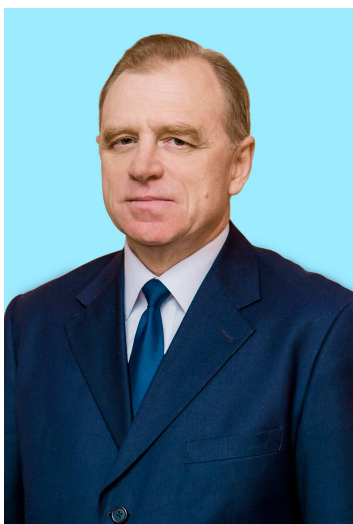
Надійшла до редколегії 02.02.2021

РОЗДІЛ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК: 343.2.01

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-104-113>

Денисов Сергій Федорович,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1218-0016>

Пузиревський Максим В'ячеславович,
аспірант
(Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8835-3238>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВІТЧИЗНЯНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ: СТАНОВЛЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО (КОМПАРАТИВНОГО) МЕТОДУ В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті порушено питання про сучасну роль методології у вітчизняному кримінальному праві та кримінально-правових дослідженнях. Проаналізовано методологічні проблеми кримінального права, зокрема процес становлення порівняльного (компаративного) методу в працях учених-криміналістів середини ХІХ – початку ХХ ст. Наголошено, що порівняльний (компаративний) метод пізнання сприяє розвитку національного вітчизняного права, особливо кримінального, оскільки зазначений вище метод потенційно є тією могутньою рушійною силою, здатною призвести до його перетворень. Він є найбільш ефективним способом установлення закономірностей розвитку права шляхом порівняння правових явищ у різний часовий період на території різних держав. Акцентовано увагу на тому, що, визначивши певну закономірність такого розвитку, стає можливим передбачення якісних змін зарубіжного та вітчизняного права в майбутньому.

Ключові слова: кримінальне право; наука кримінального права; кримінально-правове дослідження; кримінальне законодавство; порівняльний (компаративний) метод.

Постановка проблеми. У сучасній літературі з кримінального права використання порівняльного (компаративного) методу наукового пізнання традиційно є об'єктом пильної уваги вчених-криміналістів. На сьогодні майже жодне кримінально-правове дослідження не проходить без розділу чи підрозділу, який стосується порівняльного аналізу наукових поглядів, норм національного вітчизняного законодавства та законодавства зарубіжних країн, зокрема їхньої загальної частини. У свою чергу, євроінтеграційний та євроатлантичний курс України ставлять перед вітчизняним законодавцем високі вимоги

щодо якості закону про кримінальну відповідальність, відповідності системи національного кримінального законодавства міжнародно-правовим нормам і найкращим зразкам зарубіжної нормотворчості.

Як слушно наголошує О. В. Петришин, значення порівняльно-правових досліджень обумовлюється тим, що вони дозволяють вийти за національні кордони своєї правової системи, поглянути під особливим кутом зору на низку традиційних проблем юридичної науки та практики, розширити обрії юридичних пошуків, здійснити обмін правовою інформацією, науковими ідеями, враховувати як позитивний, так і негативний іноземний юридичний досвід у різних сферах – науковій, освітянській і практичній [1, с. 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців, які так чи інакше зверталися до проблемних аспектів методології науки кримінального права та порівняльного (компаративного) методу наукового пізнання, слід назвати М. С. Алексєєва, А. А. Арямова, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, М. А. Гельфера, Л. Дзуппету, С. Г. Келіну, І. Д. Козочкіна, М. Й. Коржанського, Н. Є. Крилову, Н. Ф. Кузнецову, С. Я. Лихову, Ф. фон Ліста, О. О. Малиновського, П. С. Матишевського, В. О. Навроцького, Є. С. Назимка, М. І. Панова, А. А. Піонтковського (мол.), А. В. Савченка, В. В. Сташиса, В. О. Тулякова, М. І. Хавронюка, О. В. Харитонову, О. І. Чучаєва та ін.

Формулювання цілей статті. Автори цього дослідження мають на меті комплексний аналіз фундаментальних ідей та поглядів видатних учених-криміналістів середини ХІХ – початку ХХ ст. щодо використання порівняльного (компаративного) методу, які визначили подальший розвиток кримінально-правової науки з можливістю їх використання в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зауважити, що особливої актуальності порівняльний (компаративний) метод у вітчизняному кримінальному праві набув у процесі безпосередньої законотворчої роботи над проектом Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК України 2001 р.) у 1998–2001 рр. Так, під час підготовки нового КК України 2001 р. авторським колективом вивчався досвід застосування різних кримінально-правових норм та інститутів багатьох держав, досліджувалося національне кримінальне законодавство зарубіжних країн.

У КК України 2001 р., як зазначив один із його «творців», видатний вітчизняний учений-криміналіст В. В. Сташис, було в цілому враховано досягнення сучасної науки кримінального права України та інших країн, судову та слідчо-прокурорську практику застосування кримінального законодавства України, практику Конституційного Суду України, досвід реформування кримінального законодавства в країнах Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД), ближнього та далекого зарубіжжя [2, с. 620].

Очевидно, що з моменту підготовки робочою групою проекту КК України 2001 р., прийняття Верховною Радою України 05 квітня 2001 р. та введення його в дію 01 вересня 2001 р. поступово активізувалася необхідність проведення порівняльних досліджень у науці кримінального права, увага вітчизняної наукової громадськості була звернена на основи методологічного інструментарію сучасної юриспруденції, інноваційність понятійно-категоріального апарату кримінально-правової науки та важливість використання порівняльного (компаративного) методу пізнання в кримінальному праві.

Як зазначає В. О. Туляков, порівняльний (компаративний) метод пізнання (від лат. *comparativus* – порівняльний) у вітчизняній науці кримінального права використовується для визначення змісту та сутності кримінально-правових норм та інститутів, характеристик кримінальної політики держави чи міждержавних угруповань, законодавство яких досліджується з метою виявлення загальних сутнісних рис і характеристик догми права й закономірностей її розвитку для подальшого визначення можливих напрямів удосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування [3, с. 30; 4, с. 29].

Вітчизняні вчені-криміналісти схильні також іменувати цей метод наукового пізнання як порівняльно-правовий (метод порівняльного правознавства, компаративістський метод, метод компаративізму), що полягає в загальному зіставленні вітчизняних законів, окремих інституцій чи норм національного кримінального права України, положень вітчизняної теорії кримінального права з аналогічними інституціями та положеннями кримінального права зарубіжних країн, а також у порівнянні різних правових систем і теоретичних концепцій. Цей метод надає можливість оцінити ті чи інші норми кримінального права країн зарубіжжя щодо їхнього використання у нашому національному законодавстві шляхом зіставлення двох чи більше таких, що можуть бути порівняні, об'єктів (феноменів, явищ, ідей, положень та інститутів законодавства, судових рішень, результатів наукових досліджень тощо) та виділення в них загального, спільного, схожого, відмінного та унікального [5, с. 368–369; 6, с. 13; 7, с. 24–25; 8, с. 36–37; 9, с. 542; 10, с. 12; 11, с. 201; 12, с. 439–441; 13, с. 15–16; 14, с. 28–29; 15, с. 7].

Саме тому, на нашу думку, обґрунтованим буде виокремлення порівняльного (компаративного) методу як одного з основних методів наукового пошуку в кримінально-правовій науці.

Погоджуємося з позицією М. І. Хавронюка, який наголошує на тому, що виконання всіх порівняльно-правових (компаративних) досліджень можна звести до двох цілей:

1) теоретичної, або гносеологічної, цілі (від грец. *gnosis* – знання, *logos* – вчення): вона полягає у виявленні загальних закономірностей розвитку правових явищ та інститутів. Під час такого порівняння можна визначити загальне й особливе, випадкове і закономірне в праві. Інакше кажучи, отримання знань про іноземне право дає змогу краще зрозуміти й пояснити іншим національне право, його переваги та недоліки;

2) практичної цілі: йдеться, по-перше, про сприяння зближенню та уніфікації (від. лат. *unus* – один, *facio* – робити, об'єднувати) законодавств різних держав у тих галузях, де це є очевидно необхідним (наприклад, у кримінальному законодавстві та судочинстві – з метою дотримання принципу «*aut dedere aut iudicare*» / «або видай, або суди»); по-друге, про вдосконалення національної правової системи на основі порівняльного аналізу досвіду інших держав. І те, й інше є особливо важливим для України в контексті поступової інтеграції нашої держави до Європейського Союзу [15, с. 6].

Необхідність використання порівняльного (компаративного) методу пізнання, як зауважує О. В. Харитонова, обумовлюється багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами:

– з об'єктивного погляду це визначається самою природою та логікою історичної еволюції різних народів і країн світу, які з розвитком науки, попри волю й бажання окремих осіб або навіть співтовариств, в історичному контексті не тільки не відокремлюються один від одного, а, навпаки, все більше зближуються;

– із суб'єктивного погляду потреба підвищеної уваги до порівняльних досліджень зумовлюється, з одного боку, усвідомленням різними народами та країнами своєї спільності з усім іншим світовим співтовариством, розумінням ними важливості й необхідності у своїх власних інтересах розвитку різноманітних зв'язків з усіма іншими народами та країнами, а з іншого боку, розумінням згубності для розвитку наукового потенціалу країни її ізоляції від інших країн [16, с. 32; 17, с. 53–54].

На думку вченої, поступове розширення об'єктивно обумовлених і суб'єктивно усвідомлених взаємозв'язків і взаємодій між різними країнами й народами з неминучістю передбачає ґрунтовне та різнобічне вивчення правової матерії, розуміння глибинних закономірностей правового розвитку як своєї, так й інших держав. У такому разі використання в науці кримінального права компаративістського методу дає можливість оцінити ті або інші норми кримінального права зарубіжних країн щодо їхнього використання в нашому законодавстві. Зрозуміло, тут не йде мова про повне перенесення іноземного права

на наш ґрунт, однак окремі його положення можуть бути сприйняті. Крім того, варто мати на увазі, що обмін правовим досвідом між державами є процесом взаємозалежним, а тому деякі норми вітчизняного кримінального права також можуть використовуватися як зразок іноземним законодавцем [16, с. 32–33; 17, с. 54].

Порівняльний (компаративний) метод пізнання сприяє розвитку національного вітчизняного права, зокрема кримінального, оскільки зазначений вище метод потенційно є могутньою рушійною силою для його перетворень. Він є найбільш ефективним способом установлення закономірностей розвитку права шляхом порівняння правових явищ у різний часовий період на території різних держав. Визначивши певну закономірність такого розвитку, стає можливим передбачення якісних змін зарубіжного та вітчизняного права в майбутньому.

Порівняльний аналіз у галузі кримінального права має чимало корисних проявів. Наприклад, для вітчизняного законодавця він може бути джерелом важливої інформації про законодавче регулювання схожих кримінально-правових відносин в інших державах. Судовим органам такий аналіз може стати в нагоді шляхом наочної демонстрації переваг чи недоліків альтернативних способів інтерпретації кримінального закону в іноземних юрисдикціях. Українська правова доктрина, у свою чергу, лише б виграла від нових теоретичних знань та наукових підходів до вирішення сучасних проблем кримінальної відповідальності. І це вже не говорячи про представників вищої юридичної освіти, які завдяки порівняльному (компаративному) методу зможуть навчити майбутніх українських правоохоронців і правозастосовувачів мислити критично та всебічно, істотно розширюючи їхній професійний кругозір. Адже саме в процесі порівняльного (компаративного) пізнання у дослідників виникають ідеї та пропозиції щодо поліпшення функціонування вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства.

Усе зазначене вище, на нашу думку, безперечно підкреслює вагоме теоретичне та практичне значення використання в сучасних дослідженнях порівняльного (компаративного) методу.

Аналізуючи історичні корені порівняльних (компаративних) правових досліджень, необхідно зазначити, що перші успішні спроби звернення до використання порівняльного (компаративного) методу в науці кримінального права можна побачити у працях вітчизняних та зарубіжних учених середини ХІХ – кінця ХІХ ст.

Так, у 1852 та 1856 рр. в м. Турин (Італія) було видано фундаментальну тритомну працю відомого італійського вченого-криміналіста Л. Дзуппети «Повний курс порівняльного кримінального законодавства» [18; 19; 20]. Автором на сторінках книг за тематичним принципом було здійснено комплексний аналіз тодішнього австрійського, п'ємонтського, сицилійського, тосканського та французького кримінального законодавства.

Водночас, акцентуючи увагу на сучасних проблемах використання порівняльного (компаративного) методу пізнання та на його ролі в процесі розвитку вітчизняного права, надзвичайної актуальності набувають ідеї та погляди, викладені в ХІХ ст. відомим тогочасним ученим-криміналістом О. Ф. Кістяківським.

Зокрема, у своїй фундаментальній праці «Елементарний підручник загального кримінального права. Том перший. Загальна частина» (1875, 1882 та 1891 рр.) учений відстоював ідеї впровадження в кримінально-правову науку порівняльного (компаративного) методу з метою пошуку початків справедливості у тих загальних нормах права, які можна виділити в різноманітті всіх часів і народів. Тільки тоді, коли буде відкрито, переглянуто, оброблено та перероблено кримінальне право всіх формацій, усіх періодів і всіх народів, з'явиться можливість створити науку кримінального права в її істинно філософському значенні [21, с. 32].

О. Ф. Кістяківський уважав, що порівняльний (компаративний) метод припускає сукупність того матеріалу, що охоплюється методом догматичним та історичним, але з

перевагою, що він передбачає в остаточному своєму здійсненні охоплення кримінальних законів усіх народів і всіх часів. Таким чином, на думку вченого, він повинен охопити як чинні кримінальні закони в їх теоретичному і практичному застосуванні, так і кримінальні закони в їхньому поступовому історичному розвитку [21, с. 30].

Використовуючи порівняльний (компаративний) метод, О. Ф. Кістяківський говорив про «загальне кримінальне право» або про «кримінальне право Європи» – прототип сучасного міжнародного кримінального права. Зокрема, він наголошував, що під загальним кримінальним правом слід розуміти виклад загальних початків, що вироблені сукупним життям цілого людства [21, с. 3].

Як слушно зазначає О. В. Харитонова, вчення О. Ф. Кістяківського були лише спробою по-новому осмислити кримінальне право, оскільки при тому стані наукових знань, який був у період його наукової діяльності, багатьох положень пануючої доктрини він не міг торкнутися, до інших він мав можливість виявити лише критичне ставлення, і лише деякі з них були ним докорінно перероблені [16, с. 43; 17, с. 64].

Відомий тогочасний німецький теоретик права Р. Штаммлер у фундаментальній праці «Господарство і право з точки зору матеріалістичного розуміння історії. Соціально-філософське дослідження» (1896 р.) зауважував, що завдяки порівнянню різних правових встановлень і подібних один до одного інститутів, по суті, можна лише досягнути точнішого та кращого розуміння окремо кожного з декількох порівнюваних об'єктів. Проте лише за допомогою одного порівняння аж ніяк не можна отримати самостійного третього, котрий стоятиме вище обох попередньо порівнюваних об'єктів [22, с. 10].

У 1894 та 1899 рр. у м. Лейпциг (Німеччина) вийшла друком відома двотомна фундаментальна праця з порівняльної (компаративної) кримінально-правової проблематики «Сучасне кримінальне законодавство в порівняльному викладі» за редакцією професорів Ф. фон Ліста та Г. Крузена [23; 24]. У першому томі (1894 р.) авторами було здійснено комплексне дослідження особливостей розвитку кримінального права в європейських країнах, у другому (1899 р.) – кримінального права неєвропейських країн, здебільшого держав на території континентів Австралії, Південної та Північної Америки.

Необхідно зауважити те, що на теренах тодішньої Російської імперії використання порівняльного (компаративного) методу в науці вітчизняного кримінального права набуло також особливої актуальності. Значну увагу порівняльним аспектам досліджень було приділено в роботах відомих учених-криміналістів: Л. Є. Владимірова, М. Д. Сергієвського, М. П. Чубинського та ін.

Так, Л. Є. Владиміров у своїй праці «Підручник російського кримінального права. Загальна частина» (1889 р.) наголошував, що вивчення іноземних кодексів може бути корисним лише як допоміжний засіб під час самостійного дослідження будь-якого кримінально-правового питання [25, с. 21]. У подальших роботах учений неухильно дотримувався цієї позиції. Зокрема, в «Курсі кримінального права. Частина перша. Основи теперішнього кримінального права» (1908 р.) [26] автор лише опосередковано звертався до розгляду кримінального законодавства зарубіжних країн.

Саме в цій ситуації, що складалася у тодішній вітчизняній кримінально-правовій науці, розпочинав свою плідну наукову діяльність М. П. Чубинський – доктор кримінального права, професор, незмінний послідовник видатних професорів О. Ф. Кістяківського та Л. С. Білогриць-Котляревського. Доречним також, на нашу думку, буде зазначити, що період кінця ХІХ – початку ХХ ст. учений провів у робочих відрядженнях за кордоном, відвідував заняття з кримінального права в найвідоміших університетах Австрії, Швейцарії та Німеччини, був особисто знайомий із відомими зарубіжними науковцями – Вільгельмом Емілем Вальбергом, Гайнріхом Ламмашем, Францом фон Лістом.

Застосовуючи порівняльний (компаративний) метод, як наголошував М. П. Чубинський у своїх фундаментальних дослідженнях «Нариси кримінальної політики.

Поняття, історія й основні проблеми кримінальної політики як складового елементу науки кримінального права» (1905 р.), «Курс кримінальної політики» (1909 та 1912 рр.) та «Підручник кримінального права. Том I. Загальна частина» (1915 р.), можна проаналізувати, наскільки та чи інша норма нашого права є кращою або гіршою за іноземну норму, але навіть і при цьому дослідники повинні враховувати соціальні умови, потреби та особливості вітчизняного та іноземного ладу, інакше та норма, яку на підставі порівняння прийнято рекомендувати як кращу, може виявитися непридатною в конкретних умовах суспільства [27, с. 35; 28, с. 31; 29, с. 31; 30, с. 21].

Слід погодитися з ученим стосовно того, що надання всебічної оцінки чинному праву, цілковите визначення його життєздатності, а до того ж пропозиція для майбутнього чогось такого, що підніматиметься над порівнюваними нормами та відповідатиме дійсним потребам суспільства, за допомогою порівняльного методу та навіть за безпосередньої комбінації його з іншими методами, зокрема історичним, не є можливим [27, с. 35–36; 28, с. 31; 29, с. 31; 30, с. 21].

М. П. Чубинський у своїх дослідженнях завжди підкреслював, що наукова критика теперішнього та пропозиції для кращого майбутнього неодмінно ґрунтуються саме на історичному та порівняльному вивченні величезного обсягу правового матеріалу [27, с. 34; 28, с. 30; 29, с. 30].

Як доречно зауважував учений у науково-публіцистичній брошурі «Ювілей судових статутів і його відображення в літературі» (1915 р.), безперечним плюсом у процесі здійснення законотворчої роботи є широке та сумлінне вивчення вітчизняним законодавцем порівняльного законодавства [31, с. 20].

У свою чергу, відомий науковець-криміналіст М. Д. Сергієвський у підручнику «Російське кримінальне право. Посібник до лекцій. Загальна частина» (1887, 1890 та 1911 рр.) зазначав, що порівняльний метод дослідження розширює законодавчий матеріал науки за межі вітчизняного права. Особливо таке розширення є необхідним для науки кримінального права з урахуванням тих значних запозичень із Заходу, що були зроблені й тривають нині, під час здійснення законодавчих робіт у сфері кримінального права [32, с. 32].

Висновки. На підставі викладеного вище можна дійти висновку, що вітчизняній науці кримінального права не бажано обмежуватися вивченням лише національного українського права та законодавства, залишаючи осторонь здійснення комплексних досліджень зарубіжного досвіду. Ураховуючи той потенціал і рівень розвитку, що має сучасна вітчизняна кримінально-правова наука, на нашу думку, повинна здійснюватися активна робота щодо підготовки та видання академічних підручників, посібників, довідників та словників з порівняльного кримінального права.

У свою чергу, надаючи об'єктивну схвальну оцінку доктринальним ідеям і поглядам, висловленим вітчизняними та зарубіжними вченими середини ХІХ – початку ХХ ст., слід наголосити, що вони дали дійсно істотний поштовх для використання порівняльного (компаративного) методу в правових дослідженнях. Пізніше він отримав своє справедливе визнання на подальших етапах розвитку науки кримінального права в Україні.

Список використаних джерел

1. Лук'янов Д. В., Петришин О. В., Погребняк С. П. Порівняльне правознавство : підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.
2. Сташис В. В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. *Вісник АПРН України*. 2003. № 2 (33)–3 (34). С. 612–626.
3. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Правова доктрина України* : у 5 томах. Т. 5 : Кримінально-правові науки України: стан, проблеми та шляхи розвитку : монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. С. 30–40.
4. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.

5. Баулін Ю. В., Гришук В. К., Харитоновна О. В. та ін. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія / під заг. ред. академіка НАПрН України Ю. В. Бауліна. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
6. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ: НАВС, «Освіта України», 2016. 236 с.
7. Хиллота В. В. Какой быть методологии уголовного права. *Lex russica (Русский закон)*. 2016. № 12 (121). С. 20–31.
8. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 1–41.
9. Панов М. І. Наука кримінального права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право, 2017. Т. 17 : Кримінальне право. С. 539–543.
10. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Данилевська Ю. О., Лосич С. В., Назимко Є. С. та ін.; за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О. М. Джужи. Київ: ВД «Дакор», 2018. 386 с.
11. Словник Загальної частини кримінального права України / Автори-упорядники: С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернігів: Вид-во «Десна Поліграф», 2018. 536 с.
12. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Острог, 2019. 471 с.
13. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Вид. 6-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2020. 360 с.
14. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тацій В. Я. та ін.; за ред. В. І. Борисова, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
15. Хавронюк М. І. Компаративний метод у сучасному кримінальному правовому дослідженні: мета застосування. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 5–9.
16. Нагорнюк О. В. Питання Загальної частини кримінального права в працях О. Ф. Кістяківського : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 220 с.
17. Харитоновна О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : монографія / наук. ред. Ю. В. Баулін. Харків: Право, 2010. 252 с.
18. Pr. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia comenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume I. Torino: Tipografia economica, 1852. 496 p.
19. Pr. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia comenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume II. Torino: Tipografia economica, 1852. 935 p.
20. Pr. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia comenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume III. Torino: Tipografia economica diretta da barera, 1856. 418 p.
21. Кістяковскій А. Θ. Элементарный учебникъ общаго уголовного права. Томъ первый. Общая часть. Третье издание печатанное безъ перемѣнъ со второго. Киевъ: Изданіе Ф. А. Югансона, 1891. С. I–XIX, 1–850.
22. Dr. Rudolf Stammeler. Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung: Eine sozialphilosophische Untersuchung. Leipzig: Verlag Von Veit & Comp., 1896. S. I–VIII, 1–668.
23. Dr. Franz von Liszt, Dr. Georg Crusen. Die Strafgesetzgebung Der Gegenwart in Rechtsvergleichender Darstellung. Band I. Das Strafrecht Der Staaten Europas. Im Auftrage Der Internationalen Kriminalisti Vereinigung. Berlin: Verlag Von Otto Liebmann, 1894. S. I–XXVII, 1–743.
24. Dr. Franz von Liszt, Dr. Georg Crusen. Die Strafgesetzgebung Der Gegenwart in Rechtsvergleichender Darstellung. Band II. Das Strafrecht Der Aussereuropäischen Staaten. Im Auftrage Der Internationalen Kriminalisti Vereinigung. Berlin: Verlag Von Otto Liebmann, 1899. S. I–XV, 1–540.
25. Владиміровъ Л. Е. Учебникъ русскаго уголовного права. Общая часть. Харьковъ: Изданіе Типографіи Каплана и Бирюкова, 1889. С. I–III, 1–253.
26. Владиміровъ Л. Е. Курсъ уголовного права. Часть первая. Основы нынѣшняго уголовного права. Москва: Товарищество И. Д. Сытина, 1908. 400 с.
27. Чубинскій М. П. Очерки Уголовной Политики. Понятіе, исторія и основныя проблемы уголовной политики какъ составнаго элемента науки уголовного права. I–III. Харьковъ: Типографія «Печатное Дѣло», 1905. С. I–V, 1–534.
28. Чубинскій М. П. Курсъ уголовной политики. Ярославль: Типографія Губернскаго правленія, 1909. С. I–V, 1–441.

29. Чубинский М. П. Курсь уголовной политики. Издание 2-е. Санкт-Петербург: Типография т-ва «Общественная польза», 1912. 426 с.
30. Чубинский М. П. Учебник уголовного права. Санкт-Петербург: Типография Шредера, 1915. Т. I : Общая часть. 58 с.
31. Чубинский М. П. Юбилей судебных уставовъ и его отражение въ литературѣ. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1915. 35 с.
32. Сергѣевский Н. Д. Русское уголовное право : пособие къ лекціямъ. Часть общая. Издание девятое. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1911. С. I–VIII, 1–397.

References

1. Lukianov, D. V., Petryshyn, O. V., Pohrebniak, S. P. (2012). Porivnialne pravoznavstvo [Comparative jurisprudence] : pidruchnyk. Kharkiv: Pravo. 272 s. [in Ukrainian].
2. Stashys, V. V. (2003). Osnovni novely novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The main novelties of the new Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk APrN Ukrainy*. № 2 (33)–3 (34). S. 612–626 [in Ukrainian].
3. Tuliakov, V. O. (2013). Porivnialnyi metod u nauksi kryminalnoho prava [Comparative method in the science of criminal law]. *Pravova doktryna Ukrainy: u 5 tomakh*. T. 5 : *Kryminalno-pravovi nauky Ukraini: stan, problemy ta shliakhy rozvytku* : monohrafiia. Kharkiv: Pravo. S. 30–40 [in Ukrainian].
4. Tuliakov, V. O. (2014). Porivnialnyi metod u nauksi kryminalnoho prava [Comparative method in the science of criminal law]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1 (2). S. 29–40 [in Ukrainian].
5. Baulin, Yu. V., Hryshchuk, V. K., Kharytonova, O. V. ta in. (2015). Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy [The modern criminal-legal system in Ukraine: realities and prospects] : monohrafiia. Kyiv: VAITE. 688 s. [in Ukrainian].
6. Vozniuk, A. A. (2016). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : konspekt leksii. Kyiv: NAVS, «Osvita Ukrainy». 236 s. [in Ukrainian].
7. Hilyuta, V. V. (2016). Kakoj byt' metodologii ugolovnoho prava [What should be the methodology of criminal law]. *Lex russica (Russkij zakon)*. № 12 (121). S. 20–31 [in Russian].
8. Panov, M. I. (2017). Osnovy metodolohii nauky kryminalnoho prava [Fundamentals of the methodology of the science of criminal law]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 2 (9). S. 1–41 [in Ukrainian].
9. Panov, M. I. (2017). Nauka kryminalnoho prava [The science of criminal law]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t.* Kharkiv: Pravo. T. 17 : Kryminalne pravo. S. 539–543 [in Ukrainian].
10. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part] : pidruchnyk / Danylevska Yu. O., Losych S. V., Nazymko Ye. S. ta in. Kyiv: VD «Dakor», 2018. 386 s. [in Ukrainian].
11. Denysov, S. F., Puzyrevskiy, M. V. (2018). Slovyk Zahalnoi chastyny kryminalnoho prava Ukrainy [Dictionary of the General part of the criminal law of Ukraine]. Chernihiv: Vyd-vo «Desna Polihraf». 536 s. [in Ukrainian].
12. Kolos, M. I. (2019). Ukrainske kryminalne pravo: pokhodzhennia, rozvytok i suchasnist [Ukrainian criminal law: origin, development and modernity] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Ostroh. 471 s. [in Ukrainian].
13. Veresha, R. V. (2020). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : navchalnyi posibnyk. Vyd. 6-te, pererob. ta dopov. Kyiv: Alerta. 360 s. [in Ukrainian].
14. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part] : pidruchnyk / Baulin Yu. V., Borysov V. I., Tatsii V. Ia. ta in. Kharkiv: Pravo, 2020. 584 s. [in Ukrainian].
15. Khavroniuk, M. I. (2017). Komparatyvnyi metod u suchasnomu kryminalnomu-pravovomu doslidzhenni: meta zastosuvannia [Comparative method in modern criminal law research: purpose of application]. *Pravo.ua*. № 1. S. 5–9 [in Ukrainian].
16. Nahorniuk, O. V. (2004). Pytannia Zahalnoi chastyny kryminalnoho prava v pratsiakh O. F. Kistiakivskoho [Questions of the General part of criminal law in the works of O.F. Kistiakivskiy] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv. 220 s. [in Ukrainian].
17. Kharytonova, O. V. (2010). Kryminalno-pravovi pohliady O. F. Kistiakivskoho: naukova spadshchyna ta yii znachennia dlia suchasnykh kryminalno-pravovykh doslidzhen [Criminal and legal views O. F. Kistiakivskiy: scientific heritage and its significance for modern criminal law research] : monohrafiia. Kharkiv: Pravo. 252 s. [in Ukrainian].
18. Pr. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia comenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume I. Torino: Tipografia economica, 1852. 496 p.
19. Pr. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia comenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume II. Torino: Tipografia economica, 1852. 935 p.

20. Pr. Luigi Zuppetta. Corso completo di legislazione penale comparata ossia comenti storico-filosofico-legali al codice penale ed al codice di procedura criminale degli stati Sardi e di tutti gli altri stati d'Italia, messi in comparazione fra di loro. Opera divisa in 3 parti. Volume III. Torino: Tipografia economica diretta da barera, 1856. 418 p.
21. Kistyakovskij, A. F. (1891). Elementarnyj uchebnik obshchago ugolovnago prava. Tom pervyj. Obshchaya chast. Tret'e izdanie pechatannoe bez peremen so vtorogo [An elementary textbook of general criminal law. Tom first. The general part. The third edition is printed without changes from the second]. Kyiv: Izdanie F. A. Iogansona. S. I–XIX, 1–850 [in Russian].
22. Dr. Rudolf Stammler. Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung: Eine sozialphilosophische Untersuchung. Leipzig: Verlag Von Veit & Comp., 1896. S. I–VIII, 1–668.
23. Dr. Franz von Liszt, Dr. Georg Crusen. Die Strafgesetzgebung Der Gegenwart in Rechtsvergleichender Darstellung. Band I. Das Strafrecht Der Staaten Europas. Im Auftrage Der Internationalen Kriminalisti Vereinigung. Berlin: Verlag Von Otto Liebmann, 1894. S. I–XXVII, 1–743.
24. Dr. Franz von Liszt, Dr. Georg Crusen. Die Strafgesetzgebung Der Gegenwart in Rechtsvergleichender Darstellung. Band II. Das Strafrecht Der Ausseureuropäischen Staaten. Im Auftrage Der Internationalen Kriminalisti Vereinigung. Berlin: Verlag Von Otto Liebmann, 1899. S. I–XV, 1–540.
25. Vladimirov, L. E. (1889). Uchebnik russkago ugolovnago prava. Obshchaya chast' [Textbook of Russian criminal law. The general part]. Har'kov: Izdanie Tipografii Kaplana i Biryukova. S. I–III, 1–253 [in Russian].
26. Vladimirov, L. E. (1908). Kurs ugolovnago prava. Chast pervaya. Osnovy nyneshnyago ugolovnago prava [Criminal law course. Part one. Fundamentals of current criminal law]. Moskva: Tovarishchestvo I. D. Sytina. 400 s. [in Russian].
27. Chubinskij, M. P. (1905). Ocherki Ugolovnoj Politiki. Ponyatie, istoriya i osnovnyya problemmy ugolovnoj politiki kak sostavnago elementa nauki ugolovnago prava. I–III [Essays on Criminal Policy. The concept, history and main problems of criminal policy as an integral element of the science of criminal law]. Har'kov: Tipografiya «Pechatnoe Delo». S. I–V, 1–534 [in Russian].
28. Chubinskij, M. P. (1909). Kurs ugolovnoj politiki [The course of criminal policy]. Yaroslavl': Tipografiya Gubernskago pravleniya. S. I–V, 1–441 [in Russian].
29. Chubinskij, M. P. (1912). Kurs ugolovnoj politiki. Izdanie 2-e [The course of criminal policy. 2nd edition]. Sankt-Peterburg: Tipografiya t-va «Obshchestvennaya pol'za». 426 s. [in Russian].
30. Chubinskij, M. P. (1915). Uchebnik ugolovnago prava. [Textbook of criminal law. T. I. General part]. Sankt-Peterburg: Tipografiya Shredera. T. I : Obshchaya chast'. 58 s. [in Russian].
31. Chubinskij, M. P. (1915). Yubilej sudebnyh ustavov i ego otrazhenie v literature [Anniversary of judicial charters and its reflection in the literature]. Moskva: Tipografiya G. Lissnera i D. Sobko. 35 s. [in Russian].
32. Sergeevskij, N. D. (1911). Russkoe ugolovnoe pravo : posobie k lekciyam. Chast' obshchaya. Izdanie devyatoe [Russian criminal law : handbook for lectures. The part is common. The 9th edition]. Sankt-Peterburg: Tipografiya M. M. Stasyulevicha. S. I–VIII, 1–397 [in Russian].

Denysov Serhiy,

Doctor of Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1218-0016>

Puzyrevskiy Maksym,

Postgraduate Student

(*Academy of the State Penitentiary Service, Chernigiv*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8835-3238>

**METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF DOMESTIC CRIMINAL SCIENCE:
FORMATION OF COMPARATIVE METHOD DURING THE MIDDLE
OF XIX – EARLY XX CENTURY**

The paper raises the question of a current role of methodology domestic criminal law and criminal law research. Methodological problems of criminal law are analyses, in particular the process of formation of the comparative (comparative) method in the works of criminologists of the middle of the XIX – beginning of the XX century. It is emphasizes that the comparative method of cognition contributes to the development of national domestic law, in particular, criminal law, as the above method is potentially the powerful driving force for its transformation. It is the most effective way to establish the patterns of development of law, by comparing legal phenomena at different times in different countries. It is possible to predict qualitative changes in foreign and domestic law in the future by having established a certain pattern of such development, it is possible to predict qualitative changes in foreign and domestic law in the future. Comparative analysis in the field of criminal law has many useful manifestations. For example, for a

domestic legislator, it can be a source of important information about the legislative regulation of similar criminal relations in other countries. Such an analysis can be useful to the judiciary by clearly demonstrating the advantages or disadvantages of alternative ways of interpreting criminal law in foreign jurisdictions. Ukrainian legal doctrine, in turn, would only benefit from new theoretical knowledge and scientific approaches to solving modern problems of criminal liability. Not to mention the representatives of higher legal education, who with the help of a comparative (comparative) method will be able to teach future Ukrainian law enforcement and law enforcement officers to think critically and comprehensively, significantly expanding their professional horizons. The paper focuses on the fact that a methodology of the modern science of criminal law is a complex and multi-faceted institution that covers: a) analysis of a criminal law language; b) the structure and operative system of research methods applied in the criminal law; c) a conceptual frame of criminal law; d) laws of appearance, functioning and changes of scientific legal theories and doctrines in criminal law; e) problems of a structure of scientific knowledge in criminal law and scientific theories (constructions). The authors emphasize that it is in the process of comparative (comparative) cognition that researchers have an ideas and suggestions for improving the functioning of domestic and foreign criminal legislation.

Key words: *criminal law; criminal legal science; criminal law research; criminal legislation; comparative method.*

Надійшла до редколегії 30.12.2020

РОЗДІЛ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-114-121>

Ковальов Василь Володимирович,
кандидат юридичних наук
(Донецький науково-дослідний експертно-
криміналістичний центр МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7172-5832>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ВИСНОВКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Упровадження в судово-експертну діяльність цифрових технологій є пріоритетним шляхом розвитку судової експертизи на сучасному етапі та має значний потенціал. Одним з напрямів оптимізації та вдосконалення судово-експертної діяльності може бути розробка засобів автоматизації формування висновків судових експертів та уніфікації опису процесу дослідження, виявлених ознак, обґрунтування і формулювання висновків судових експертів. На сьогодні це потребує законодавчого закріплення та нормативного врегулювання, аналізу та визначення сутностей предметної області, напрацювання вимог та алгоритмів функціонування інтерфейсу системи. Уніфікація і стандартизація змісту висновків судових експертів вимагає розробки загальних, прийнятих усіма суб'єктами судово-експертної діяльності стандартів та інформаційних систем і відповідає потребам практики.

Ключові слова: *судова експертиза; судовий експерт; судово-експертна діяльність; висновок; інформаційні технології; цифровізація.*

Постановка проблеми. Ефективне впровадження цифрових технологій у всіх сферах життєдіяльності є одним із головних напрямів розвитку держави в цілому та окремих сфер діяльності. Нині в судово-експертну діяльність активно вводять цифрові технології, зокрема автоматизовані інформаційні системи, однак існує нагальна потреба розробки засобів автоматизації формування висновків судових експертів та уніфікації опису процесу дослідження, виявлених ознак, обґрунтування і формулювання висновків. Створення інформаційної системи формування висновків судових експертів, яка дасть змогу оптимізувати витрати робочого часу судових експертів та потенційно зменшити кількість логічних, друкарських і технічних помилок, а також спростити контроль якості судових експертів, потребує законодавчого закріплення і нормативного врегулювання, аналізу та визначення сутностей предметної області й напрацювання вимог та алгоритмів функціонування інтерфейсу системи. Щодо цього є окремі проблемні питання, що й обумовлює мету наукової статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» судово експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1]. Виконання цієї роботи є досить складним і, як правило, вимагає від експерта значних витрат часу та зусиль. Істотно підвищити її ефективність може впровадження в експертну діяльність сучасних цифрових технологій.

Питанням використання інформаційних технологій і систем під час проведення судової експертизи у своїх працях приділяли увагу Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, Л. Г. Еджубов, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчиков, Ю. О. Пілюков, М. С. Полевий, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, В. Г. Хахановський, О. Р. Шляхов та ін. Ученими було сформовано теоретичні основи «інформаційного забезпечення» експертної діяльності (а також оперативно-розшукової та слідчої), яке вже увійшло в понятійний апарат не тільки науковців, але і практиків [2, с. 113].

Зокрема, достатньо широко висвітлено в роботах науковців поняття інформаційних систем. Так, Ю. О. Пілюков у дисертаційному дослідженні визначає інформаційно-пошукові системи як системи, що складаються з лінгвістичних та програмних засобів інформаційного забезпечення, а також комплексу технічних засобів для автоматизації збирання, накопичення, обробки, збереження, пошуку і видачі інформації, який використовується з метою вирішення завдань судово-експертної діяльності [3, с. 10]. На думку автора, їх можна об'єднати в дев'ять груп: 1) прискорення обігу інформації в стислий термін; 2) необхідність одночасного збереження інформації з багатьох місць подій; 3) оперативне одержання результатів експертних досліджень та їх узагальнення; 4) вирішення завдань з обробки великого обсягу даних; 5) програмоване вирішення завдань; 6) потреба в постійній реєстрації значного обсягу результатів роботи; 7) оперативна взаємодія між службами органів внутрішніх справ; 8) організація централізованого збереження інформації на базі формалізованої мови, здатної здійснювати інформаційні процеси та їхнє корегування для користувача системою; 9) забезпечення повною інформацією оперативно-слідчих служб [3, с. 11].

Розробка інформаційних систем автоматизації здійснювалася стосовно окремих напрямів судових експертиз. Як приклади можна навести розроблені Р. С. Белкіним та О. Р. Россинською спеціалізовану систему підтримки судової експертизи «Єврика», інтерактивні системи гібридного інтелекту «Кортік», «Балекс», «Наркоекс», програмний модуль «АТЕКС». Ці системи засновані на принципі запитання-відповідь, тобто експерт дає відповідь на питання, які ставить йому система [2, с. 113]. Але технології постійно вдосконалюються та модернізуються, тому на сьогодні зазначені системи вже не повною мірою відповідають сучасним вимогам. До того ж вони є вузькоспеціалізованими (для окремого виду судової експертизи).

Метою статті є обґрунтування необхідності уніфікації опису досліджуваних об'єктів і доцільності розробки інформаційної системи формування висновку експерта, визначення сутності предметної області та алгоритмів функціонування інтерфейсу системи.

Виклад основного матеріалу. Вихідним для дослідження визначеного предмета є поняття судово-експертної діяльності як регламентованої законодавством діяльності осіб, що володіють спеціальними знаннями та вповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ з метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання під час досудового розслідування та судового розгляду справ [4, с. 39]. Відповідно до законодавства України в цивільному, господарському, адміністративному й кримінальному процесі висновок експерта повинен

містити докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені в результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання [5; 6; 7; 8].

Потрібно звернути увагу, що згідно зі ст. 102 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), яка регламентує зміст висновку експерта, у висновку експерта повинно бути зазначено:

- 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;
- 2) місце і час проведення експертизи;
- 3) хто був присутній під час проведення експертизи;
- 4) перелік питань, що були поставлені експертові;
- 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;
- 6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;
- 7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання [8].

Тобто ст. 102 КПК України закладає певний алгоритм дій експерта, а також зміст і структуру висновку експерта. На підставі аналізу висновків судових експертиз, які були виконані судовими експертами Донецького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (було проаналізовано більш ніж 200 висновків за різними видами судової експертизи), встановлено, що здебільшого об'єкти судових експертиз є типовими, аналоги яких вже досліджувалися. Методики досліджень, що були використані, чітко визначають порядок дій залежно від виявлених ознак та виду об'єктів. Методики регламентують перелік значущих ознак, які потребують встановлення в ході дослідження, порядок оцінки виявлених ознак та можливі формулювання висновків. У такий спосіб створено передумови для типізації експертної діяльності.

Водночас опис отриманих матеріалів і матеріалів, які були використані експертом, а також опис самого дослідження та обґрунтування висновку кожний експерт формує, ґрунтуючись на власному досвіді. І це цілком зрозуміло, адже Кримінальний процесуальний кодекс, звісно, не може регламентувати всі питання щодо окремої експертизи. Тобто зміст експертного дослідження є полем творчої діяльності експерта. Можна констатувати, що кожен експерт здійснює опис однотипних об'єктів та опис дослідження по-різному, з використанням інших термінів, у неоднаковому порядку, а висновки відрізняються за формою та обсягом, що ускладнює їхню оцінку та контроль якості.

Потрібно наголосити, що головною метою уніфікації службових документів, до яких належать і висновки судових експертиз, є створення уніфікованої системи документації. Це дає значний економічний ефект, оскільки дозволяє значно скоротити витрати часу на виготовлення бланків, формування текстів та оформлення службових документів. До того ж це значно поліпшує технологічність роботи з документами, особливо під час користування ними для отримання необхідної інформації. У той же час необхідність уніфікації та стандартизації змісту висновків судових експертів потребує розробки загальних, прийнятих усіма суб'єктами судово-експертної діяльності стандартів та інформаційних систем, що продиктовано потребами практики [9, с. 266].

У діяльності судово-експертних установ вже зараз використовуються інформаційні системи як загального призначення, до яких відносять систему цифрового документообігу, так і спеціального призначення, які здійснюють інформаційне забезпечення окремих напрямів досліджень та криміналістичних обліків. Однак на сьогодні підготовка висновку судової експертизи здійснюється більше «вручну», без використання автоматизованих

систем, що призводить до значних витрат робочого часу, збільшує вірогідність друкарських і технічних помилок. Були окремі спроби створення автоматизованих систем, які б допомагали формувати висновки, але нині єдиної системи, яка могла б використовуватися в цій сфері, не розроблено.

Передусім розробка автоматизованої системи формування висновків судових експертиз потребує напрацювання теоретичних засад та аналізу предметної області (процесу проведення судової експертизи) щодо її формалізації та уніфікації до єдиного понятійного апарату, що дасть змогу описати її у вигляді програмних сутностей, які придатні для автоматизованої обробки, і створити відповідний алгоритм роботи зазначеної системи. Початковими стадіями розробки автоматизованої системи є дослідження об'єкта, що автоматизується, обґрунтування доцільності автоматизації, проведення аналізу предметної області її застосування з метою визначення сутностей, які можуть бути реалізовані у вигляді програмних сутностей та зберігатися в базах даних системи [10, с. 7; 11, с. 138].

За результатом аналізу процесів проведення досліджень судовим експертом можна визначити окремі сутності цієї предметної області, а саме:

- об'єкт дослідження (предмет, наданий на дослідження, разом з постановою або ухвалою про призначення судової експертизи, стосовно якого поставлені питання, що потребують відповіді);
- операція (дія), яка визначена методиками проведення окремих видів судових експертиз;
- ознака (властивості предметів дослідження, які визначаються у ході проведення дій, передбачених методикою, і характеризують досліджуваний предмет з огляду на його тип, вид та вид судової експертизи, яка проводиться);
- висновок (обґрунтована відповідь на питання, яке міститься у документі про призначення судової експертизи – постанові слідчого, ухвалі суду тощо);
- інструменти (обладнання), які дозволені для використання згідно з методикою проведення судової експертизи та в разі необхідності відповідають вимогам законодавства у сфері метрології та стандартизації.

Об'єктами дослідження можуть бути будь-які предмети та явища, стосовно яких у постанові про проведення судової експертизи сформульовані питання (курсив мій. – В. К.). З метою отримання інформації щодо досліджуваних об'єктів судовим експертом із застосуванням інструментів (обладнання) визначаються ознаки об'єкта та їх параметри.

Операція (дія) – це сукупність дій, які проводяться щодо об'єкта з метою встановлення наявності та параметрів ознак, що визначена методикою проведення конкретного виду судової експертизи (курсив мій. – В. К.).

Ознака – атрибут предмета (об'єкта), який устанавлюється в результаті проведення дій над об'єктом (курсив мій. – В. К.). Ознаки можуть мати цифрові значення, бути наявними або відсутніми. Крім того, відповідно до виду судової експертизи, виявлення та визначення окремих ознак може бути обов'язковим і впливатиме на подальший хід дослідження. Такі ознаки є значущими. Зважаючи на них, виникає необхідність і можливість проведення наступних стадій експертного дослідження.

Взаємозв'язки між сутностями можна схематично показати у вигляді діаграми (див. рисунок 1).

Рисунок 1. Взаємозв'язок сутностей процесу проведення дослідження

На підставі проведеного аналізу пропонується такий алгоритм роботи оператора з використанням інтерфейсу користувача системи формування висновків судових експертиз:

1) *створити об'єкт*: під час створення об'єкта необхідно заповнити його назву та обрати вид з переліку, наявного в системі (курсив мій. – В. К.). Словник видів об'єктів буде редагуватися окремо, залежно від обраного виду судової експертизи;

2) *додати операцію (дію)*: вибір операції залежить від уже здійснених операцій та параметрів визначальних ознак, які були виявлені під час їх проведення (курсив мій. – В. К.). Система повинна надавати можливість оператору обрати операцію з наявних варіантів або створити нову. Наявні варіанти виникають або за аналогією вже проведених досліджень об'єктів обраного виду, або додаються в період первинного налаштування системи. Створення нових дій є можливим лише на етапі налаштування системи або оператором, який має на це повноваження. Звичайні користувачі матимуть змогу лише використовувати наявні операції, а їхня доступність буде залежати від результатів здійснених операцій та параметрів визначальних ознак, що були виявлені під час проведення;

3) *додати виявлені ознаки*: під час додавання ознак система повинна надавати можливість обрати або з наявних варіантів, або додати нові (курсив мій. – В. К.). Ознаки можуть бути загальними чи специфічними для окремих видів об'єктів. Кожна дія може мати як одну, так і декілька обов'язкових ознак. Значимість ознаки для вибору подальших операцій (дій) встановлюється або оператором, який здійснює первинне налаштування системи, або визначається системою самостійно, з використанням алгоритмів штучного інтелекту. Звичайні користувачі зможуть додавати лише нові невизначальні ознаки, які будуть застосовуватися лише для деталізації опису конкретних об'єктів;

4) *додати висновок, якщо щодо об'єкта наявні питання в запиті на проведення дослідження*: система повинна надавати можливість обрати з переліку наявних можливих висновків або створити новий (курсив мій. – В. К.). Висновки залежать від виду операції

(дії), яка проводилася, виду об'єкта, що досліджується, та результатів встановлення значущих ознак;

5) у разі необхідності додати новий об'єкт: дії щодо наступних об'єктів аналогічні, починаючи з пункту 1 (курсив мій. – В. К.).

Для наочності був розроблений алгоритм дій оператора інформаційної системи на прикладі опису упакування з урахуванням вимог загальної методики проведення судової експертизи [4, с. 131].

Алгоритм дій щодо дослідження упакування наведено далі.

1. Додати об'єкт з назвою «Упакування», вид – «Упакування».
2. Додати операцію «Фотографування» з наявних варіантів.
3. Додати ознаки «Зображення», завантажити файли зображень та їхній опис.
4. Додати операцію «Візуальний огляд» з наявних варіантів.
5. Додати визначальну ознаку «Відповідність опису в супровідних документах» з параметрами «Так» або «Ні».
6. Додати описові ознаки «Матеріал», «Колір», «Зміст пояснюючих записів», «Стан упакування – цілісність».
7. У разі значення визначальної ознаки «Відповідність опису в супровідних документах» – «Так», наступною доступною дією буде «Розкриття упакування», а в разі значення «Ні» – наступною дією буде «Складення акта про невідповідність об'єкта».
8. Додати операцію «Розкриття упакування».
9. Додати новий об'єкт (вміст упакування).

Інформаційна система формування тексту висновку не лише буде виконувати технічну роботу з оформлення результатів досліджень, а й міститиме алгоритм дослідження. Алгоритм дослідження в такому разі може зберігатися у вигляді даних про вже проведені дослідження аналогічних об'єктів (переліку та послідовності операцій, виявлених визначальних ознак та їхніх параметрів). На підставі вже наявних даних система може надавати підказки щодо подальшого дослідження та переліку ознак, які необхідно визначити. На заключному етапі система може на підставі введених даних сформулювати текст висновку судової експертизи згідно з вимогами до оформлення документів.

Висновки. Упровадження в судово-експертну діяльність цифрових технологій є одним з пріоритетних напрямів розвитку судової експертизи на сучасному етапі та має значний потенціал. Сутності процесу проведення дослідження об'єктів у межах судової експертизи можуть бути формалізовані та реалізовані за допомогою сучасних мов програмування, а процес їх внесення описаний у вигляді алгоритмів роботи інтерфейсу користувача інформаційної системи. Розробка інформаційної системи формування висновку та автоматичне формування висновку експерта дасть змогу впровадити формалізацію та уніфікацію опису досліджень і результатів судових експертиз, оптимізувати витрати робочого часу судових експертів та потенційно зменшити кількість логічних, друкарських і технічних помилок, а також спростити контроль якості судових експертиз.

Список використаних джерел

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
2. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертизи : монографія. Тернопіль: Крок, 2018. 262 с.
3. Пілюков Ю. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2009. 20 с.
4. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
5. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20171215#n2202> (дата звернення: 21.01.2021).
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20171215#n6744> (дата звернення: 21.01.2021).

7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215#n10271> (дата звернення: 21.01.2021).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20160101#n1181> (дата звернення: 21.01.2021).
9. Самойленко І. М. Окремі актуальні питання сучасної судової експертології. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 лист. 2019 р.) / за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор; уклад. О. І. Жеребко, А. О. Полтавський, О. В. Юдіна. К.: КНДІСЕ Мін'юста України, 2019. С. 265–271.
10. Мамиконов А. Г. Проектирование АСУ. М.: Высш. шк., 1987. 344 с.
11. Кучеренко Ю. Ф., Александров С. М., Шубін Є. В., Гузько О. М. Деякі аспекти процесу створення автоматизованої системи спеціального призначення. *Системи обробки інформації*. 2005. Вип. 8. С. 65–73.

References

1. Pro sudovu ekspertyzu [About forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 roku № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].
2. Klymenko, N. I. (2018). Zahalna teoriia sudovoi ekspertyzy [General theory of forensic examination] : monohrafiia. Ternopil: Krok. 262 s. [in Ukrainian].
3. Piliukov, Yu. O. (2009). Vykorystannia informatsiinykh system v ekspertnykh pidrozdilakh MVS Ukrainy [Use of information systems in expert subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
4. Sudovi ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrainy [Forensic examinations in the procedural law of Ukraine] : navch. posib. / za zah. red. O. H. Ruvina. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2019. 424 s. [in Ukrainian].
5. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Commercial Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20171215#n2202> (data zvernennia: 21.01.2021) [in Ukrainian].
6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20171215#n6744> (data zvernennia: 21.01.2021) [in Ukrainian].
7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215#n10271> (data zvernennia: 21.01.2021) [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20160101#n1181> (data zvernennia: 21.01.2021) [in Ukrainian].
9. Samoilenko, I. M. (2019). Okremi aktualni pytannia suchasnoi sudovoi ekspertolohii [Some topical issues of modern forensic expertise]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu* : mat. mizhn. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 5 lyst. 2019 r.) / za zah. red. O. H. Ruvina, N. V. Nestor; uklad. O. I. Zhrebko, A. O. Poltavskiy, O. V. Yudina. K.: KNDISE Miniusta Ukrainy. S. 265–271 [in Ukrainian].
10. Mamikonov, A. G. (1987). Proektirovanie ASU [ACS design]. M.: Vyssh. shk. 344 s. [in Russian].
11. Kucherenko, Yu. F., Aleksandrov, S. M., Shubin, Ye. V., Huzko, O. M. (2005). Deiaki aspekty protsesu stvorennia avtomatyzovanoi systemy spetsialnoho pryznachennia [Some aspects of the process of creating an automated special purpose system]. *Systemy obrobky informatsii*. Vyp. 8. S. 65–73 [in Ukrainian].

Kovalov Vasyl,

PhD in Law

(Donetsk Research Forensic Center of the Ministry
of Internal Affairs of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7172-5832>

CERTAIN ASPECTS OF AUTOMATIZATION OF FORMING THE FORENSIC EXAMINATION CONCLUSION PROCESS

Active introduction of digital technologies in all spheres of life is one of the main directions of state development as a whole and separate sphere of activity. The issue of using information technologies and systems during forensic examination is the subject of scientific research of many domestic and foreign scientists, but this sphere remains relevant. The introduction of digital technologies in forensic activities is one of the priority areas for the forensic science development at the present stage and has significant development potential. One of the areas of optimization and improvement of forensic activity is the development of methods to automate the formation of forensic experts and unify the description of the

research process, identified features, justification and formulation of forensic conclusions, which requires legislative consolidation and regulation, analysis and definition of the subject area and development requirements and algorithms for the operation of the system interface. Unification and standardization of the content of forensic experts' opinions requires the development of common standards and an information system adopted by all subjects of forensic expertise, and meets the needs of practice. The development of an information system for forming an expert opinion and automatically forming an expert opinion will allow formalizing and unifying the description of research and results of forensic examinations, optimizing the time of forensic experts and potentially reducing the number of logical, typographical and technical errors, and simplifying quality control of forensic examinations. The proposed system will not only automate the technical work of registration of research results carried out during forensic examinations, but will also contain research algorithms, which will be stored in the form of data on already conducted research of similar objects (list and sequence of operations, identified features and their parameters).

Key words: *forensic examination; forensic expert; forensic activity; conclusion; information technology; digitization.*

Надійшла до редколегії 11.02.2021

УДК: 343.983.22

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-122-132>

Комісаров Микола Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6828-7974>

Соколов Олексій Сергійович,
завідувач відділу досліджень зброї
лабораторії досліджень
(Державний науково-дослідний експертно-
криміналістичний центр МВС України, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-1590>

СТАРТОВІ ПІСТОЛЕТИ Й РЕВОЛЬВЕРИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто проблемні питання обігу та експертного дослідження виробів, які класифікуються виробником як стартові пістолети й револьвери. Звернуто увагу на історію виникнення, еволюції та розповсюдження таких виробів в Україні та світі. Проаналізовано досвід експертної практики криміналістичного дослідження зазначених пристроїв у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України та проведено його порівняння з досвідом експертної оцінки цих виробів працівниками експертних установ Міністерства юстиції України. Здійснено детальне вивчення конструктивних особливостей найбільш поширених зразків вогнепальної зброї, виготовленої шляхом переробки виробів, що класифікуються виробником як стартові пістолети й револьвери. На основі аналізу європейського досвіду регулювання обігу тривожної та сигнальної зброї запропоновано шляхи вдосконалення національних правових актів, що регулюють обіг аналогічних виробів в Україні.

Ключові слова: стартові пістолети й револьвери; запобіжний елемент каналу ствола; вогнепальна зброя; Pistole Automatik Knall; Директива ЄС.

Постановка проблеми. Відсутність дієвого правового врегулювання обігу зброї в державі створює сприятливі умови для розповсюдження виробів з ознаками вогнепальної зброї під виглядом об'єктів господарсько-побутового та спеціального призначення. У статті буде розглянуто особливості обігу та криміналістичного дослідження виробів, які за інформацією виробника призначені для подавання старт-сигналу на спортивних змаганнях, але мають конструктивні ознаки вогнепальної зброї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на те, що проблема недосконалого правового врегулювання обігу в Україні стартових пістолетів та револьверів з ознаками вогнепальної зброї має бекграунд понад 10 років, вона й досі залишається актуальною. Д. Ю. Гамов, І. В. Ігнат'єв, В. В. Коваленко, Р. В. Мельник, С. А. Матвієнко та інші провідні українські дослідники й практики у своїх роботах намагалися вплинути на розв'язання цього питання [1, с. 112–118; 2, с. 68–79; 8]. Вирішення вбачалося у створенні нормативної бази, витоками якої мала стати сутнісна оцінка призначення виробів, що схожі з вогнепальною зброєю, заснована на аналізі їхньої конструкції і максимально шкідливих

результатів, які конкретна конструкція дозволяла досягти. Для цього за вказаний період була проведена значна робота, спрямована на вдосконалення методичного забезпечення криміналістичного дослідження таких пристроїв.

Однак і дотепер, у супереч великому обсягу проведених досліджень та вжитих заходів, на цивільному ринку продовжують вільно реалізовуватися пристрої, що мають ознаки вогнепальної зброї, несуттєва модернізація яких призводить до неврегульованого виготовлення на їхній основі вогнепальної зброї та подальшого її використання поза законом.

Треба визнати, що в умовах відсутності ефективного правового регулювання обігу зброї в державі, рішення експертної спільноти та висновки судових експертів щодо криміналістичної оцінки виробів з ознаками вогнепальної зброї, виявляються недостатньо ефективними та можуть бути легко оскаржені в судовому порядку.

У цій статті авторами запропоновано найкращі, на їхню думку, варіанти вирішення проблем правового врегулювання обігу стартових пістолетів та револьверів, а також сформульовано криміналістичні вимоги до таких виробів, які значно ускладнять їх переробку для стрільби кінетичними снарядами.

Метою цієї статті є узагальнення експертного та наукового досвіду криміналістичного дослідження виробів з ознаками вогнепальної зброї, які класифікуються виробником як стартові пістолети та револьвери, а також формування оптимальних варіантів удосконалення національних правових актів, що регулюють їх обіг в Україні, з урахуванням європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Насамперед важливо зазначити, що, незважаючи на історичний аспект, не кожен пістолет і револьвер є вогнепальною зброєю, у статті вжито ці терміни для однойменних виробів широкого спектру призначення – від цивільного чи спеціального до бойового.

Уперше стартові пістолети з ознаками вогнепальної зброї, але з маркуванням, характерним виключно для стартових (холостих) пістолетів, з'явилися у Португалії на початку 2000-х років. Пістолети моделі «GT 28» виробництва португальської фірми «Fratelli Tanfoglio S.N.C.» швидко набули широкого розповсюдження як у Португалії, так і в інших країнах Європейського Союзу. Основу популярності цих пістолетів заклали невисока ціна, відсутність необхідності оформлення дозволу та, найголовніше, конструкція, яка давала змогу легко пристосувати пістолет для стрільби снарядами, а також бойовими патронами калібру 6,35 мм Browning.

«Успіх» португальських пістолетів «Tanfoglio GT 28» надихнув інших виробників вогнепальної зброї розпочати виготовлення «конверсії» цього пістолета. Саме тому фірма «Fratelli Tanfoglio S.N.C.» вважається засновником тренду набуття популярності стартових (холостих) пістолетів з ознаками вогнепальної зброї, а відповідна категорія пістолетів отримала власну назву на честь назви країни їхнього походження – «Portuguesas» [2].

Конверсії пістолетів «Tanfoglio GT 28» виготовлялися в різних країнах світу, але лідерство завоювали турецькі виробники, завдяки яким про «Portuguesas» дізнався увесь світ.

Перша неліцензована копія пістолета «Tanfoglio GT 28» була виготовлена у 2003 році турецькою фірмою «Üçyıldız Silah Sanayi ve Ticaret Ltd.Şti.» під назвою «Blow Mini 2003». У виробництві цих пістолетів уперше як запобіжний елемент, що унеможливило стрільбу снарядом, використовувалася металева втулка, яка фіксувалася у стволі за допомогою різьбового з'єднання. Пістолети «Blow Mini 2003» виготовлялися виключно для експорту та завдяки своїй ціні, яка була вдвічі нижчою за вартість «Tanfoglio GT 28», швидко витіснили португальського конкурента з європейського ринку.

Саме тоді «спіймали тренд» інші турецькі виробники зброї, зокрема фірми «Voltran Company», «ATAK SİLAH SAN.», «Carrera Arms» тощо, які вчасно налагодили виробництво «стартових» пістолетів та заповнили ними ринки багатьох країн світу.

Переважно такі пістолети виготовлялися лише в калібрах 8 та 9 мм, штатними патронами для них були холості патрони калібру 8 або 9 мм Р.А.К. (Pistole Automatik Knall), принаймні відповідно до інструкції з їх експлуатації. Найбільшого ж поширення набули 9 мм пістолети, призначені для стрільби патронами калібру 9 мм Р.А.К., що пояснюється наявністю та розповсюдженістю травматичних патронів калібру 9 мм Р.А., які мають гільзи аналогічної конструкції (рисунок 1).

Рисунок 1. Холості патрони калібру 9 мм Р.А.К. (ліворуч) та травматичні патрони калібру 9 мм Р.А. (праворуч)

На українському ринку різноманітні модифікації турецьких пістолетів моделей «Zoraki», «Atmasa», «Blow», «Ekol», «Kral» уперше з'явилися в середині 2000-х років та одразу набули популярності серед населення. Але справжнім бестселером став пістолет «Zoraki-914» та його чисельні модифікації (рисунок 2), який, на відміну від своїх «конкурентів», розроблявся на базі травматичного пістолета та відрізнявся високою міцністю і надійністю конструкції.

Рисунок 2. Пістолет «Zoraki-914»

Основними відмінними особливостями вказаних вище пістолетів є наявність наскрізного ствола, в якому завдяки різьбовому з'єднанню фіксується запобіжний елемент, призначений для перешкоджання пострілам металевими снарядами (рисунок 3). Видалення такого елемента зі ствола пістолета можливе за допомогою викрутки або ключа.

Рисунок 3. Конструктивні особливості ствола пістолета «Zoraki-914» та вилученого з нього запобіжного елемента, призначеного для перешкодження пострілам металевими снарядами

Згідно з технічними документами зазначені вироби призначені для подавання старт-сигналу на спортивних змаганнях, а можливість видалення запобіжних елементів з каналу ствола забезпечує лише зручність чищення ствола та технічного обслуговування пістолета. Саме ця конструктивна відмінність таких пістолетів забезпечила їхню комерційну привабливість для цивільного ринку та покупців, адже вона також давала змогу використовувати їх для цілей, далеких від спорту.

Річ у тім, що конструкція так званих «стартових» пістолетів калібру 9 мм Р.А. у разі видалення запобіжного елемента з каналу ствола дозволяє проводити постріли травматичними патронами калібру 9 мм Р.А., саморобними патронами, виготовленими з використанням капсульованих гільз шумових або газових пістолетних патронів калібру 9 мм Р.А., або способом роздільного спорядження з використанням снарядів та холостих чи газових пістолетних патронів калібру 9 мм Р.А. (рисунок 4).

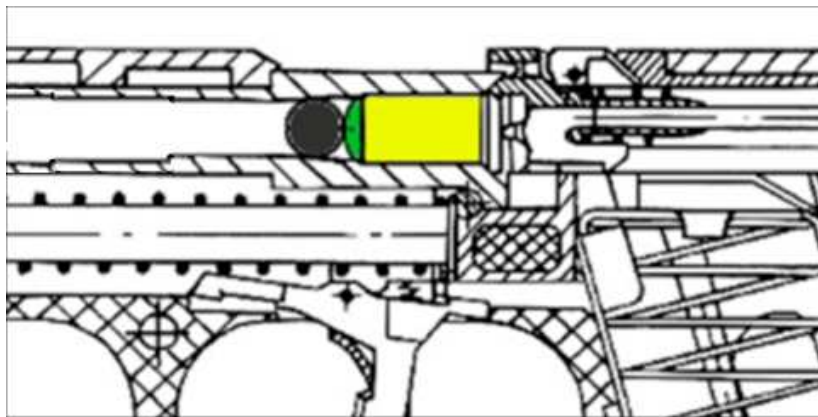

Рисунок 4. Схематичне зображення зброї, роздільно зарядженої круглою кулею та холостим патроном калібру 9 мм Р.А.

Через відсутність ефективного правового поля щодо обігу зброї в державі, незважаючи на свою потенційну небезпеку для громадян, розповсюдження так званих «стартових» пістолетів не зустріло жодного опору з боку контролюючих державних органів. Неоднозначною також була і криміналістична оцінка експертної спільноти нового на той час об'єкта судово-балістичних досліджень. Фактично фахівці всіх експертних установ з огляду на свої професійні переконання розділилися на три «табори»:

– перший: на стадії порівняльного дослідження визнавав ці пістолети стартовими (незалежно від наявності або відсутності у стволі запобіжного елемента та способу його фіксації);

– другий: на стадії порівняльного дослідження визнавав такі пістолети стартовими лише за наявності на момент дослідження в каналі ствола пістолета запобіжного елементу (незалежно від способу його фіксації та можливості його видалення без внесення незворотних змін);

– третій: на стадії порівняльного дослідження визнавав такі пістолети стартовими лише за наявності на момент дослідження в каналі ствола пістолета запобіжного елементу, який неможливо вилучити з каналу ствола без внесення незворотних змін.

Пістолети, які на стадії порівняльного дослідження не визнавалися стартовими, вивчалися як об'єкти з ознаками вогнепальної зброї та за результатами експериментальної стрільби способом роздільного заряджання (з використанням холостих патронів та сферичних металевих куль зі сплаву на основі свинцю) визнавалися або не визнавалися вогнепальною зброєю. Насправді це призводило до того, що один і той самий об'єкт в різних експертних установах міг бути визнаний або не визнаний вогнепальною зброєю.

Яскравим прикладом, що набув широкого розголосу, стало проведення оперативної закупівлі восьми пістолетів «Zoraki mod.-914 S» у мешканця міста Миколаєва. За результатами дослідження вказаних пістолетів у Миколаївському науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України було складено висновок експерта, згідно з яким пістолети, надані із запобіжними елементами в каналах стволів, які можливо видалити із застосуванням інструментів загального вжитку, були визнані короткоствольною вогнепальною зброєю. Але під час розгляду справи в суді сторона захисту ініціювала призначення повторної експертизи, проведення якої було доручено експертам інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. За її підсумками зазначені пістолети не були віднесені до категорії вогнепальної зброї через наявність у стволах запобіжних елементів та через те, що виробник (турецька фірма «ATAK SİLAH SAN.») класифікує їх як стартові (шумові) пістолети, тобто вони не мають однієї з обов'язкових криміналістичних ознак вогнепальної зброї – призначення для ураження цілі.

Така розбіжність експертних поглядів на той час пояснювалася недосконалістю методик проведення судових балістичних експертиз, які передбачали дослідження всіх об'єктів лише в наданому вигляді без внесення будь-яких змін у їхню конструкцію.

Винятком із цього правила тоді була лише Методика криміналістичного дослідження газових пістолетів та револьверів [3], яка дозволяла експертам вносити зворотні зміни в конструкцію газових пістолетів та револьверів з метою проведення експериментальної стрільби та визначення уражаючих властивостей відстріляних снарядів.

На практиці зазначена методика неодноразово використовувалася експертами під час дослідження турецьких «стартових» пістолетів та револьверів, але актуальність її застосування викликала сумніви, адже вказані вироби не мали криміналістичних ознак газової зброї і класифікувалися виробником як стартові пістолети.

Для вирішення проблемних питань криміналістичного дослідження виробів з ознаками вогнепальної зброї рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 02.03.2012 до Методики встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) було внесено зміни [4].

Такі зміни стосуються особливостей дослідження виробів промислового виробництва, призначених для ураження цілей, але не віднесених виробником до вогнепальної зброї, зокрема пістолетів, які класифікуються виробником як стартові (шумові), але мають ознаки вогнепальної зброї. У разі виявлення конструктивних ознак, що дають змогу використовувати такі об'єкти як вогнепальну зброю без внесення до конструкції будь-яких незворотних змін, на цьому етапі дослідження робиться висновок про наявність у досліджуваного об'єкта таких ознак і визначається найближчий аналог вогнепальної зброї певного типу та виду. Для встановлення належності досліджуваного зразка до вогнепальної

зброї проводиться експериментальна стрільба з метою визначення питомої кінетичної енергії стріляного з нього снаряда.

Якщо здійснення стрільби можливе тільки після внесення до конструкції змін, що не є незворотними, стрільба повинна проводитися після внесення таких змін. Експерт повинен зазначити у висновку, які саме зміни дають змогу провести стрільбу [4].

На сьогодні питання криміналістичного дослідження пістолетів, що класифікуються виробником як стартові та без внесення незворотних змін можуть бути пристосовані для стрільби снарядами, фактично вирішене. Але, на жаль, неспроможність вітчизняної правової системи вчасно реагувати на виклики, пов'язані з правовою регламентацією обігу зброї, призвела до того, що на цивільний ринок під виглядом стартових пістолетів потрапили сотні тисяч виробів з ознаками вогнепальної зброї, які до цього часу продовжують вилучатися з незаконного обігу.

Також прикрим є те, що для подолання проблемних питань криміналістичного дослідження зазначених виробів експертній спільноті знадобилося більше семи років. На думку авторів, причина полягає в надмірній бюрократизації процесу внесення змін до методик проведення судових експертиз. Так, відповідно до положень Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз [5], процедура внесення змін до методик проведення судових експертиз є аналогічною процедурі розробки та впровадження нової методики (підготовка звіту про науково-дослідну роботу, апробація результатів, рецензування тощо). У підсумку це призводить до того, що зміни до методик проведення судових експертиз впроваджуються через 1–2 роки після прийняття відповідного рішення на секціях наукових рад експертних установ.

Нині проблема цивільного обігу в Україні стартових пістолетів, що потенційно небезпечні для громадян, не припинила бути актуальною, адже турецькі виробники зазначених виробів пристосувалися до вимог чинного законодавства та продовжують постачати модернізовані пристрої в не менших обсягах, ніж раніше.

Модернізація пристроїв полягає у тому, що в їхніх стволах розміщуються запобіжні елементи, які неможливо видалити за допомогою викрутки або ключа.

Особливості модернізації пристроїв розглянемо на прикладі пістолета «EKOL Aras Compact» калібру 9 мм Р.А.К. (рисунок 5).

Рисунок 5. Пістолет «EKOL Aras Compact» калібру 9 мм Р.А.К.

Як і його попередня модель, цей пістолет має наскрізний ствол із внутрішньою різьбою, але запобіжний елемент закріплений у ньому методом гарячої фіксації. Зміни зазнав і сам запобіжний елемент, який тепер не має вирізів під викрутку або ключ, а його торцеві частини – напівсферичної форми. З дульної сторони ствол закривається пластиковою заглушкою (рисунок 6).

Рисунок 6. Конструктивні особливості каналу ствола пістолета «EKOL Aras Compact» калібру 9 мм Р.А.К.

Як засвідчує аналіз експертної практики, зазначені модернізовані пристрої також піддаються переробці та вилучаються з незаконного обігу в переробленому вигляді не рідше за своїх попередників. Річ у тім, що довжина запобіжного елементу таких пристроїв становить 15–20 мм, тобто близько 10–15 % від загальної довжини ствола. Інша частина ствола утворює наскрізний канал, який можна використовувати як направляючу під час висвердлювання запобіжного елементу. Крім того, міцність матеріалу запобіжних елементів ствола більшості пристроїв гірша за міцність матеріалу самого ствола, що дає змогу без особливих ускладнень його видалити.

Таким чином, більшість виробів, які сьогодні реалізуються на території України як стартові пістолети та револьвери, не відповідають вимогам п. 4.2.2.2 стандарту СОУ 78-19-002:2010 «Пістолети та револьвери стартові. Загальні технічні вимоги, вимоги безпеки. Методи контролювання», згідно з яким запобіжні елементи (або їх сукупність) у стволі пристроїв повинні бути виготовлені з матеріалу, що за своїми міцнісними характеристиками не гірший від матеріалу ствола, та повинні перекривати канал ствола по всій його довжині та діаметру від дульного зрізу до газовідвідного отвору (отворів), який повинен розташовуватися на відстані не більше 15 мм від передньої частини патронника [6].

Окрім того, відповідно до вимог зазначеного стандарту, стартові пістолети повинні мати ослаблення конструкції основних частин, а їх запобіжні елементи повинні бути зафіксовані способом, що унеможливує їхнє вилучення з каналу ствола, зокрема за допомогою дреля.

На сьогодні інтернет-мережа містить безліч матеріалів, в яких описано та продемонстровано способи видалення запобіжних елементів зі стволів зазначених пристроїв шляхом їхнього висвердлювання, вилучення шляхом розігрівання ствола тощо (рисунок 7).

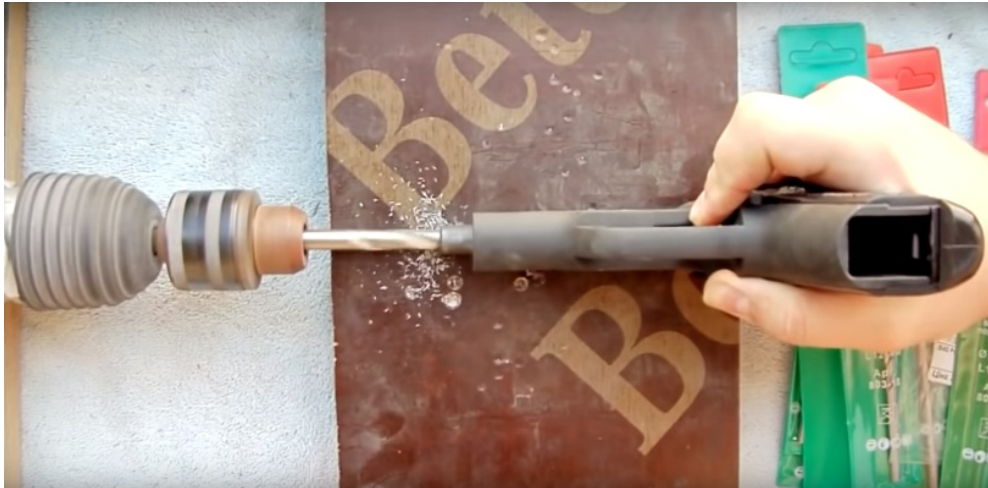

Рисунок 7. Зображення з інтернет-мережі, на якому продемонстровано один із способів вилучення запобіжного елемента зі ствола стартового пістолета турецького виробництва

На думку авторів, урахувавши стратегічний курс України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі, національні правові акти, що регламентують обіг стартових пістолетів та револьверів в Україні, мають бути узгоджені з європейським законодавством.

Правове регулювання обігу сигнальних пістолетів та револьверів у країнах-членах ЄС здійснюється згідно з Директивою 2019/69 від 16 січня 2019 року щодо встановлення технічних умов тривожної та сигнальної зброї [7].

Відповідно до вимог Директиви, до тривожної та сигнальної зброї висуваються такі вимоги, що унеможливають її переробку та використання як вогнепальної зброї:

- пристрої повинні мати послаблення конструкції, що унеможливають їх переробку у вогнепальну зброю;
- конструкція стволів повинна унеможличувати їх зняття та розширення вздовж осі;
- незнімні запобіжні елементи повинні бути зміщені, нахилені або розміщені ексцентрично щодо патронника ствола;
- частини сигнальної зброї не можуть бути взаємозамінними із вогнепальною зброєю;
- у пристроях, ствол яких не перевищує 30 см або загальна довжина яких не перевищує 60 см, запобіжний елемент повинен заповнювати всю довжину ствола;
- у пристроях, ствол яких перевищує 30 см або загальна довжина яких перевищує 60 см, запобіжний елемент повинен заповнювати не менше однієї третини довжини ствола;
- запобіжні елементи стволів мають починатися одразу після патронників;
- газовідвідні отвори пристроїв мають бути розташовані на боковій поверхні стволів;
- запобіжні елементи не можуть бути вилучені без руйнації стволів;
- запобіжні елементи пристроїв мають бути виконані з матеріалів, які є стійкими до свердлення, розточування та шліфування (твердість металу за Вікерсом – 700 HV 30).

Отже, упровадження таких вимог у положення правових актів, що регламентують обіг стартових пістолетів та револьверів, не тільки слугуватиме зближенню національної правової системи України з правовою системою ЄС, а й значно ускладнить переробку зазначених виробів для стрільби снарядами та зробить їх непривабливими для злочинного осередку, і як наслідок – сприятиме покращенню рівня забезпечення прав і свобод громадян України.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що на сьогодні в Україні немає належного нормативно-правового забезпечення обігу стартових пістолетів та револьверів, у зв'язку з чим ці вироби й дотепер залишаються якісною сировиною для виготовлення вогнепальної зброї за межами закону.

Саме тому одним із найбільш пріоритетних завдань законодавчої влади України є розробка та реалізація законопроектів, направлених на правове регулювання обігу зброї та конструктивно схожих з нею виробів відповідно до правових норм ЄС.

Список використаних джерел

1. Бондар В. С., Письменський Є. О. Зброя та бойові припаси як предмет складу злочину. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки*: мат. Всеукр. наук-практ. конф. / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2018. С. 112–118.
2. Журнал «*Мир увлечений. Охота & оружие*». Випуск № 4, 2014. URL: <https://gunmag.com.ua/tureckij-vopros-chast-ii/> (дата звернення: 12.02.2020).
3. Назаров В. В., Павленко О. С. Методика криміналістичного дослідження газових пістолетів та револьверів : методика. К.: ДНДЕКЦ МВС, 2005. 10 с.
4. Гамов Д. Ю. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) : методика. К.: ДНДЕКЦ МВС, ДЗП МЮ України, 2005. 32 с.
5. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> (дата звернення: 12.02.2020).
6. Стандарт СОУ 78-19-002:2010. Пістолети та револьвери стартові. Загальні технічні вимоги, вимоги безпеки. Методи контролювання. К.: ДНДЕКЦ МВС, 2010. 18 с.
7. Директива 2019/69 від 16 січня 2019 року щодо встановлення технічних умов тривожної та сигнальної зброї. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0069> (дата звернення: 12.02.2020).
8. Бондарь В. С. Общеметодические проблемы криминалистического исследования огнестрельного оружия и следов его применения. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Экономика. Управление. Право*. 2014. Том. 13. № 1–2. С. 234–238.
9. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та придатності його до стрільби : методика. К. : ДНДЕКЦ МВС України, ДЗП МЮ України, 2006. 28 с.
10. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів : затверджена наказом МВС України від 21.08.1998 № 622 URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 12.01.2020).
11. Кокин А. В., Ярмак К. В. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза : учебник. М.: МосУ МВД РФ, 2018. 354 с.
12. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.12.2019).
13. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 12.01.2020).

References

1. Bondar, V. S., Pysmenskyi, Ye. O. (2018). Zbroia ta boiovi pryпасy yak predmet skladu zlochyну [Weapons and ammunition as a subject of crime]. *Aktualni problemy kryminalno-pravovoi okhorony hromadskoi bezpeky* : mat. Vseukr. nauk-prakt. конф. / Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochyynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. Kharkiv. S. 112–118 [in Ukrainian].

2. ZHurnal «Mir uvlechenij. Ohota & oruzhie». Vipusk № 4, 2014 [The World of Hobbies. Hunting & weapons issue number 4]. URL: <https://gunmag.com.ua/tureckij-vopros-chast-ii/> (data zvernennia: 12.02.2020) [in Russian].
3. Nazarov, V. V., Pavlenko, O. S. (2005). *Metodyka kryminalistychnoho doslidzhennia hazovykh pistoliv ta revolveriv : metodyka* [Methods of forensic examination of gas pistols and revolvers]. K. : DNDEKTs MVS. 10 s. [in Ukrainian].
4. Hamov, D. Yu. (2005). *Metodyka vstanovlennia nalezhnosti obiekta do vohnepalnoi zbroi ta yoho prydatnosti do strilby (provedennia postriliv) : metodyka* [Methods of establishing the object's belonging to a firearm and its suitability for firing]. K. : DNDEKTs MVS, DZP MIU Ukrainy. 32 s. [in Ukrainian].
5. *Poriadok vedennia Reiestru metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : zatverdzhnyi nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 02.10.2008 № 1666/5* [The procedure for maintaining the Register of methods of forensic examinations]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> (data zvernennia: 12.02.2020) [in Ukrainian].
6. Standart SOU 78-19-002:2010. *Pistolety ta revolvery startovi. Zahalni tekhnichni vymohy, vymohy bezpeky. Metody kontroliuvannia* [SOU Standard 78-19-002: 2010 Starting pistols and revolvers. General technical requirements, safety requirements. Control methods]. K. : DNDEKTs MVS, 2010. 18 s. [in Ukrainian].
7. *Dyrektyva 2019/69 vid 16 sichnia 2019 roku shchodo vstanovlennia tekhnichnykh umov tryvoznoi ta syhnalnoi zbroi* [Directive 2019/69 of January 16, 2019 on the establishment of technical conditions for alarm and signal weapons]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0069> (data zvernennia: 12.02.2020) [in Ukrainian].
8. Bondar', V. S. (2014). *Obshchemetodicheskie problemy kriminalisticheskogo issledovaniya ognestrel'nogo oruzhiya i sledov ego primeneniya* [General methodological problems of forensic research of firearms and traces of their use]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya: Ekonomika. Upravlenie. Pravo*. Tom 13. № 1–2. S. 234–238 [in Russian].
9. Hamov, D. Yu. (2006). *Vstanovlennia nalezhnosti obiekta do boiovykh prypasiv vohnepalnoi striletskoi zbroi ta prydatnosti yoho do strilby : metodyka* [Establishment of the object belonging to the ammunition of small arms and its suitability for firing]. K. : DNDEKTs MVS Ukrainy, DEZP MIU Ukrainy. 28 s. [in Ukrainian].
10. *Instruktsiia pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatichnoi i kholodnoi zbroi, prystroiv vitchezianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analogichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta zaznachenykh patroniv, a takozh boieprypasiv do zbroi ta vybukhovykh materialiv : zatverdzhena nakazom MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622* [Instruction on the procedure for the manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic and melee weapons]. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/> (data zvernennia: 12.01.2020) [in Ukrainian].
11. Kokin, A. V., YArmak, K. V. (2018). *Sudebnaya ballistika i sudebno-ballisticheskaya ekspertiza : uchebnik* [Forensic ballistics and forensic ballistic expertise]. M.: MosU MVD RF. 354 s. [in Russian].
12. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal codex of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 18.12.2019) [in Ukrainian].
13. *Pro sudovu praktyku v spravakh pro vykradennia ta inshe nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy, vybukhovymy rehovynamy, vybukhovymy prystroiamy chy radioaktyvnymy materialamy : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 3 vid 26.04.2002* [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine № 3 of April 26, 2002.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (data zvernennia: 12.01.2020) [in Ukrainian].

Komissarov Mykola,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6828-7974>

Sokolov Oleksiy

(The State Research Expert Forensic Center of the MIA of Ukraine, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-1590>

STARTING PISTOLS AND REVOLVERS: LEGAL REGULATION OF CIRCULATION AND FORENSIC ANALYSIS

The article deals with the problematic issues of circulation and expert research of products, which are classified by the manufacturer as alarming and signaling weapons, as well as starting pistols and revolvers. The history of origin, evolution and distribution of these objects of ballistic origin in Ukraine and in the world is reviewed. The

experience of expert practice of forensic investigation of these devices in the units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is analyzed and its comparison with the experience of expert evaluation of these products by employees of expert institutions of the Ministry of Justice of Ukraine. A detailed study of the design features of the most common samples of firearms made by processing products classified by the manufacturer as alarms and alarms, as well as starting pistols and revolvers. Ways to make changes in their design of inverse and irreversible changes in order to bring into a state suitable for firing kinetic projectiles. The methods used by forensic experts in forensic investigation and testing of objects with firearms not classified by the manufacturer for household, sports and special purpose products are described in detail. Examples of illicit trafficking, distribution and use of these products as firearms during the commission of crimes are given. The normative documents that regulate the order of circulation in Ukraine of products with the characteristics of firearms, which the manufacturer classifies as devices of household, sports and special purpose, are analyzed. The basic requirements for alarming and signaling weapons, as well as starting pistols and revolvers by national standards and methods of ballistic examination are considered. The problematic aspects of the Ukrainian national legislation in the sphere of circulation of firearms objects and their consequences for the state are investigated. On the basis of the analysis of the European experience in regulating the circulation of alarm and signal weapons, ways of improving the national legal acts regulating the circulation of similar products in Ukraine have been proposed.

Key words: *starting pistols and revolvers; barrel bore guards; firearms; Pistole Automatik Knall; EU Directive.*

Надійшла до редколегії 28.01.2021

УДК: 343.121.4 / 341.645.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-133-142>

Сухачова Ірина Олександрівна,

кандидат юридичних наук

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5844-2229>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОКУРОРОМ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ

Статтю присвячено одному з ефективних засобів отримання доказів у кримінальному провадженні – тимчасовому доступу до речей і документів, правова регламентація якого визначена у главі 15 Кримінального процесуального кодексу України. Звернено увагу на проблемні питання, пов'язані із застосуванням прокурором тимчасового доступу до речей і документів під час реалізації функції обвинувачення, наявність яких не забезпечує ефективність кримінального процесуального доказування та дієвість функціонування цього інституту в кримінальному провадженні. За результатами дослідження автором зроблено висновок, що застосування оперативними підрозділами тимчасового доступу до речей і документів на підставі доручення прокурора призводить до неможливості визнання результатів такої дії доказами в кримінальному провадженні, оскільки вони не відповідають вимозі допустимості – отримані неналежним суб'єктом. Запропоновано розширити процесуальні повноваження прокурора як суб'єкта кримінального процесуального доказування, надавши йому право доручати оперативним підрозділам проведення не лише слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а й інших процесуальних дій.

Ключові слова: прокурор; функція обвинувачення; тимчасовий доступ до речей і документів; заходи забезпечення кримінального провадження.

Постановка проблеми. Тимчасовий доступ до речей і документів є одним із найпоширеніших заходів забезпечення кримінального провадження. За офіційними статистичними даними Державної судової адміністрації України про розгляд судами першої інстанції матеріалів кримінального провадження за період 2017–2019 років [1; 2; 3], зберігається тенденція до збільшення кількості розглянутих клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів. Так, у 2017 році слідчими суддями було розглянуто 256 255 клопотань про тимчасовий доступ до речей. У 2019 році – 264 185 клопотань, з яких 87,3 % задоволено, що на 35 001 клопотання більше, ніж за 2018 рік. Частка розглянутих слідчими суддями клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів за 2019 рік становить 27,57 % від загальної кількості розглянутих слідчими суддями клопотань, скарг, заяв під час досудового розслідування за вказаний рік.

Проте, незважаючи на поширеність тимчасового доступу до речей і документів, під час реалізації прокурором функції обвинувачення виникають проблемні питання щодо застосування зазначеного заходу забезпечення, що обумовлено недоліками законодавчого регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих теоретичних та практичних аспектів тимчасового доступу до речей і документів здійснювали Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, М. П. Климчук, В. В. Коваленко, О. М. Кузів,

Д. В. Лісніченко, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, О. С. Старенький, М. С. Строгович, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, С. С. Чернявський, А. В. Чуб, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та інші фахівці. Водночас у працях учених не приділялося достатньо уваги проблемам застосування прокурором тимчасового доступу до речей і документів під час реалізації функції обвинувачення.

Метою статті є аналіз повноважень прокурора як процесуального керівника на окремих етапах тимчасового доступу до речей і документів як найпоширенішого заходу забезпечення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб кримінального процесуального доказування відіграє важливу роль у діяльності з отримання доказів у кримінальному провадженні. Відповідно до положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) тимчасовий доступ до речей і документів полягає не лише в можливості прокурора ознайомитися з ними, зробити їх копії без вилучення в особи, яка ними володіє, а й у можливості вилучити їх (здійснити виїмку).

У вітчизняній науковій літературі тимчасовий доступ до речей і документів відносять до різних за цільовим призначенням груп заходів забезпечення кримінального провадження. Так, М. Н. Смоков визначає тимчасовий доступ до речей і документів заходом забезпечення, що обмежує суспільне і приватне життя громадян [4, с. 629]; Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц зараховують досліджуваній інститут до заходів, спрямованих на встановлення обставин кримінального правопорушення, збирання та збереження доказів [5, с. 102]; В. В. Коваленко, Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний – до заходів, що забезпечують отримання засобів доказування [6, с. 165]; І. В. Гловюк – до заходів, спрямованих на збирання та перевірку доказів [7, с. 293].

У свою чергу, В. І. Сліпченко зауважує, що «тимчасовий доступ до речей і документів є одним із найскладніших у застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на отримання доказів під час безпосереднього ознайомлення зі змістом, формою та ознаками речей і документів. Мета його застосування полягає в наданні зазначеною особою стороні кримінального провадження: можливості ознайомитися з ними; зробити їх копії; вилучити їх у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею (судом)» [8, с. 507].

Заходи забезпечення кримінального провадження становлять єдину систему, окремі частини якої тісно пов'язані між собою і взаємодіють. Включення певних заходів забезпечення кримінального провадження в систему не робить їх однорідними, а надто рівнозначними. Об'єднані на підставі спільної правової природи, ці заходи розрізняються за змістом, метою, колом осіб, які мають право на застосування заходу [9, с. 52].

Так, зміст тимчасового доступу до речей і документів, як слушно підкреслює О. Ю. Хабло, полягає в тому, що сторони кримінального провадження можуть: 1) ознайомитися з певними речами та документами, які мають значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні; 2) виготовити їх копії; 3) здійснити виїмку цих речей і документів. Виїмку речей або документів можна проводити в разі, якщо є достатні підстави вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів (ч. 7 ст. 163 КПК України) [10, с. 232].

Ураховуючи, що тимчасовий доступ до речей і документів віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження, зазначимо, що відповідно до положень ч. 1 ст. 131 КПК України їх загальною метою є досягнення дієвості кримінального провадження. На наш погляд, ця мета визначена доволі узагальнено. Однак, як доречно наголошує Т. О. Кузубова, більш конкретно та чітко її неможливо сформулювати, адже законодавець об'єднав у заходах забезпечення кримінального провадження такі різні за своєю метою, процесуальною формою

та ступенем примусовості процесуальні дії, як: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи [11, с. 26]. Проте, беручи до уваги такі структурні особливості КПК України, вважаємо, що тимчасовий доступ до речей і документів як засіб кримінального процесуального доказування повинен мати свою чітко визначену мету, яку варто закріпити в положеннях глави 15 КПК України.

Так, у положеннях ч. 7 ст. 163 КПК України встановлено, що вилучення речей і документів допускається, якщо це необхідно для досягнення мети застосування тимчасового доступу до речей і документів. Тобто вилучення речей і документів можливе за умови, яку законодавцем не виокремлено. Вказане у своїй сукупності призводить як до різноманітного тлумачення науковцями мети застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження слідчими, прокурорами, слідчими суддями, судом, стороною захисту, володільцями речей і документів, так і до неоднозначної оцінки результатів проведення зазначеної процесуальної дії [11, с. 27]. Вважаємо, що визначення мети тимчасового доступу до речей і документів як засобу кримінального процесуального доказування є важливим у теоретичному та прикладному аспектах.

У літературі висвітлено різні наукові погляди стосовно мети застосування тимчасового доступу до речей і документів. Так, О. Г. Шило, об'єднавши тимчасовий доступ до речей і документів з тимчасовим вилученням майна та арештом майна, вважає їх метою встановлення обставин кримінального правопорушення та збирання і збереження доказів [5, с. 72]. У свою чергу, О. О. Волобуєва, сполучивши три вказані вище процесуальні дії, розглядає їх як мету забезпечення процесу доказування і цивільного позову [12, с. 136]. Натомість Л. Д. Удалова та О. Ю. Хабло визначають, що метою тимчасового доступу до речей і документів, поряд з викликом слідчим, прокурором, судовим викликом, є отримання засобів доказування та забезпечення можливості виявити, вилучити та дослідити докази [6, с. 165]. Як вказують С. В. Андрусенко та І. В. Гловюк, тимчасовий доступ до речей і документів спрямований на збирання та перевірку доказів [7, с. 294]. На наш погляд, загальним для всіх зазначених вище тверджень є визнання такої мети тимчасового доступу до речей і документів, як отримання доказів.

Проте це не єдина мета тимчасового доступу до речей і документів, яку можна виокремити зі змісту положень КПК України. Відповідно до ч. 2 ст. 245 КПК України відібрання зразків з речей і документів для проведення судової експертизи здійснюється за правилами застосування тимчасового доступу до речей і документів. Отже, ще одною метою досліджуваного інституту є отримання зразків для проведення судової експертизи [13, с. 92]. До того ж за своєю суттю застосування тимчасового доступу до речей і документів з метою відібрання зразків з речей і документів для проведення експертизи носить формально-технічний, допоміжний характер, оскільки в такому разі процесуальне рішення приймається саме щодо проведення експертизи [14, с. 48].

Тому результати аналізу положень КПК України дають можливість дійти висновку, що метою застосування прокурором тимчасового доступу до речей і документів під час реалізації функції обвинувачення є отримання доказів (їх виявлення, пошук та перевірка вже отриманих доказів), а також одержання зразків для проведення судової експертизи.

Підтримуємо позицію науковців, які вказують, що для забезпечення ефективного кримінального процесуального доказування, формування однозначної правозастосовної практики необхідним є закріплення визначеної мети тимчасового доступу до речей і документів як засобу кримінального процесуального доказування в абз. 3 ч. 1 ст. 159 КПК України [15, с. 47].

Відповідно до ч. 1 ст. 160 КПК України сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. Слідчий може звернутися з таким клопотанням тільки за погодженням з прокурором. Під час вирішення цього питання прокурор зобов'язаний ознайомитися з матеріалами, що містять підстави для тимчасового доступу до речей і документів, перевірити законність отримання доказів. «Слідчий суддя не повинен брати до провадження клопотання слідчого, якщо воно не було погоджено з прокурором, або той із ним не погодився, або з клопотання не зрозуміло, який саме прокурор дав згоду» [16, с. 424].

Отже, порушити перед слідчим суддею питання про тимчасовий доступ до речей і документів може особисто прокурор як суб'єкт сторони кримінального провадження з боку обвинувачення. На цьому наголошено в п. 9 наказу Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [17, с. 221].

Прокурорський нагляд у кримінальному провадженні має забезпечувати не лише невідворотність кримінального покарання, а й гарантувати належне дотримання прав людини в кримінальному процесі, повагу до її особистості, ставлення до неї як до особи, вина якої у скоєнні злочину ще не доведена, а також забезпечувати неупередженість та об'єктивність досудового розслідування [18, с. 9].

Аналіз ухвал, постановлених за результатами розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, вказує, що підставами для відмови прокурору в задоволенні вказаних клопотань слідчими суддями, судом переважно є:

- невиконання вимог КПК України щодо обов'язковості посилення у клопотанні на те, що органом досудового розслідування вичерпано всі засоби, які можуть бути використані для отримання речей і документів, та ненадання до поданого клопотання документів, які б підтверджували факт застосування вказаних засобів, з урахуванням положень статті 93 КПК України (ухвала Вищого антикорупційного суду від 18.09.2019 р. у справі № 760/23047/19 [19]);

- обґрунтування прокурором клопотання проведенням у кримінальному провадженні певних слідчих дій, що не стосуються доведення обставин, які з огляду на частину третю статті 132 КПК України необхідно довести в судовому засіданні під час вирішення клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ухвала від 25.10.20219 р. у справі № 4910/11/19-к [20]);

- ненадання прокурором у судовому засіданні будь-яких належних доказів, які б підтверджували безпосередньо факт існування речей і документів, про доступ до яких ставиться питання в клопотанні, та точної адреси місця їхнього зберігання або перебування у володінні відповідної фізичної або юридичної особи (ухвала Іваничівського районного суду Волинської області від 25.05.2020 р. у справі № 156/474/20 [21]);

- порушення вимог КПК України щодо обов'язковості наведення у клопотанні значення речей і документів для встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні з урахуванням положень статті 91 КПК України (ухвала Вищого антикорупційного суду від 18.09.2019 р. у справі № 760/23047/19 [22]);

- відсутність у клопотаннях достатніх даних, які підтверджують існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення (ухвала Менського районного суду Чернігівської області від 14.04.2020 р. у справі № 738/493/20 [23]);

- долучення до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів неналежним чином засвідченої копії витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання (ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 01.04.2020 р. у справі № 522/2003/20 [24]);

– відсутність повних та конкретних відомостей про речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати (ухвала Вищого антикорупційного суду від 05.11.2019 р. у справі № 760/24486/19 [25]);

– відсутність у клопотанні інформації, що дає достатні підстави вважати, що відомості, які містяться в документах і речах, до яких необхідно отримати тимчасовий доступ, можна використати як докази у кримінальному провадженні (ухвала Вищого антикорупційного суду від 18.09.2019 р. у справі № 760/23047/19 [26]);

– невідповідність указаної у клопотанні правової кваліфікації кримінального правопорушення змісту диспозиції статті Кримінального кодексу України, яка інкримінується підозрюваному (ухвала Вищого антикорупційного суду від 18.09.2019 р. у справі № 760/23047/19 [26]).

Слід звернути увагу, що питома вага ухвал про відмову в задоволенні клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів постановлена з підстав подання прокурором клопотання без додержання вимог ст. 160 КПК України. Таким чином, у судовій практиці підставою і для повернення клопотання, і для відмови в його задоволенні є порушення вимог ст. 160 КПК України [27, с. 26].

Положенням ст. 159 КПК України передбачено, що тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється лише стороною кримінального провадження. Проте на практиці непоодинокими є випадки доручення прокурорами здійснення тимчасового доступу до речей і документів співробітникам оперативних підрозділів. Так, 43 % опитаних прокурорів вважають за можливе таке доручення та наголошують, що відповідно до ч. 2 ст. 41 КПК України співробітник оперативного підрозділу під час виконання доручень слідчого, прокурора користується повноваженнями слідчого, який, у свою чергу, є стороною обвинувачення, а отже такий співробітник має право здійснювати тимчасовий доступ до речей і документів.

Така правозастосовна практика обумовлена позицією, викладеною в Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05.04.2013. У підп. 2 п. 17 вказаного Листа передбачено, що виконати ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів може особа, вказана у відповідній ухвалі слідчого судді, суду або ж особа, уповноважена на здійснення тимчасового доступу на підставі доручення слідчого (курсив мій. – І. С.) [28].

Підтримуємо погляди науковців, які наголошують, що така позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та наведена правозастосовна практика не відповідають положенням чинного КПК України. Співробітник оперативного підрозділу є неналежним суб'єктом здійснення тимчасового доступу до речей і документів як засобу кримінального процесуального доказування, а тому отримані речі та документи є недопустимими доказами у кримінальному провадженні [29, с. 215].

Так, відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 36 та п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України прокурор, слідчий уповноважені доручати проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) відповідним оперативним підрозділам. Тимчасовий доступ до речей і документів за КПК України не є слідчою дією, а є заходом забезпечення кримінального провадження, виконання якого, зважаючи на положення зазначених вище норм, не може бути проведено оперативними підрозділами за дорученням прокурора, слідчого. Інакше це є порушенням принципу законності, встановленого ст. 9 КПК України. Крім того, ч. 1 ст. 41 КПК України передбачено право оперативних підрозділів здійснювати за дорученням слідчого, прокурора лише слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні.

Щодо цього В. І. Фаринник зазначає, що під час надання доручення на проведення тимчасового доступу до речей і документів оперативному працівнику прокурор не враховує той факт, що тимчасовий доступ до речей та документів є процесуальною, а не слідчою дією, отже не підпадає під визначення, вказане у п. 3 ч. 1 ст. 40 та ст. 41 КПК України [30, с. 235].

У зв'язку з цим доходимо висновку, що застосування оперативними підрозділами тимчасового доступу до речей і документів на підставі доручення слідчого, прокурора призводить до неможливості визнання результатів такої дії доказами у кримінальному провадженні, оскільки вони не відповідають вимозі допустимості – отримані неналежним суб'єктом.

Проте, як слушно зауважує О. С. Старенький, передбачені ст. 41 чинного КПК України обмеження щодо надання слідчими, прокурорами доручень оперативним підрозділам на здійснення тимчасового доступу до речей і документів чи проведення інших процесуальних дій не повною мірою відповідають потребам правозастосовної практики, адже здебільшого саме оперативні підрозділи виконують пошук, розшук, вилучення, витребування фактичних даних під час проведення СРД та НСРД, які надалі можуть набути статусу доказів у кримінальному провадженні чи результати відповідних СРД або НСРД можуть бути використані як підстава для застосування тимчасового доступу до речей і документів чи проведення інших процесуальних дій [31, с. 80].

Таким чином, зважаючи на результати аналізу наукової літератури та матеріалів правозастосовної практики, можемо зробити висновок про необхідність розширення процесуальних повноважень прокурора як суб'єкта кримінального процесуального доказування шляхом викладення п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України в такій редакції: «доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій *чи інших процесуальних дій* відповідним оперативним підрозділам», а також необхідність доповнення ч. 1 ст. 41 КПК України повноваженням оперативних підрозділів здійснювати *інші процесуальні дії* за дорученням прокурора (курсив мій. – І. С.).

Висновки. З огляду на результати аналізу наукової літератури, матеріалів правозастосовної практики доходимо висновку, що тимчасовий доступ до речей і документів є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, за допомогою якого прокурор під час реалізації функції обвинувачення здійснює одержання основного масиву доказової інформації в кримінальному провадженні. Проте на практиці виникають певні проблемні питання щодо отримання доказів шляхом застосування прокурором тимчасового доступу до речей і документів, що обумовлені відсутністю в чинному КПК України нормативних положень, які б давали можливість прокурору надавати доручення оперативним підрозділам на проведення тимчасового доступу до речей і документів. Запропоновані нами зміни та доповнення до чинного КПК України щодо вдосконалення процедури тимчасового доступу до речей і документів як засобу отримання доказів прокурором під час реалізації функції обвинувачення безумовно підвищать ефективність здійснення кримінального процесуального доказування, а також забезпечать дієвість функціонування цього інституту в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Звіт суддів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. За статистичними даними Державної судової адміністрації. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/1k_2019.xlsx (дата звернення: 10.01.2021).
2. Звіт суддів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2018 рік. За статистичними даними Державної судової адміністрації. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/1k_2018.xlsx (дата звернення: 10.01.2021).
3. Звіт суддів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2017 рік. За статистичними даними Державної судової адміністрації. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/2018_DSA_docs/1-1_2017.xls (дата звернення: 10.01.2021).

4. Смоков С. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 629–630.
5. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. Кримінальний процес : підручник. Харків: Право, 2013. 258 с.
6. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учб. літ., 2013. 544 с.
7. Гловюк І. В., Андрусенко С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–2. С. 293.
8. Сліпченко В. І. Тимчасовий доступ до речей і документів: процесуальний порядок отримання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 507–508.
9. Руденко А. Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / НАВС. Київ, 2015. 212 с.
10. Хабло О. Ю. Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 63. С. 232.
11. Кузубова Т. О. Правові засади інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 270 с.
12. Кримінальний процес України: загальна частина : підручник / О. О. Волобуєва, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов та ін. Київ: Дакор, 2015. 172 с.
13. Кузубова Т. О. Прикладні питання тимчасового доступу до речей і документів з метою отримання зразків для експертизи. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2016 р.)*. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. С. 92–96.
14. Лисаченко Є. І. Щодо визначення структури механізму застосування тимчасового доступу до речей і документів як засобу кримінального процесуального доказування. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21–22 лютого 2020 року)*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет; Інститут права, економіки та міжнародних відносин, 2020. С. 48–52.
15. Лисаченко Є. І. Щодо проблем правового регулювання тимчасового доступу до речей і документів. *Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 березня 2019 року)*. Київ: Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 2019. С. 47–50.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. Т. 1. 768 с.
17. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 р. № 4гн. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України : коментарі, роз'яснення, документи. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 221–233.
18. Чуб А. В. Тимчасовий доступ до речей та документів як захід забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2017. 20 с.
19. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 18.09.2019 р. у справі № 760/23047/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84343179> (дата звернення: 10.01.2021).
20. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 25.10.2021 р. у справі № 4910/11/19-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85335595> (дата звернення: 10.01.2021).
21. Ухвала Іваничівського районного суду Волинської області від 25.05.2020 р. у справі № 156/474/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89407034> (дата звернення: 10.01.2021).
22. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 18.09.2019 р. у справі № 760/23047/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84343179> (дата звернення: 10.01.2021).
23. Ухвала Менського районного суду Чернігівської області від 14.04.2020 р. у справі № 738/493/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88855894> (дата звернення: 10.01.2021).
24. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 01.04.2020 р. у справі № 522/2003/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88536710> (дата звернення: 10.01.2021).
25. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 05.11.2019 р. у справі № 760/24486/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85409459> (дата звернення: 10.01.2021).
26. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 18.09.2019 р. у справі № 760/23047/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84343179> (дата звернення: 10.01.2021).
27. Лисаченко Є. І. Application mechanism of temporary access to property and documents as a means of criminal procedural proof in Ukraine (Механізм застосування тимчасового доступу до речей і документів

як засобу кримінального процесуального доказування в Україні). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. Ч. 3. С. 96–101.

28. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13> (дата звернення: 10.01.2021).

29. Лисаченко Є. І. Про деякі питання регламентації повноважень слідчого судді з розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 215–223. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/215-223>.

30. Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика : монографія. Київ: Алерта, 2017. 546 с.

31. Старенький О. С. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб отримання доказів у кримінальному провадженні: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 80–98.

References

1. Zvit suddiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2019 rik [Report of judges of the first instance on consideration of materials of criminal proceedings for 2019]. Za statystychnymy danymy Derzhavnoi sudovoi administratsii. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/1k_2019.xlsx (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

2. Zvit suddiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2018 rik [Report of judges of the first instance on consideration of materials of criminal proceedings for 2018]. Za statystychnymy danymy Derzhavnoi sudovoi administratsii. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/1k_2018.xlsx (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

3. Zvit suddiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2017 rik [Report of judges of the first instance on consideration of materials of criminal proceedings for 2017]. Za statystychnymy danymy Derzhavnoi sudovoi administratsii. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/2018_DSA_docs/1-1_2017.xls (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

4. Smokov, S. (2012). Vydy obmezhen konstytutsiinykh prav hromadian u novomu Kryminalnomu protsesualnomu kodeksi Ukrainy [Types of restrictions on the constitutional rights of citizens in the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Forum prava*. № 2. S. 629–630 [in Ukrainian].

5. Hroshevyi, Yu. M., Tatsii, V. Ya., Tumanians, A. R. (2013). Kryminalnyi protses [Criminal proceedings] : pidruchnyk. Kharkiv: Pravo. 258 s. [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protses [Criminal proceedings] : pidruchnyk / za zah. red. V. V. Kovalenka, L. D. Udalovoi, D. P. Pysmennoho. Kyiv: Tsentru uchb. lit., 2013. 544 s. [in Ukrainian].

7. Hloviuk, I. V., Andrusenko, S. V. (2013). Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv yak zakhid zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia, spriamovanyi na zbyrannia ta perevirku dokaziv [Temporary access to things and documents as a measure to ensure criminal proceedings, aimed at collecting and verifying evidence]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 3–2. S. 293 [in Ukrainian].

8. Slipchenko, V. I. (2013). Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv: protsesualnyi poriadok otrymannia [Temporary access to things and documents: the procedure for obtaining]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 507–508 [in Ukrainian].

9. Rudenko, A. E. (2015). Zakhody zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia, shcho obmezhuui mainovi prava pidozriuvanoho, obvynuvachenoho ta inshykh osib [Measures to ensure criminal proceedings, restricting the property rights of the suspect, accused and other persons] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / NAVS. Kyiv, 2015. 212 s. [in Ukrainian].

10. Khablo, O. Yu. (2014). Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv u kryminalnomu provadzhenni [Temporary access to things and documents in criminal proceedings]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Vyp. 63. S. 232 [in Ukrainian].

11. Kuzubova, T. O. (2019). Pravovi zasady instytutu tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv u kryminalnomu provadzhenni [Legal bases of the institute of temporary access to things and documents in criminal proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Dnipropetrovskiy derzhavnyi un-t vnutr sprav. Kharkiv. 270 s. [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi protses Ukrainy: zahalna chastyna: pidruchnyk [Criminal procedure of Ukraine: general part: textbook] / O. O. Volobuieva, L. M. Loboiko, T. O. Loskutov ta in. Kyiv: Dakor, 2015. 172 s. [in Ukrainian].

13. Kuzubova, T. O. (2016). Prykladni pytannia tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv z metoiu otrymannia zrazkiv dlia ekspertyzy [Applied issues of temporary access to things and documents in order to

obtain samples for examination]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh* : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 17 trav. 2016 r.). Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. S. 92–96 [in Ukrainian].

14. Lysachenko, Ye. I. (2020). Shchodo vyznachennia struktury mekhanizmu zastosuvannia tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv yak zasobu kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia [Regarding the definition of the structure of the mechanism of application of temporary access to things and documents as a means of criminal procedural evidence]. *Novi zavdannia ta napriamy rozvytku yurydychnoi nauky u KhKhI stolitti* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 21–22 liutoho 2020 roku). Odesa: Mizhnarodnyi humanitarnyi universytet. Instytut prava, ekonomiky ta mizhnarodnykh vidnosyn. S. 48–52 [in Ukrainian].

15. Lysachenko, Ye. I. (2019). Shchodo problem pravovoho rehuliuвання tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv [Regarding the problems of legal regulation of temporary access to things and documents]. *Suchasni tendentsii rozvytku yurydychnoi nauky ta praktyky* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 15–16 bereznia 2019 roku). Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka. S. 47–50 [in Ukrainian].

16. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Procedure Code of Ukraine: scientific and practical commentary] : u 2 t. / O. M. Bandurka, Ye. M. Blazhivskiy, Ye. P. Burdol ta in.; za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky, A. V. Portnova. Kh.: Pravo, 2012. T. 1. 768 s. [in Ukrainian].

17. Pro orhanizatsiiu diialnosti prokuroriv u kryminalnomu provadzhenni [About the organization of activity of prosecutors in criminal proceedings] : nakaz Heneralnogo prokurora Ukrainy vid 19 hrudnia 2012 r. № 4hn. Novyi Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: komentari, roziasnennia, dokumenty. K.: Yurinkom Inter, 2013. S. 221–233 [in Ukrainian].

18. Chub, A. V. (2017). Tymchasovyi dostup do rechei ta dokumentiv yak zakhid zabezpechennia kryminalnogo provadzhennia [Temporary access to things and documents as a measure to ensure criminal proceedings] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. K. 20 s. [in Ukrainian].

19. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 18.09.2019 r. u spravi № 760/23047/19 [Decision of the Supreme Anti-Corruption Court of September 18, 2019 in case № 760/23047/19]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84343179> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

20. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 25.10.20219 r. u spravi № 4910/11/19-k [Judgment of the Supreme Anti-Corruption Court of 25.10.20219 in case № 4910/11/19-k]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85335595> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

21. Ukhvala Ivanychivskoho raionnogo sudu Volynskoi oblasti vid 25.05.2020 r. u spravi № 156/474/20 [Decision of the Ivanychiv District Court of the Volyn Region of 25.05.2020 in the case № 156/474/20]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89407034> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

22. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 18.09.2019 r. u spravi № 760/23047/19 [Decision of the Supreme Anti-Corruption Court of September 18, 2019 in case № 760/23047/19]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84343179> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

23. Ukhvala Menskoho raionnogo sudu Chernihivskoi oblasti vid 14.04.2020 r. u spravi № 738/493/20 [Decision of the Minsk District Court of the Chernihiv Region of April 14, 2020 in case № 738/493/20]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88855894> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

24. Ukhvala Prymorskoho raionnogo sudu m. Odesy vid 01.04.2020 r. u spravi № 522/2003/20 [Decision of the Primorsky District Court of Odessa of 01.04.2020 in case № 522/2003/20]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88536710> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

25. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 05.11.2019 u spravi № 760/24486/19 [Decision of the Supreme Anti-Corruption Court of 5 November 2019 in case № 760/24486/19]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85409459> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

26. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 18.09.2019 r. u spravi № 760/23047/19 [Judgment of the Supreme Anti-Corruption Court of September 18, 2019 in case № 760/23047/19]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84343179> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

27. Lysachenko, Ye. I. (2020). Application mechanism of temporary access to property and documents as a means of criminal procedural proof in Ukraine (Mekhanizm zastosuvannia tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv yak zasobu kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia v Ukraini). *Visegrad Journal on Human Rights*. № 1. Ch. 3. S. 96–101.

28. Pro deiaki pyttannia zdiisnennia slidchym suddeiu sudu pershoi instantsii sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav, svobod ta interesiv osib pid chas zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnogo provadzhennia [On some issues of exercise by the investigating judge of the court of first instance of judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of persons during the application of measures to ensure criminal proceedings] : Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 05.04.2013 № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13> (data zvernennia: 10.01.2021) [in Ukrainian].

29. Lysachenko, Ye. I. (2019). Pro deiaki pytannia rehlementatsii povnovazhen slidchoho suddi z rozghliadu klopotan pro tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv [On some issues of regulation of the powers of the investigating judge to consider requests for temporary access to things and documents]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3. S. 215–223. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/215-223> [in Ukrainian].

30. Farynnyk, V. I. (2017). Zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia: teoriia ta praktyka [Application of measures to ensure criminal proceedings: theory and practice] : monohrafiia. Kyiv: Alerta. 546 s. [in Ukrainian].

31. Starenkyi, O. S. (2019). Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv yak zasib otrymannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni: okremi problemni pytannia [Temporary access to things and documents as a means of obtaining evidence in criminal proceedings: some problematic issues]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 1. S. 80–98 [in Ukrainian].

Sukhachova Iryna,

PhD in Law

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5844-2229>

APPLICATION BY THE PROSECUTOR OF TEMPORARY ACCESS TO THINGS AND DOCUMENTS IN THE IMPLEMENTATION OF THE CHARGE FUNCTION

The article is devoted to one of the effective means of obtaining evidence in criminal proceedings – temporary access to things and documents, the legal regulation of which is defined in Chapter 15 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention is drawn to a number of problematic issues related to the prosecutor's use of temporary access to things and documents in the exercise of the function of prosecution, the presence of which does not ensure the effectiveness of criminal procedural evidence and the effectiveness of this institution in criminal proceedings. According to the results of the study, the author concludes that the use of temporary units to temporarily access things and documents on the basis of a prosecutor's order makes it impossible to recognize the results of such action as evidence in criminal proceedings, as they do not meet the admissibility requirement. Prosecutorial oversight in criminal proceedings should not only ensure the inevitability of criminal punishment, but also ensure proper respect for human rights in criminal proceedings, respect for the individual, treatment as a person whose guilt has not yet been proven, and ensure impartiality and objectivity of the pre-trial investigation. Based on the results of the analysis of the decisions made by the investigating judge based on the results of consideration of the petitions, the author identified the grounds for the prosecutor's refusal to satisfy these petitions by the investigating judges. It is proposed to expand the procedural powers of the prosecutor as a subject of criminal procedural evidence, giving him the right to instruct operational units to conduct not only investigative (investigative) and covert investigative (investigative) actions, but also other procedural actions. Thus, taking into account the results of the analysis of scientific literature and materials of law enforcement practice, we can conclude that it is necessary to expand the procedural powers of the prosecutor as a subject of criminal procedural evidence by stating paragraph 5 Part 2 of Art. 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the following wording: «to instruct the investigative (search) actions and covert investigative (search) actions or other procedural actions to the relevant operational units», as well as the need to supplement Part 1 of Art. 41 of the Criminal Procedure Code of Ukraine by the authority of operational units to carry out other procedural actions on behalf of the prosecutor.

Key words: prosecutor; function of accusation; temporary access to things and documents; measures to ensure criminal proceedings.

Надійшла до редколегії 22.01.2021

УДК: 343.102:343.132

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-143-152>

Тичина Дмитро Михайлович,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ

У статті здійснено спробу виокремити проблеми процесуального порядку досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України з огляду на нормативні положення чинного кримінального процесуального законодавства та теорію кримінального процесуального права України, сформульовано шляхи їх вирішення. Наголошено, що чинне законодавство України, яке регламентує діяльність народного депутата України, базується на принципах традиційного права і має відбиток тоталітарного минулого, тому нині воно не спроможне повною мірою забезпечити ефективність використання інституту недоторканності, що призводить до порушення прав і свобод людини або значних зловживань владою. Запропоновано напрями вдосконалення процесуального порядку прийняття рішення про початок досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених народним депутатом України, на основі внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, вирішення у зв'язку з цим питань підслідності, повідомлення про підозру, застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: народний депутат України; кримінальне провадження; процесуальний порядок; недоторканність; повідомлення про підозру; заходи забезпечення кримінального провадження.

Постановка проблеми. Парламентаризм як суспільне явище і як форма парламентського правління є вагомим надбанням цивілізації. Непересічне значення парламентаризму полягає в тому, що він безпосередньо пов'язаний із запровадженням представницької влади та з ідеєю верховенства парламенту в системі влади, яка зумовлюється принципами представницької демократії, народного суверенітету, паритету прав людини і держави. Від рівня наукового осмислення генези парламентаризму, його природи, сучасного стану, впровадження у практику діяльності держави залежить ступінь демократизації суспільства.

Народний депутат України – особа, обрана до складу Верховної Ради України на депутатський мандат. Основні положення щодо порядку виборів, прав та обов'язків народних депутатів України визначають статті 76–81 Конституції України, а також закріплені правові імунітети у вигляді особливого порядку притягнення їх до відповідальності (ч. 3 ст. 80) [1]. На початку 2020 року набули чинності закони України «Про внесення змін до ст. 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» (2019) [2] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність до Закону України «Про внесення змін до ст. 80 Конституції

України щодо недоторканності народних депутатів України» (2019) [3], якими скасовано депутатську недоторканність парламентарів. Таке скасування у кримінальному процесуальному законодавстві передбачило особливості початку досудового розслідування щодо народного депутата, затримання, обрання запобіжного заходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю, набули наукового осмислення в працях учених радянського та сучасного періодів, зокрема Ю. П. Алєніна, Т. В. Варфоломеєвої, С. Г. Волкотруба, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, М. М. Михєєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, В. І. Фаринника, С. С. Чернявського, А. В. Шевчишена, О. Г. Яновської та ін. Окремі питання розслідування кримінальних правопорушень, учинених народними депутатами, досліджувалися І. В. Бабій, І. С. Ганенком, Є. А. Котецем, С. В. Свириденком, Х. М. Танривердієвим, В. М. Трепаком. Науковий внесок таких учених є беззаперечним, проте в умовах докорінних змін законодавства та правозастосовної практики особливості досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України потребують окремої уваги, результатом чого мають стати науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вирішення наявних кримінальних процесуальних проблем.

Метою статті є наукове дослідження та обґрунтування кримінальних процесуальних положень порядку проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України, а також формулювання обґрунтованих пропозицій і рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих умов розбудови демократичної держави європейського зразка є створення дієвої системи кримінальної юстиції, яка здатна забезпечити безпеку громадян, захист їхніх прав і свобод, а також інтересів суспільства й держави від кримінальних правопорушень. Це зумовило прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (2012) (далі – КПК України) [4], який докорінно змінив систему кримінального провадження, правовий статус багатьох його учасників, процесуальну форму проведення досудового розслідування та судочинства, і як релевантний наслідок цих новацій – в Україні почала формуватися правозастосовна практика, що узгоджується з європейськими стандартами захисту прав людини та здійснення правосуддя в напрямі подальшої демократизації. Тому на шляху розбудови демократичної та правової держави європейського зразка для України першочерговим є вдосконалення правових та організаційних засад функціонування системи кримінальної юстиції, яка ще не повною мірою відповідає новим суспільним потребам щодо реального додержання принципу верховенства права в діяльності правоохоронних органів.

Однак діяльність органів досудового розслідування досі ще характеризується дублюванням повноважень, відсутністю чіткої регламентації компетенції, застосуванням невиправдано ускладнених процедур. Наявні засади організаційного підпорядкування органів кримінальної юстиції не тільки порушують один з основних принципів судочинства, що забезпечує виконання завдань кримінального судочинства, – процесуальної самостійності та незалежності слідчих, а й негативно впливають на ефективність протидії злочинності, не гарантують в повному обсязі захист прав і свобод громадян та дотримання законності. Результатом цього є порівняно низький рівень довіри населення до правоохоронних органів, критична оцінка їхньої діяльності з боку міжнародних експертів та громадськості.

Згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше ніж через 24 години після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про здійснення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести

відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) і розпочати розслідування [5; 6].

Відповідно до ч. 1 ст. 482-2 КПК України, відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення народним депутатом України, вносяться до ЄРДР Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) у порядку, встановленому КПК України [4]. Таким чином, початок досудового розслідування кримінальних правопорушень стосовно народних депутатів України не вирізняється специфікою і відбувається в загальному порядку, однак зумовлений своєрідністю предмета безпосереднього кримінального протиправного посягання, способами його вчинення, високою латентністю, що обумовлена, зокрема, різноманітними способами приховування кримінальних правопорушень. Водночас кримінальна процесуальна діяльність Генерального прокурора має не наглядний, а обвинувальний характер, оскільки він вносить відомості до ЄРДР, формує обвинувачення шляхом організації досудового розслідування та процесуального керівництва ним, а його професійний інтерес полягає у здійсненні досудового розслідування в суворій відповідності вимогам закону з метою формування доказів обвинувачення, які є належними, допустимими, достовірними й достатніми для обґрунтованого твердження про винуватість у вчиненні кримінального правопорушення.

Ураховуючи такий механізм початку досудового розслідування, у разі отримання інформації про можливе вчинення кримінального правопорушення народним депутатом України виникають певні перешкоди. Так, не завжди з інформації, що може свідчити про скоєння кримінального правопорушення, можна встановити, хто може бути особою, яка вчинила правопорушення. Більшість кримінальних проваджень, відомості про які вносяться до ЄРДР, розпочинаються саме з інформації про сам факт здійснення кримінального правопорушення (є подія кримінального правопорушення, певні наслідки тощо), а відомостей про особу, яка могла вчинити кримінальне правопорушення, на початковому етапі зазвичай немає. Орган досудового розслідування саме під час проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) у межах досудового розслідування може встановити відомості про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Крім того, може виникнути ситуація, коли слідчий чи прокурор обґрунтовано клопоче перед Генеральним прокурором про необхідність внесення відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення народним депутатом України, до ЄРДР з метою дотримання вимог ч. 1 ст. 482-2 КПК України. Однак Генеральний прокурор через об'єктивні або суб'єктивні (що вже є перешкодою для завдань кримінального провадження) обставини не вбачає достатніх даних, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення народним депутатом України, і не вносить до ЄРДР відповідних відомостей. У цьому разі завдання кримінального провадження: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів осіб, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду разом з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності – не будуть досягнуті [7, с. 95; 8, с. 71].

Тому варто наголосити на скасуванні положення ст. 482-2 КПК України щодо внесення відомостей про кримінальне правопорушення, вчинене народним депутатом України, до ЄРДР виключно Генеральним прокурором (або особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) у зв'язку з тим, що: а) наведене не узгоджується із концептуальними засадами початку досудового розслідування, визначеними ст. 214 КПК України, оскільки принципове значення щодо внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР має невідкладність та початок проведення розслідування, а не суб'єкт внесення таких відомостей; б) не завжди може бути відомий привілейований правовий статус суб'єкта злочину; в) визначення Генерального прокурора як особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні

правопорушення, негативно впливає на швидкість та ефективність початку досудового розслідування; г) відсутність окремих додаткових умов щодо внесення відомостей до ЄРДР про кримінальні правопорушення, вчинені народними депутатами України, є свідченням того, що всі особи є рівними перед законом незалежно від їхнього статусу, тобто кожне протиправне діяння, ким би воно не було вчинене, призводить до юридичної відповідальності.

Після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності Генеральний прокурор (особа, що виконує обов'язки Генерального прокурора) повинна передати наявні в нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування. Однак абз. 2 ч. 5 ст. 36 КПК України, у якому встановлено заборону доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення за підозрою народного депутата України іншим органам досудового розслідування, окрім Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) та Державного бюро розслідувань, не узгоджується з положеннями абз. 1 ч. 5 ст. 36 КПК, які передбачають можливість доручити проведення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, за винятком кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ. Тому наведену норму з огляду на предмет регулювання варто розмістити у ст. 216 КПК України, що регламентує підслідність органів досудового розслідування.

Загальні вимоги процесуального порядку повідомлення про підозру визначено у гл. 22 КПК України, у ч. 1 ст. 276 якої закріплено обов'язкові випадки його здійснення, а саме: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів; 3) наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. До того ж в абзаці другому ч. 1 ст. 276 КПК України встановлено, що особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб визначаються главою 37 цього Кодексу [4].

О. В. Фараон під терміном «повідомлення про підозру» розуміє певний етап стадії досудового розслідування, з якого починається притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також сукупність кримінальних процесуальних дій та рішень, що здійснюються та приймаються на цьому етапі [9, с. 184]. О. Ю. Татаров вказує на те, що повідомлення про підозру – один із ключових актів на стадії досудового розслідування і процес доказування у кримінальному провадженні відбувається саме для того, щоб процесуальними засобами підтвердити або спростувати винуватість особи в учиненні кримінального правопорушення і забезпечити притягнення її до кримінальної відповідальності, яка розпочинається саме з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України) [10; 11].

Особливості повідомлення про підозру народному депутату України визначаються гл. 37 КПК України та відповідно до положень ст. 481 КПК України передбачають письмову форму повідомлення. Основною умовою здійснення повідомлення про підозру стосовно народних депутатів є наявність достатніх доказів. Процесуальне становище підозрюваного народного депутата України необхідно розглядати за таких умов: поява підозрюваного в кримінальному провадженні з моменту повідомлення народному депутату про підозру згідно зі ст. 481 КПК України; письмова форма повідомлення з одночасним врученням пам'ятки про його процесуальні права та обов'язки в день його складання; забезпечення прав підозрюваного стороною обвинувачення та захисником під час досудового розслідування; можливість імперативного (примусового) забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків у кримінальному провадженні.

Порядок здійснення повідомлення про підозру таким суб'єктам складається з двох етапів: 1) складання тексту повідомлення (ст. 277 КПК України); 2) безпосереднє вручення

повідомлення та роз'яснення по суті (ст. 278 КПК України). Таке повідомлення має бути здійснене лише тією особою, яка його склала, і в жодному разі не може бути доручене іншій особі. В іншому разі в контексті доручення, відповідно до статей 36, 481 КПК України, Генерального прокурора (виконувача обов'язків Генерального прокурора) або заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури щодо вручення іншим прокурором письмового повідомлення народному депутату України (ст. 480 КПК), право на яке прямо не передбачене кримінальним процесуальним законом, може розглядатися як мінімізація гарантій діяльності цих осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 481 КПК письмове повідомлення про підозру здійснюється народному депутату України Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [4].

Однак з цієї статті в разі буквального прямого тлумачення приписів у їх системному взаємозв'язку випливає, що перший заступник Генерального прокурора, а в деяких випадках і виконуючий обов'язки Генерального прокурора не наділений повноваженнями повідомляти про підозру спеціальному суб'єктові. Закон прямо не надав відповідних прав для цієї посади. Зокрема, згідно з КПК України перший заступник Генпрокурора має самостійний процесуальний статус. Так, п. 15 ч. 1 ст. 3 КПК встановлює, що перший заступник має відокремлений від Генерального прокурора та його заступників персональний процесуальний статус у кримінальному провадженні. Згідно з ч. 6 ст. 36 КПК він має право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови заступників Генерального прокурора, що, безумовно, відрізняє його від останніх.

Уважаємо, що в гл. 37 КПК України сталася процесуальна помилка законотворця щодо не включення першого заступника до цієї глави, оскільки його посада дещо вища, ніж посада заступника Генерального прокурора, до того ж нічим не відрізняється. Але з погляду закону, якщо будуть випадки порушення норм кримінального законодавства, то це стане можливістю для адвокатів оскаржувати повідомлення про підозру народному депутату України в порядку ст. 303 КПК України.

Чинний КПК України участь прокурора у здійсненні досудового розслідування пов'язує виключно з процесуальним керівництвом таким розслідуванням. Згідно з п. 11 ч. 2 ст. 36 КПК України повідомляти про підозру в учиненні кримінального правопорушення уповноважений лише прокурор – процесуальний керівник. Повноваження повідомляти будь-якій особі про підозру, зокрема й народному депутату України, пов'язуються з наявністю права процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що є визначальним, а отже первинним, оскільки впливає з необхідності нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора) або заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, який не здійснює прокурорського нагляду в конкретному кримінальному провадженні, не може нести процесуальної відповідальності за наслідки своїх дій. Адже така особа не допущена до матеріалів провадження, а тому не в змозі дати оцінку наявності достатніх доказів та їх обґрунтованості для підозри особи в учиненні кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 2 ст. 37 КПК прокурор здійснює повноваження в кримінальному провадженні з його початку до завершення. Їхнє виконання в цьому самому провадженні іншим прокурором можливе лише у випадках, передбачених ч. 4, ч. 5 ст. 36, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 37 КПК України. Перелік повноважень прокурора, що не є процесуальним керівником, для прийняття процесуальних рішень та вчинення процесуальних дій, визначений у ч. 4, ч. 5 ст. 36, ч. 3 ст. 37, ч. 3 ст. 313 КПК України, є виключним і не може тлумачитися розширено. Оскільки серед цих повноважень немає права повідомляти про підозру особі, зокрема народному депутату України, таку процесуальну дію може вчинити лише процесуальний керівник [12, с. 5–6].

Згідно з ч. 1 ст. 276 КПК України повідомлення про підозру обов'язково здійснюється в порядку, передбаченому ст. 278 КПК України. Ч. 1 ст. 278 КПК України визначає суб'єктами, що повноважні повідомляти про підозру, слідчого та прокурора. Отже, вжито термін «прокурор» і перелік процесуальних повноважень, яких надано саме у ст. 36 КПК України, що пов'язує право на повідомлення про підозру особі лише з процесуальним керівництвом [13, с. 109].

Відповідно до ч. 1 ст. 278 КПК письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором особисто. Як наголошують правники, такий підхід до вручення особі повідомлення має певні суттєві недоліки. Так, одним із ключових проблемних аспектів цього питання є встановлення моменту, з якого особа вважається повідомленою про підозру. На думку О. Ю. Татарова та Д. М. Мірковця, не можна вважати вручене належним чином повідомлення про підозру, якщо немає підтвердження факту його отримання особою та ознайомлення зі змістом повідомлення [14, с. 266]. Тож слід мати на увазі, що відповідно до ст. 136 КПК України належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є підпис особи про отримання повістки, у тому числі й на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом [4].

Тому тільки в такому разі можна вважати, що особа набула статусу підозрюваного. Однак, як вважає Х. М. Танривердієв, такий спосіб повідомлення особі про підозру має використовуватися лише як крайня міра, тобто коли немає реальної можливості протягом встановленого строку здійснити особисте повідомлення про підозру. Натомість, порівняно з персональним врученням повідомлення про підозру, письмове повідомлення в порядку ст. 135 КПК, навіть якщо воно вручене належним чином, має один суттєвий недолік – це неможливість прокурора роз'яснити особі його права й обов'язки як підозрюваного [7, с. 128].

На підставі викладеного вище варто запропонувати уніфікацію рішення про надання народному депутату України статусу підозрюваного, яке полягає в заміні процесуального документа «повідомлення особі про підозру» на винесення Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури постанови про залучення народного депутата України як підозрюваного з обов'язковим врученням копії даної постанови та пам'ятки про роз'яснення прав. Відповідно до цього, така особа повинна визнаватися підозрюваним з моменту складення постанови про залучення особи як підозрюваного. Вручення копії постанови та пам'ятки обмежити строком: протягом 24 годин з моменту складення постанови, а у разі, якщо особа ухиляється від розслідування, її місцезнаходження невідоме – негайно після її явки до слідчого, прокурора або у цей строк з моменту встановлення її місцезнаходження.

Специфіка підстав і порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження до народних депутатів України полягає у тому, що частина з них стають можливими лише в разі погодження клопотання на їх проведення з Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

Загальною юридичною підставою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є ухвала слідчого судді на основі погодженого клопотання на їх застосування з Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора). Винятки становлять окремі заходи забезпечення кримінального провадження, які можуть застосовуватися і без ухвали слідчого судді, а саме: законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою (статті 207, 208 КПК України); тимчасове вилучення майна (ст. 168); виклик слідчим, прокурором (ст. 133). Під час ініціювання здійснення заходів забезпечення кримінального провадження стороною обвинувачення обов'язок

доведення підстав і необхідності застосування конкретного заходу покладено на слідчого та прокурора, які у разі ініціювання вирішення слідчим суддею даного питання стосовно підозрюваного зобов'язані, зокрема, довести обґрунтованість підозри. При цьому необхідно враховувати мету таких заходів, якою є створення необхідних умов для проведення оперативного, максимально швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду провадження по суті.

Серед заходів забезпечення кримінального провадження і запобіжних заходів особливе місце належить затриманню особи. Якщо Генеральний прокурор (особа, що виконує обов'язки Генерального прокурора) разом із клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою подав клопотання про дозвіл на затримання народного депутата України з метою його приводу, слідчий суддя приймає рішення згідно зі статтями 189, 482-2 КПК України. Водночас без дозволу слідчого судді, винесеного на підставі клопотання, погодженого Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора), дозволяється затримання народного депутата України лише у разі, якщо останнього застали під час або безпосередньо після скоєння тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини. Крім того, як слушно зазначає О. В. Шульга, очевидно, що «затримати особу, підозрювану у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності НАБУ, на підставі того, що стосовно неї є обґрунтовані підстави вважати, що можлива її втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності (п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК), має право та в змозі виключно детектив НАБУ (особа, що здійснює досудове розслідування в цьому кримінальному провадженні)» [15, с. 86].

Відповідно до ст. 482-2 КПК України, слідчий суддя після одержання клопотання, яке попередньо погоджене з Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) про застосування запобіжного заходу до народного депутата України, який перебуває на свободі, призначає дату судового засідання і здійснює судовий виклик. Такі клопотання розглядаються за обов'язкової участі народного депутата України. Слідчий суддя зобов'язаний завчасно повідомити народного депутата України про розгляд зазначеного клопотання. Якщо народний депутат України без поважної причини не прибув на судові засідання або не повідомив про причини своєї відсутності, тоді клопотання може розглядатися без його участі [4].

У цьому контексті Конституційний Суд України неодноразово вказував, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони повинні мати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи [16].

Висновок. Таким чином, варто наголосити, що трансформація механізму початку досудового розслідування стала однією з новацій чинного КПК України. Викладені положення у ст. 214 КПК України, по суті, виключили рішення слідчого, прокурора про початок досудового розслідування з переліку процесуальних. Відтак створили, по-перше, умови для зниження вимог до їх законності та обґрунтованості, по-друге, можливість оскарження їх підстав у порядку, визначеному гл. 26 КПК України. Інформація, одержувана правоохоронними органами на початковому етапі, є неконкретизованою та обмеженою, тому здебільшого немає підстав для початку кримінального провадження щодо народного депутата України, оскільки не з'ясовано, чи справді ним вчинене кримінальне правопорушення. Провадження може бути розпочато лише тоді, коли є достатні дані, які вказують на ознаки складу кримінального правопорушення, до того ж достатність даних

оцінюють у кожному конкретному випадку за внутрішнім переконанням слідчого. Кримінальне провадження стосовно народного депутата України може здійснюватися лише за умови процесуального керівництва в ньому Генерального прокурора (виконувача обов'язків Генерального прокурора) або заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03.01.2021).
2. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) : Закон України від 3 верес. 2019 р. № 27-ІХ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20> (дата звернення: 03.01.2021).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів з метою приведення у відповідність із Законом «Про внесення змін до статті 80 Конституції щодо недоторканності народних депутатів» : Закон України від 18 груд. 2019 р. № 388-ІХ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-20> (дата звернення: 03.01.2021).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.01.2021).
5. Герасимов І. Ф. Этапы раскрытия преступлений. *Следственные ситуации раскрытия преступлений*. 1975. Вып. 41. С. 7.
6. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : наказ Генерального прокурора від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення: 03.04.2021).
7. Танривердієв Х. Р. Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 224 с.
8. Свириденко С. В., Татаров О. Ю. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю : монографія. Київ, 2019. 212 с.
9. Фараон О. В. Поняття повідомлення про підозру. *Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства* : матеріали круглого столу (м. Київ, 28 лист. 2013 р.). Київ: Держ. пенітенц. служба України, Ін-т кримін.-виконав. служби, 2013. С. 183–186.
10. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.
11. Татаров О. Ю. Особливості застосування деяких нових інститутів кримінального процесуального законодавства України. *Право України*. 2013. № 11. С. 63–70.
12. Андрушко П. П. Повідомлення про підозру спеціальному суб'єкту. Гра поза правилами: проблемні питання пред'явлення підозри спеціальному суб'єкту та її обґрунтованість. Різні підходи до правозастосування : тези виступів. Київ: Нац. асоціація адвокатів, 2020. 20 с.
13. Рогатюк І. В. Реализация прокурором функции надзора за соблюдением законов при проведении досудебного расследования в форме процессуального руководства. *Право и политика* (Кыргызская Республика). 2014. № 1. С. 107–110.
14. Татаров О. Ю., Мірковець Д. М. Повідомлення про підозру: проблеми кримінальної процесуальної регламентації. *Митна справа*. 2015. № 1 (22). С. 265–271.
15. Шульга О. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 255 с.
16. Рішення Конституційного Суду України від 23 листоп. 2017 р. у справі № 1-28/2017. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text> (дата звернення: 03.01.2021).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 03.01.2021) [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do statii 80 Konstytutsii Ukrainy (shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy) : Zakon Ukrainy vid 3 veres. 2019 r. № 27-IX [On Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (concerning the inviolability of people's deputies of Ukraine) : Law of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20> (data zvernennia: 03.01.2021) [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv z metoiu pryvedennia u vidpovidnist iz Zakonom «Pro vnesennia zmin do statti 80 Konstytutsii shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ» : Zakon Ukrainy vid 18 hrud. 2019 r. № 388-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts in order to bring them into line with the Law «On Amendments to Article 80 of the Constitution Concerning the Inviolability of People's Deputies» : Law of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-20> (data zvernennia: 03.01.2021) [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 03.01.2021) [in Ukrainian].
5. Gerasimov, I. F. (1975). Etapy raskrytiya prestuplenij [Stages of crime detection]. *Sledstvennye situacii raskrytiya prestuplenij*. Vyp. 41. S. 7 [in Russian].
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi reistr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia : nakaz Heneralnoho prokurora vid 30 cherv. 2020 r. № 298 [On approval of the Regulations on the Unified Register of pre-trial investigations, the procedure for its formation and maintenance]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (data zvernennia: 03.01.2021) [in Ukrainian].
7. Tanryverdiiev, Kh. R. (2020). Dosudove rozsliduvannia u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo narodnykh deputativ Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 [Pre-trial investigation in criminal proceedings against people's deputies of Ukraine]. Kyiv. 224 s. [in Ukrainian].
8. Svyrydenko, S. V., Tatarov, O. Yu. (2019). Dosudove rozsliduvannia u kryminalnomu provadzhenni shchodo osib, yaki korystuiutsia nedotorkannistiu : monohrafiia [Pre-trial investigation in criminal proceedings against persons enjoying immunity : a monograph]. Kyiv. 212 s. [in Ukrainian].
9. Faraon, O. V. (2013). Poniattia povidomlennia pro pidozru [The concept of notification of suspicion]. *Aktualni problemy zastosuvannia kryminalnoho zakonodavstva : materialy kruhloho stolu* (m. Kyiv, 28 lyst. 2013 r.). Kyiv: Derzh. penitents. sluzhba Ukrainy, In-t krymin.-vykonav. sluzhby. S. 183–186 [in Ukrainian].
10. Tatarov, O. Yu. (2012). Dosudove provadzhennia v kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady (za materialamy MVS) : monohrafiia [Pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and organizational principles (according to the Ministry of Internal Affairs) : a monograph]. Donetsk: TOV «VPP «PROMIN». 640 s. [in Ukrainian].
11. Tatarov, O. Yu. (2013). Osoblyvosti zastosuvannia deiakykh novykh instytutiv kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy [Features of application of some new institutes of the criminal procedural legislation of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 11. S. 63–70 [in Ukrainian].
12. Andrushko, P. P. (2020). Povidomlennia pro pidozru spetsialnomu subiektu [Suspicion report to a special subject]. *Hra poza pravylamy: problemni pytannia prediavlennia pidozry spetsialnomu subiektu ta yii obruntovanist. Rizni pidkhody do pravozastosuvannia : tezy vystupiv*. Kyiv: Nats. asotsiatsiia advokativ. 20 s. [in Ukrainian].
13. Rogatyuk, I. V. (2014). Realizaciya prokurorom funkcii nadzora za soblyudeniem zakonov pri provedenii dosudebnogo rassledovaniya v forme processual'nogo rukovodstva [Implementation by the prosecutor of the function of supervision over the observance of laws during the pre-trial investigation in the form of a procedural guide]. *Pravo i politika* (Kyrgyzskaya Respublika). № 1. S. 107–110 [in Russian].
14. Tatarov, O. Yu., Mirkovets, D. M. (2015). Povidomlennia pro pidozru: problemy kryminalnoi protsesualnoi rehlamentatsii [Notification of suspicion: problems of criminal procedural regulation]. *Mytna sprava*. № 1 (22). S. 265–271 [in Ukrainian].
15. Shulha, O. V. (2016). Zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboiu u kryminalnomu provadzhenni : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 [Detention by an authorized official in criminal proceedings]. Kyiv. 255 s. [in Ukrainian].
16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 23 lystop. 2017 r. u spravi № 1-28/2017 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of November 23, 2017 in the case № 1-28/2017]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text> (data zvernennia: 03.01.2021) [in Ukrainian].

Tychyna Dmytro,
PhD in Law, Senior Researcher
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

PECULIARITIES OF THE PROCEDURAL ORDER OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST PEOPLE'S DEPUTIES OF UKRAINE

The article provides a comprehensive study of theoretical and practical problems of pre-trial investigation in criminal proceedings against people's deputies of Ukraine, given the regulations of current criminal procedure legislation and the theory of criminal procedure law of Ukraine. It is emphasized that the current legislation of Ukraine, which regulates the activities of the People's Deputy of Ukraine, is based on the principles of traditional law and bears the imprint of the totalitarian past, so now it can not fully ensure the effectiveness of the institution of inviolability, leading to violations of human rights and freedoms. Criminal proceedings against a People's Deputy of Ukraine may be carried out only under the condition of the procedural guidance of the Prosecutor General (acting Prosecutor General) or the Deputy Prosecutor General – the head of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and can be initiated only when there is sufficient evidence to indicate signs of a criminal offense, and the adequacy of the data is assessed in each case according to the internal convictions of the investigator. The main condition for the notification of suspicion against people's deputies is the availability of sufficient evidence. The procedural procedure for summoning an investigator, prosecutor, summons during a pre-trial investigation in criminal proceedings against people's deputies of Ukraine is a set of procedural actions to draw up a summons (another document), send and serve it in the manner prescribed by procedural law, confirm receipt of summons, meet deadlines notification of the person about the call, as well as the procedural consequences of non-appearance on the call. The procedural position of the suspect-People's Deputy of Ukraine must be considered in accordance with the procedural conditions. The general legal basis for the application of measures to ensure criminal proceedings is the decision of the investigating judge on the basis of an agreed request for their application with the Prosecutor General (acting person of the Prosecutor General). Exceptions are certain measures to ensure criminal proceedings, which can be applied without the decision of the investigating judge. The directions of improvement of the procedural order of decision-making on the beginning of pre-trial investigation of criminal offenses committed by the People's Deputy of Ukraine on the basis of entering information into the Unified Register of pre-trial investigations, resolving issues of jurisdiction, notification of suspicion, application of criminal proceedings.

Key words: *People's Deputy of Ukraine; criminal proceedings; procedural order; inviolability; measures to ensure criminal proceedings; investigative (investigative) actions; covert investigative (investigative) actions.*

Надійшла до редколегії 11.01.2021

УДК: 343.17

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-153-160>

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

Хайлова Тетяна Володимирівна,

кандидат наук з державного управління, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6106-2027>

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В ПОРЯДКУ Ч. 3 СТ. 214 КПК УКРАЇНИ

Статтю присвячено проблемі участі спеціаліста під час огляду місця події, який проводиться до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Суть проблеми полягає в тому, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України визнає участь спеціаліста тільки під час досудового розслідування, судового провадження та проведення процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. У слідчій практиці інколи трапляються випадки, коли надходить повідомлення, наприклад, про смерть людини, інші події з формальними ознаками кримінального правопорушення, які потрібно спочатку перевірити щодо наявності ознак злочину, а вже потім вважати діяння кримінальним правопорушенням. Запропоновано до виявлення ознак злочину під час огляду місця події, що проводиться до внесення заяв та повідомлень до Єдиного реєстру досудових розслідувань, називати спеціалістів обізнаними особами, а консультації та довідки, які надаються ними, вносити у вигляді заяв, що підлягають занесенню до протоколу огляду на загальних засадах.

Ключові слова: кримінальне провадження; огляд місця події; слідчі (розшукові) дії; спеціаліст.

Постановка проблеми. Участь спеціаліста під час проведення початкових слідчих (розшукових) дій має велике як процесуальне, так і фактичне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Згідно з Інструкцією про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події залучають осіб, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок, а також з метою забезпечення безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування [1]. Крім того, участь спеціаліста в кримінальному провадженні регулюється Положенням про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) від 3 листопада 2015 р. № 1343 [2]. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачає участь спеціаліста під час

огляду місця події нормами статей 71, 79, 81, ч. 3 ст. 237, 238, 239 КПК України. Але існує і певна неврегульованість.

Зазначене дослідження зосереджене на процесуальному аспекті участі спеціаліста під час огляду місця події, який здійснюється до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), що, на нашу думку, становить певну процесуальну проблему у визначенні процесуального статусу спеціаліста, а отже обумовлює актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема огляду місця події в кримінальному процесі та криміналістиці досить детально висвітлена в наукових джерелах. Учені-процесуалісти та криміналісти постійно вивчають зазначений напрямок досудового розслідування. Серед них слід виділити Ю. П. Аленіна, О. О. Бондаренка, А. Ф. Волобуєва, Є. П. Іщенко, С. А. Карпова, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Одерія, М. О. Салтевського, М. П. Сегає, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, В. А. Фастовця та інших. Однак у їхніх працях більше уваги приділено саме тактичному аспекту проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, зокрема за участю спеціаліста, проте процесуальний аспект статусу спеціаліста в ході проведення огляду місця події як єдиної слідчої (розшукової) дії, яку дозволяється проводити у невідкладних випадках до внесення заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розглянуто в комплексі з тактичними особливостями або не зовсім докладно.

Формування цілей. Метою статті є визначення проблеми участі спеціаліста в ході проведення огляду місця події до внесення заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та надання пропозицій щодо вдосконалення цієї процесуальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Початковий етап розслідування будь-якого виду кримінального правопорушення починається передусім з огляду місця події (далі – ОМП).

ОМП як початкова слідча (розшукова) дія за своїм процесуальним призначенням має особливий характер, бо її в невідкладних випадках можна проводити до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 3 ст. 214 КПК). До того ж ОМП згідно зі ст. 237 КПК України є різновидом слідчого огляду, але в диспозиції цієї норми різновид огляду саме як ОМП не визначається. Про це у своєму коментарі слушно зазначає адвокат М. Тхорівський [3]. Проте, відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України, метою огляду є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, під час якого, між іншим, слідчий, прокурор проводять огляд місцевості та приміщення, що безумовно вказує на цю слідчу (процесуальну) дію як на ОМП. Отже, ОМП є важливою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування будь-яких кримінальних правопорушень, наприклад дорожньо-транспортних пригод, насилля, незаконного обігу наркотичних засобів, незаконного обігу зброї, набоїв до зброї, вибухівки тощо. Завдяки правильно організованому ОМП й участі спеціаліста в ньому слідчий має можливість за результатами цієї слідчої (розшукової) дії відразу на місці визначити кваліфікацію кримінального правопорушення і взагалі ознаки кримінального правопорушення в самій події. Зокрема, у ході ОМП виявляється найбільша кількість предметів, що надалі можуть стати доказами.

Особливе значення під час огляду місця події належить ролі спеціаліста, який за допомогою засобів спеціальної криміналістичної техніки виявляє та збирає предмети і сліди, що здатні ідентифікувати особу правопорушника. Такими об'єктами, наприклад, можуть бути документи, особисті речі, сліди життєдіяльності людини (слина, сеча, кров тощо) [4, с. 141].

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає різноманітні засоби отримання відомостей, які згодом стають доказами або підставами для прийняття будь-яких процесуальних рішень, у цьому разі рішення щодо початку досудового розслідування в межах ст. 214 КПК України.

Згідно з ч. 4 ст. 214 КПК України перед слідчим, прокурором, дізнавачем після отримання заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення визначено обов'язок щодо прийняття та реєстрації заяв і повідомлень до ЄРДР протягом 24 годин (ст. 214 КПК України). При цьому чинний КПК України в ст. 214 не містить вимог щодо дослідчої перевірки заяв та повідомлень про скоєний злочин. Проте фактично така норма в кримінальному провадженні все ж таки існує, регламентується вона п. 7 розділу II Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженого наказом МВС України № 100 від 08.02.2019 року «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події». У цьому нормативно-правовому акті зазначається, що за рішенням керівника органу (підрозділу) поліції або особи, яка виконує його обов'язки, відомості про виявлене кримінальне правопорушення уповноважена службова особа реєструє в системі «Інформаційний портал Національної поліції України», журналі єдиного обліку та невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту реєстрації, передає до органу досудового розслідування для внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [5]. Проте головну роль у прийнятті рішення щодо початку досудового розслідування, відповідно до ст. 214 КПК України, відіграє не слідчий, не дізнавач і не прокурор, а керівник органу (підрозділу) поліції або особа, яка виконує його обов'язки. Якщо така особа не надасть згоду (резольцію) для внесення заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення до ЄРДР, то надалі отримана інформація не буде розглянута. До речі, у 2017 році В. Дрозд, розкриваючи з цього приводу аналогічну проблему, зауважувала, що заяви й повідомлення, які надійшли до чергової частини органу поліції та в яких відсутні відомості, що вказують на вчинення кримінального правопорушення, після їх реєстрації в журналі єдиного обліку доповідаються уповноваженим працівником чергової частини начальникові органу поліції або особі, яка виконує його обов'язки, для розгляду і прийняття рішення згідно із Законом України «Про звернення громадян» або Кодексом України про адміністративні правопорушення. У разі встановлення начальником органу поліції в заяві (повідомленні) відомостей, які вказують на вчинення кримінального правопорушення, він за своєю резолюцією (не пізніше однієї доби з часу реєстрації заяви в журналі єдиного обліку) повертає її (його) до чергової частини для негайної передачі начальнику слідчого підрозділу. Тобто авторка наголошує на тому, що законодавець фактично передбачив можливість класифікувати заяви й повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та відділяти некримінальні події саме на початковому етапі кримінальної процесуальної діяльності. При цьому вченою зазначається, що в чинному КПК, на відміну від КПК 1960 року, строк для вирішення цього питання скорочено з 10 діб до 24 годин [6, с. 269]. У 2019 році було прийнято нову редакцію Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення тощо, але щодо вказаної вище проблеми в новому документі майже нічого не змінилося: строк прийняття рішення стосовно заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення залишився тим самим – 24 години. Отже, можна констатувати, що звичайна дослідча перевірка заяв та повідомлень у системі досудового розслідування кримінальних правопорушень не зникла. Таким чином, за умови, що наявність ознак кримінального правопорушення в діянні викликає сумніви, а дізнавачу, слідчому чи прокурору потрібно визначитися з необхідністю прийняття рішення за ст. 214 КПК України до внесення заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР (наприклад, із ступенем тяжкості тілесного пошкодження постраждалого в дорожньо-транспортній пригоді тощо), то слідчий, дізнавач чи прокурор згідно з ч. 2 ст. 71 КПК України повинні звернутися за допомогою до обізнаної особи. Обізнаними особами є всі суб'єкти, незалежно від наявних прав та обов'язків, які мають певну спеціальність, володіють спеціальними знаннями та відповідно до процесуального закону безпосередньо залучаються самі або використовуються

результати їхньої діяльності в кримінальному судочинстві та які мають надати технічну допомогу або консультацію як спеціалісти [7, с. 44]. Подібне визначення обізнаної особи дають А. Ф. Волобуєв [8, с. 250–251] та О. О. Бондаренко [9, с. 92].

Схожим є стан справ і під час дослідчої перевірки за фактом нанесення тілесних ушкоджень, незаконного обігу наркотичних речовин, зброї, набоїв, вибухових речовин тощо. Проте чинний КПК України, на нашу думку, створив умови, коли в певних випадках під час так званої дослідчої перевірки протягом 24 годин або ОМП за участю спеціаліста називати обізнану особу спеціалістом у процесуальному розумінні не можливо, адже спеціаліст як учасник кримінального провадження з'являється тільки в межах кримінального провадження (ст. 71 КПК України). Обґрунтовуючи таку позицію, звернемося до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України. Згідно із зазначеною нормою термін «кримінальне провадження» означає три елементи: досудове розслідування; судове провадження; процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Підкреслюємо саме словосполучення «діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність». Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК, ОМП у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, проте згідно з п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України – саме тоді, коли є діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність. Але що робити, якщо отримано повідомлення про виявлений труп людини, при цьому немає чітких ознак, припустімо, насилля чи інших ознак кримінального правопорушення (суїцид, нещасний випадок, природна смерть тощо)? Чи можна в такому разі посилатися на підстави участі в ОМП саме спеціаліста? Адже за таких умов у слідчого, дізнавача, прокурора немає впевненості щодо наявності ознак саме діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність. У зазначеному випадку, на нашу думку, згідно з п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України не можна говорити про кримінальне провадження тому, що бракує відомостей про діяння, яке визначено законодавством України про кримінальну відповідальність. Зокрема, ОМП за таких обставин не можна вважати ані актом досудового розслідування, ані актом судового провадження, ні навіть процесуальною дією через те, що відсутні відомості про саме діяння, яке містить ознаки кримінального правопорушення. Отже, можна констатувати, що під час проведення ОМП до внесення відомостей до ЄРДР, коли немає впевненості в наявності ознак кримінального правопорушення, ще не можна говорити про якусь процесуальну дію, адже не відомо, чи діяння, що досліджується, містить ознаки кримінального правопорушення чи нещасного випадку. Тому називати особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів, спеціалістом не можна, зокрема доти, доки не буде встановлено, що діяння, про яке надійшла заява чи повідомлення, є таким, що передбачене законом України про кримінальну відповідальність. У такому разі спеціаліста доцільно називати саме обізнаною особою. Зазначене вище дає змогу стверджувати, що участь спеціаліста у випадку, коли здійснюється перевірка під час ОМП заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, де немає наявних ознак кримінального правопорушення, фактично відбувається за межами кримінального процесу, а їх результати згідно з чинним КПК України не можуть бути оформлені ані довідкою спеціаліста, ані висновком експерта. Проте на практиці такі довідки чи акти все ж таки трапляються і стають підставою для прийняття рішення відповідно до ст. 214 КПК України. І. В. Пиріг щодо цього зауважує, що спеціаліст під час ОМП переважно надає довідки, консультації та допомагає слідчому [10, с. 33]. З огляду на це виникає логічне запитання: чи законне взагалі рішення про початок досудового розслідування, коли участь досвідченої особи як спеціаліста є не обґрунтованою? Адже посадові особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, повинні неухильно дотримуватися вимог закону (ч. 1 ст. 9 КПК України). Проте, зважаючи на думку О. В. Одерія, можна зазначити, що процесуальна діяльність починається не стільки з моменту внесення заяв чи повідомлень до ЄРДР, скільки з моменту отримання уповноваженою особою заяви чи повідомлення про

вчинене кримінальне правопорушення. Так, у своїй роботі автор підкреслює, що чинний КПК має прецеденти, коли кримінальна процесуальна діяльність відповідних органів починається не з досудового розслідування – внесення відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК), а з моменту отримання відомостей про вчинене кримінальне правопорушення (із заяви, повідомлення, безпосереднього виявлення правоохоронними органами ознак кримінального правопорушення тощо). Така ситуація пов'язана з тим, що між заявником, потерпілим та співробітниками правоохоронних органів на підставі відповідних законодавчих актів (наприклад, законів України «Про поліцію», «Про Службу безпеки») виникають відповідні кримінальні процесуальні правовідносини. На підтвердження вчений наводить ч. 1 ст. 208 КПК (затримання без ухвали слідчого судді чи суду). Моментом затримання та закінченням указанного строку в цьому випадку є не внесення відомостей до ЄРДР, а час, коли така особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні (ст. 209 КПК України). Крім того, О. В. Одерій указує, що ще до початку досудового розслідування з'являється підозрюваний як повноцінний суб'єкт кримінального провадження з усіма правами та обов'язками, які передбачені ст. 42 КПК України. Далі вчений як прецедент залучення захисника в ролі учасника кримінального провадження до початку досудового розслідування наводить приклад, коли захисник вступає у кримінальне провадження під час затримання особи до внесення заяви чи повідомлення до ЄРДР. Так, науковець справедливо зазначає, що процесуальна діяльність у кримінальному провадженні починається не з досудового розслідування, а від початку процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [11, с. 219–221]. До того ж у досліджуваній нами ситуації йдеться не про вже встановлений факт наявності ознак кримінального правопорушення, а про певну невизначеність стосовно наявності діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Тобто про факт, коли ОМП до внесення заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення відбувається як засіб перевірки заяви чи повідомлення, коли спеціаліст залучається для того, щоб з'ясувати питання наявності ознак кримінального правопорушення на місці проведення ОМП.

Зауважимо, що різноманітна технічна діяльність спеціалістів під час ОМП до внесення заяв та повідомлень до ЄРДР є аналогом експертизи, а їхні довідки або консультації – аналогами відповідних висновків, адже вони стають підставою для прийняття слідчим, прокурором рішення стосовно початку досудового розслідування. Таким чином, виникає певний парадокс: використовувати дані, які були отримані від спеціалістів (обізнаних осіб) як матеріали перевірки у кримінальному провадженні можна, а ось метод їх отримання залишається законодавчо не врегульованим. Тому доходимо закономірного висновку, що рішення про початок досудового розслідування, яке було прийнято на підставі участі спеціаліста, є сумнівним, у будь-якому разі воно може бути оскаржене зацікавленими учасниками кримінального провадження. З огляду на це виникає запитання: як діяти, якщо є необхідність перевірки на місці обставин, що викладені в заяві чи повідомленні про начебто вчинене кримінальне правопорушення? Намагаючись знайти відповідь на це, звернемося до ч. 3 та 4 ст. 237 КПК України, якою регламентується залучення спеціаліста та внесення заяв інших учасників огляду до відповідного протоколу. Отже, посадова особа, якій потрібно перевірити певний об'єкт щодо наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення, щоб не створювати підстав для сумніву правильності залучення спеціаліста як учасника кримінального провадження, за таких умов може поставити питання не як спеціалісту, а як обізнаній особі, на що отримати обґрунтовану відповідь не довідками, як заведено на практиці, а у вигляді усної заяви, консультації, що на загальних підставах вноситься до протоколу слідчої дії. Стосовно визначення ступеня тілесного ушкодження (наприклад під час розслідування дорожньо-транспортної пригоди) пропонуємо те ж саме: вносити до протоколу ОМП усні заяви лікарів, судових експертів не як спеціалістів, а як

обізнаних осіб на загальних підставах. Тобто суть цих пропозицій полягає в тому, що всі перевірені заходи під час ОМП до внесення заяв і повідомлень до ЄРДР повинні повністю відповідати закону. Зважаючи на наведене вище, пропонуємо доповнити ч. 4 ст. 237 КПК України диспозицією про те, що під час проведення огляду місця події до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань з метою перевірки заяв та повідомлень щодо наявності діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, заяви або консультації залученої слідчим обізнаної особи вносяться до протоколу слідчої дії, як і будь-яких інших учасників ОМП.

Висновки. Отже, під час проведення ОМП до внесення відомостей до ЄРДР з метою перевірки заяв та повідомлень стосовно наявності діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів, доцільно вважати обізнаною особою, а не спеціалістом, зокрема доти, доки не буде встановлено, що діяння, про яке надійшла заява чи повідомлення, є таким, що передбачене законом України про кримінальну відповідальність.

У разі проведення ОМП до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР з метою перевірки заяв та повідомлень щодо наявності діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, заяви або консультації залученої слідчим обізнаної особи вносяться до протоколу слідчої дії на загальних підставах, як і будь-яких інших учасників ОМП.

Список використаних джерел

1. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджена наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text> (дата звернення: 26.01.2021).
2. Положення про експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затверджене наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1343 «Про затвердження Положення про експертну службу МВС України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 26.01.2021).
3. Тхорівський М. «Для огляду місця вчинення злочину ухвала слідчого судді не потрібна», – ВС. Коментар. *Юридична газета*. № 48. URL: <https://www.colares.ua/ua/news/-dlya-oglyadu-miscya-vchinennya-zlochynu-uhvala-slidchogo-suddi-ne-potribna----vs> (дата звернення: 26.01.2021).
4. Пархомчук М. А., Данілін С. С. Особливості огляду місця вчинення дорожньо-транспортної пригоди. *Криміналістичний вісник*. № 2. 2013. С. 140–143.
5. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затверджений наказом МВС України від 08.02.2019 № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (дата звернення: 26.01.2021).
6. Дрозд В. Окремі питання регламентації початку досудового розслідування в умовах проведення правової реформи. *Кримінальний процес*. № 12. 2017. С. 268–272.
7. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
8. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
9. Бондаренко О. О. Поняття та класифікація обізнаних осіб у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. № 2. 2020. С. 88–92.
10. Пиріг І. В. Організація і тактика проведення огляду місця події в сучасних умовах розвитку науки і техніки. *Криміналістичний вісник*. № 2. 2019. С. 30–37.
11. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.

References

1. Instruktsiya pro poryadok zaluchennya pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannya politsiyi ta Ekspertnoyi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy yak spetsialistiv dlya uchasti v provedenni ohlyadu

mistsya podiyi [Instruction on the procedure for involving employees of the pre-trial investigation bodies of the police and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as specialists to participate in the inspection of the scene] : zatverdzhena nakazom MVS Ukrainy vid 03.11.2015 r. № 1339 «Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro porjadok zaluchennya pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannya politseyi ta Ekspertnoyi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy yak spetsialistiv dlya uchasti v provedenni ohlyadu mistsya podiyi». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].

2. Polozhennya pro ekspertnu sluzhbu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Regulations on the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : zatverdzheno nakazom MVS Ukrainy vid 03.11.2015 r. № 1343 «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro ekspertnu sluzhbu MVS Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].

3. Tkhorivs'kyy, M. «Dlya ohlyadu mistsya vchynennya zlochynu ukhvala slidchoho suddi ne potribna», – VS [«To inspect the crime scene, the decision of the investigating judge is not required», – the Supreme Court]. Komentar. *Yurydychna hazeta*. № 48. URL: <https://www.colares.ua/ua/news/-dlya-oglyadu-miscya-vchinennya-zlochynu-uhvala-slidchogo-suddi-ne-potribna----vs> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].

4. Parkhomchuk, M. A., Danilin, S. S. (2013). Osoblyvosti ohlyadu mistsya vchynennya dorozhn'o-transportnoyi pryhody [Features of the inspection of the place of the accident]. *Kryminalistychnyy visnyk*. № 2. S. 140–143 [in Ukrainian].

5. Poryadok vedennya yedynoho obliku v orhanakh (pidrozdilakh) politseyi zayav i povidomlen' pro kryminal'ni pravoporushennya ta inshi podiyiyu [The order of conducting the uniform account in bodies (divisions) of police of statements and notifications on criminal offenses and other events] : zatverdzhenny nakazom MVS Ukrainy vid 08.02.2019 № 100 «Pro zatverdzhennya poryadku vedennya yedynoho obliku v orhanakh (pidrozdilakh) politseyi zayav i povidomlen' pro kryminal'ni pravoporushennya ta inshi podiyi». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (data zvernennia: 26.01.2021) [in Ukrainian].

6. Drozd, V. (2017). Okremi pytannya rehlamentatsiyi pochatku dosudovoho rozsliduvannya v umovakh provedennya pravovoyi reform [Some issues of regulation of the beginning of pre-trial investigation in the context of legal reform]. *Kryminal'nyy protses*. № 12. S. 268–272 [in Ukrainian].

7. Shcherbakovskiy, M. H. (2015). Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings] : monohrafiia. Kharkiv: V dele. 560 s. [in Ukrainian].

8. Volobuiev, A. F. (2000). Problemy metodyky rozsliduvannya rozkradan maina v sferi pidpriemnytstva [Problems of methods of investigation of property thefts in the sphere of entrepreneurship] : monohrafiia. Kharkiv: Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav. 336 s. [in Ukrainian].

9. Bondarenko, O. O. (2020). Poniattia ta klasyfikatsiia obiznanykh osib u kryminalnomu provadzhenni [The concept and classification of knowledgeable persons in criminal proceedings]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. S. 88–92 [in Ukrainian].

10. Pyrih, I. V. (2019) Orhanizatsiya i taktyka provedennya ohlyadu mistsya podiyi v suchasnykh umovakh rozvytku nauky i tekhniky [Organization and tactics of conducting a review of the scene in modern conditions of science and technology]. *Kryminalistychnyy visnyk*. № 2. S. 30–37 [in Ukrainian].

11. Oderii, O. V. (2015). Teoriia i praktyka rozsliduvannya zlochyniv proty dovkillia [Theory and practice of investigating crimes against the environment] : monohrafiia. Kharkiv: Disa plius. 528 s. [in Ukrainian].

Shulha Andriy,

PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

Khailova Tetyana,

Candidate of Economics in Public Administration,
Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6106-2027>

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE EXAMINATION OF THE SCENE OF A CRIME IN THE ORDER OF PART 3 ART. 214 OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE

The article deals with the problem of specialist's participation in the scene examination, which is carried out before entering information into the Unified Register of the pre-trial investigations. The essence of the problem is that the current criminal procedural law of Ukraine recognizes the specialist's participation only in the pre-trial investigation, the litigation and the proceedings in the case of the commission of an unlawful act under the law of Ukraine on criminal liability. Part 1 of Article 71 of the Criminal Procedure Code of Ukraine states that a specialist in criminal proceedings is a person who has special knowledge and skills and can provide advice and conclusions during the pre-trial investigation and trial on issues that require appropriate special

knowledge and skills. In other cases, the specialist has no procedural status. In addition, Part 1 of Article 237 of the CPC of Ukraine «Examination» states that the examination is conducted to identify and record information on the circumstances of the offense commitment. It is an act provided by the law of Ukraine on criminal liability. However, there are the cases in the investigation, when a report is received, for example, about a person's death, other events with formal signs of the offense, which must first be checked for signs of a crime, and only then the act can be considered as offense. In this case, a specialist takes part in the scene examination. However, the current criminal procedure law in accordance with Part 1, Article 71 of the Criminal Procedure Code of Ukraine determines the legal status of a specialist only as the participant in criminal proceedings. The paragraph 10, part 1 of Article 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine defines the criminal proceedings as pre-trial investigation and court proceedings or procedural actions in the case of the commission of an unlawful act. Therefore, when the inspection of the scene is based on the uncertain status of the event (there is no clear information that the event contains signs of an offense), the specialist's participation is not regulated by law. The authors propose to consider the specialists as «experienced persons» in cases mentioned above and to include their advices to the protocol of the scene examination, as the advices of other scene examination participants.

Key words: *criminal proceedings; scene examination; investigation actions; specialist.*

Надійшла до редколегії 09.02.2021

РОЗДІЛ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК: 378.81-13[811.1/.9]

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-161-168>

Баланаєва Оксана Василівна,

кандидат філологічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

Дзевицька Лариса Сергіївна,

кандидат педагогічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9093-7635>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В ДИСТАНЦІЙНОМУ РЕЖИМІ

Статтю присвячено визначенню ролі сучасних технологій підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти. Досліджено питання використання інформаційно-комунікативних технологій на заняттях та описано методи формування професійної комунікативної компетентності. Дистанційну освіту розглянуто як одну з найбільш популярних форм навчання під час організації освітнього процесу в сучасних умовах. Особливу увагу приділено засобам, які застосовуються під час такої форми навчання і вимагають комплексного опрацювання.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні технології; елементи дистанційного навчання; програмно-технічні засоби; професійна комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. У системі вищої освіти актуальним напрямом стає впровадження інформаційно-комунікативних технологій для підготовки фахівців різних профілів і рівнів. Завдяки сучасним комп'ютерним технологіям педагог має можливість більш доступно, переконливо, інформаційно насичено та цікаво подати необхідний матеріал. Дистанційна форма навчання передбачає широке використання комп'ютерних засобів як під час викладення матеріалу, так і на етапі контролю знань. Слід зазначити, що на сьогодні дистанційна освіта довела свою значущість і затребуваність. Застосування дистанційних технологій у закладах освіти, до того ж і в закладах вищої освіти (далі – ЗВО), ставить завдання з пошуку нових підходів, методів і засобів для організації процесу навчання.

© Баланаєва Оксана Василівна,
Дзевицька Лариса Сергіївна, 2021

Навчання в дистанційному режимі є однією з форм безперервної освіти, метою якого є реалізація права людини на освіту та отримання інформації. Поняття «технології дистанційного навчання» та особливості організації освітнього процесу детально описано в наказі МОН «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» від 25.04.2013 № 466 [1].

Необхідність запровадження технологій дистанційного навчання в систему вищої освіти України зумовлено також потребою відповідності міжнародним стандартам, що вимагає пошуків інноваційних підходів до підготовки студентів. Організація навчання в дистанційному режимі як проблема педагогічної теорії і практики знайшла своє відображення в Указі Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013), законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про Національну програму інформатизації» (2001), «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007), а також у Положенні про дистанційне навчання (2013) та Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні (2000).

На відміну від традиційного навчання, дистанційне базується на самостійній роботі, яка повинна бути забезпечена системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної дисципліни.

Дослідженню проблеми технологій дистанційного навчання присвятили свої праці такі вчені, як Р. Говард, А. Кей, В. Кухаренко, Р. Мейзон, С. Ніппер, В. Олійник, О. Собаєва, П. Стефаненко; концептуальні теорії дистанційної освіти розглядали такі науковці: Б. Шуневич, А. Хуторський, О. Петерс, О. Сімсон, Є. Полат, Б. Робінсон та інші.

Незважаючи на те, що самостійна робота студента є завжди важливою частиною освітнього процесу в закладі вищої освіти і використовується в усіх видах навчання (поряд з лекціями, лабораторними, практичними заняттями та консультаціями), у технологіях дистанційного навчання вона відіграє особливу роль.

Якість самостійної роботи значною мірою обумовлює загальну якість навчання, що неможливе без діалогу між викладачем і студентами, без зворотного зв'язку. Якщо в очному навчанні можливість спілкування визначено формою організації навчального процесу, то в дистанційному – необхідно здійснювати за допомогою сучасних телекомунікаційних технологій, які можна розподілити на два типи: онлайн і офлайн.

Онлайн-технології забезпечують обмін інформацією в режимі реального часу, їхня ефективність особливо висока під час організації мережевих семінарських занять і групових консультацій.

До офлайнових технологій належать: електронна пошта, розсилки і телеконференції. Під час використання таких технологій отримані дані зберігаються на комп'ютері адресата і користувач може переглянути їх у зручний для нього час. На відміну від онлайн-технологій, офлайн-технології менш вимогливі до ресурсів комп'ютера і пропускної здатності ліній зв'язку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині різноманітні дистанційні технології надзвичайно популярні й затребувані. Це, звичайно ж, пояснюється їх доступністю незалежно від місцезнаходження студента і ЗВО, що є безперечною перевагою навчання в дистанційному режимі. Академічну мобільність у повному обсязі реалізувати складно, але за допомогою сучасних технологій цілком реально сформулювати ключові компетентності, зокрема комунікативну, для підготовки фахівця в певній галузі [3, с. 91]. Саме комунікація в сучасних умовах розвитку суспільства є важливим складником професійної діяльності конкурентоспроможного спеціаліста. Такий фахівець повинен уміти продемонструвати свої знання, показати професіоналізм, довести правильність власних поглядів та ідей. Динамічність сучасного життя вимагає вміння грамотно представляти результати своєї діяльності як у письмовій, так і в усній формах мовлення. Комунікативна компетентність розглядається як здатність особи транслювати комунікативні уміння в процесі

міжособистісної взаємодії з іншими людьми [4, с. 107; 5, с. 2] та готовність до адекватного та ефективного використання набутих знань у безпосередній професійній діяльності [6, с. 73; 7, с. 44]. До складників комунікативної компетентності належать лінгвістична, мовленнєва, соціокультурна та навчально-пізнавальна компетентності.

Формуванню названих компетентностей сприяють технології дистанційного навчання, які постійно розвиваються і модернізуються, знаходяться у пошуку найбільш оптимальних шляхів взаємодії здобувача освіти з викладачем.

З кожним днем зростає кількість ЗВО в Україні, які використовують навчання в дистанційному форматі, також збільшується і кількість спеціальностей за такою формою. За інформацією Міністерства освіти і науки України, нині у світі налічується більше семи мільйонів студентів, які здобувають освіту дистанційно. Провідні українські ЗВО ставляться до дистанційної форми навчання з деякою обережністю, але водночас і з ентузіазмом: тепер таку можливість пропонують дев'ять ЗВО, проте не за всіма спеціальностями. Перевагою дистанційної освіти є те, що таке навчання можна розпочати одразу після школи (для отримання ступеня бакалавра) і вже маючи освіту (для отримання ступеня магістра або заради другого диплома). ЗВО, які не в змозі сьогодні надати можливість навчання на відстані, все ж таки застосовують деякі його елементи. Наразі Національний університет «Києво-Могилянська академія» завдяки фундаційним коштам готує великий грантовий проєкт дистанційного безкоштовного навчання українських студентів у професорів провідних американських університетів.

Формування цілей (постановка завдання). Мета статті полягає у формуванні та підборі засобів комунікативної компетентності студентів під час підготовки в системі дистанційного навчання та обґрунтування можливих шляхів їх впровадження в освітньо-педагогічний простір, а також дослідження методів і засобів, які використовуються для організації освітнього процесу під час дистанційної форми роботи.

Виклад основного матеріалу. Популярність використання мультимедійних комп'ютерних програм створює об'єктивні передумови для вдосконалення технологій дистанційного навчання, які набувають значного розвитку в багатьох країнах світу (Великій Британії, Іспанії, Німеччині, Норвегії, США, Канаді, Японії та ін.).

Сучасні комп'ютерні телекомунікації здатні забезпечити передачу знань і доступ до безлічі джерел, що містять навчальну інформацію, нарівні з традиційними засобами навчання, а іноді й набагато ефективніше. Нові електронні технології, доступні через інтернет-мережу, не тільки сприяють активному залученню студентів до освітнього процесу, а й дають змогу керувати цим процесом, на відміну від більшості традиційних навчальних середовищ.

На сьогодні існує безліч різних систем дистанційного навчання. Проте з усього різноманіття більшістю закладів освіти України за вдалий інтерфейс та зручність у використанні обрано систему Moodle.

Система дистанційного навчання Moodle призначена для організації онлайн-навчання в мережевому середовищі з використанням інтернет-технологій.

Програмний комплекс Moodle є спеціалізованою системою управління навчальним процесом (Learning management system, LMS). Ця система належить до програмного забезпечення, що вільно розповсюджується, та водночас допомагає знизити фінансові витрати. Як наслідок, дистанційна освіта у ЗВО стає значно дешевше від традиційної освіти.

Також елементи дистанційного навчання відрізняються демократичністю, оскільки люди різних вікових груп, рівня освіти та соціального становища мають змогу навчатися у ЗВО.

Система Moodle передбачає різноманіття методик онлайн-навчання, завдяки комбінуванню яких можна налагодити ефективне навчання в освітній організації. Крім того,

інтерфейс системи зрозумілий для різновікової аудиторії та користувачів з будь-яким рівнем підготовки, що забезпечує включення в роботу з перших хвилин реєстрації на сайті.

Важливою перевагою системи Moodle є те, що викладач самостійно створює курс, ураховуючи специфіку дисципліни викладання і приділяючи увагу необхідним компонентам.

Наприклад, для курсу з дисципліни «Теорія держави та права» невід'ємними (як і для багатьох інших курсів) є лекції та семінарські заняття, проте не менш важливим є модуль «Словник», який дає змогу викладачеві укласти перелік професійної лексики. Постійне поповнення вказаного модулю фаховим вокабуляром, розробка вправ на пошук еквівалентів, дефініцій та термінологічних дублетів допоможе сформувати лінгвістичну та навчально-пізнавальну компетентності.

Завдання можуть бути переглянуті в різних форматах. «Словник» також дозволяє викладачеві експортувати записи з одного глосарію в інший у межах одного курсу. Крім того, можна автоматично створювати посилання на ці записи в межах курсу.

До переваг системи Moodle належить можливість проведення перевірочних робіт, тестування, результати яких автоматично потрапляють в електронні журнали.

Питання тесту можуть бути різних типів: закритої форми (множинний вибір), з вибором «правильно / неправильно», на відповідність, із прописуванням короткої текстової відповіді, а також числових або обчислювальних формул. Усі запитання зберігаються в базі даних з можливістю подальшого використання в цьому ж курсі (або в інших).

Статистика щодо всіх спроб пройти те чи інше тестування доступна викладачеві в короткому і докладному варіанті. До того ж викладач може самостійно налаштувати варіант проведення випробування під час внесення необхідної інформації для тесту. Для формування соціокультурної та мовленнєвої компетентностей необхідно розробляти тестові завдання так, щоб у запропонованих варіантах відповідей містилася додаткова інформація щодо суті питання, вживалися поширені, складні речення. Завдяки завданням з багатоваріантним запитанням та вкладеними відповідями студенти мають можливість розширити свій словниковий запас, повторити професійно орієнтовану лексику, продемонструвати знання та розуміння сугі новітньої фахової інформації.

Для формування лінгвістичної та навчально-пізнавальної компетентностей пропонуються завдання на пошук помилок у документі. Такий вид роботи спонукає здобувача вищої освіти повторити нормативну граматику, яка охоплює основні правила морфології та синтаксису, і дає змогу правильно розуміти текст. Указані завдання дозволяють поступово ускладнювати навчальний матеріал, що згодом допомагає студенту перейти до більш творчих видів діяльності, наприклад підготовки письмового або усного повідомлення на професійно орієнтовану тему (виступ, анотація, резюме тощо).

Однак у ході вивчення можливостей дистанційного навчання в програмному комплексі Moodle було виявлено недолік, який притаманний усім системам дистанційного навчання: усупереч наявності контролю відвідуваності, важко проконтролювати, чи сам здобувач, якого навчають, користувався системою або це зробив хтось інший за його логіном та паролем. У зв'язку з цим постає питання щодо онлайн-визначення особистості студента під час роботи з системою. Для розв'язання цієї проблеми рекомендується проводити контрольне онлайн-опитування. Форма спілкування «особа з особою» залишається актуальною в процесі навчання у дистанційному режимі [8, с. 67]. Під час такої форми роботи перевіряється вміння студента висловити власні думки та його готовність до застосування знань у професійній сфері. Підготовка відеороликів з метою висвітлення того чи іншого питання семінарського заняття дасть змогу оцінити риторичні навички здобувача та поступово формувати в нього мовленнєву компетентність. Серед різних моделей навчання – пасивної, активної та інтерактивної – саме остання розглядається як найбільш ефективна для формування комунікативної компетентності. Взаємодія всіх учасників освітнього

процесу сприяє розвитку мовленнєвих навичок та вмінню слухати й розуміти співрозмовника.

Важливим аспектом навчання в дистанційному форматі є контрольні заходи. В освітньому процесі контроль полягає в перевірці процесу й результату як теоретичного, так і практичного засвоєння здобувачем освіти навчального матеріалу. Через відсутність безпосереднього контакту студента й викладача в дистанційному навчанні оцінка отриманих знань і навичок набуває особливого значення.

У системі технологій дистанційного навчання використовуються різні види контролю, але для формування комунікативної компетентності найбільш ефективним є проведення заліків та іспитів в усній формі під час онлайн-спілкування з викладачем (у режимі відеоконференції).

Основна перевага технології дистанційного навчання – гнучкість, що дозволяє студенту самостійно обирати час занять і визначати їх інтенсивність, перебуваючи при цьому в контакті з викладачем.

Дистанційні форми навчання надають також широкі можливості для розробки навчальних програм, орієнтованих на активізацію пізнавальної діяльності студентів і формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Діяльності викладача відведено значне місце в технологіях дистанційного навчання. Його завдання полягає у створенні умов для найбільш повного «занурення» студентів в освітнє середовище, у формуванні навичок самостійного пізнання і забезпечення інтелектуального зростання, готовності до вирішення нестандартних завдань і ситуацій. Викладач повинен сприяти активізації пізнавальної діяльності студентів.

Провідне значення для практичної роботи викладача мають рівні активізації пізнавальної діяльності студентів як характеристика процесу викладання. Найважливіше завдання викладача в процесі управління пізнавальною діяльністю – формування у студента мотивації до самостійного пошуку, обробки та сприйняття нової інформації, її використання. Увагу здобувача освіти у ЗВО необхідно сконцентрувати на самостійному навчанні.

Саме індивідуалізація навчання з розвитком навичок самостійності (самостійності в широкому сенсі, включаючи самоврядування, самоконтроль, самооцінку, самоорганізацію, самомотивацію, впевненість у собі, самореалізацію та ін.) є основоположним освітнім принципом дистанційної технології.

Головним у діяльності викладача є створення мотиваційного налаштування, підготовка навчально-методичного забезпечення, здійснення безпосереднього керівництва та управління самостійною роботою кожного студента з навчальним матеріалом. Для необхідного мотиваційного настрою студентів викладач насамперед повинен розкрити (виявити, обґрунтувати, класифікувати) цілі вивчення дисципліни, показати необхідність, корисність, значимість оволодіння певним складом спеціальних знань та умінь. Щоб гарантувати результативне впровадження технологій дистанційного навчання в освітній процес передусім необхідно забезпечити відповідний рівень комунікативної компетентності викладачів ЗВО. Зрозуміло, що викладач не зможе створити умови для формування визначеної компетентності студентів і, відповідно, результативного навчального процесу, якщо сам не буде фахівцем у цій галузі.

Продуктивний розвиток комунікативної компетентності викладачів ЗВО в середовищі дистанційного навчання залежить від повноти реалізації необхідних педагогічних умов:

- організаційних: регламентують організаційно-управлінські вимоги до структури освітнього середовища закладу вищої освіти й правила взаємодії в ньому;
- методичних: визначають цілі і завдання впровадження дистанційної підтримки навчання в освітній процес;
- практичних: містять рекомендації для викладачів щодо способів і методів результативного використання можливостей дистанційного навчання для різного рівня

готовності суб'єктів освітнього процесу та різного рівня підготовки електронних навчальних матеріалів;

– мотиваційних: реалізують заходи, необхідні для підвищення мотивації викладачів як потенційних учасників середовища дистанційної підтримки навчання.

Результатом розвитку комунікативної компетентності викладача є набуті знання, вміння і досвід у вирішенні таких педагогічних завдань:

– забезпечення доступності до навчальних матеріалів і дотримання безперервності доступу;

– варіювання та адаптація навчального матеріалу залежно від пізнавальних здібностей студента;

– формування спрямованості вивчення матеріалу залежно від реакції студента.

З огляду на зазначене вище можемо стверджувати, що викладач має змогу розширити свої можливості, а саме:

– формувати освітній процес в інформаційному полі навчання в дистанційному режимі;

– організовувати інтерактивне спілкування, використовуючи мережеві технології;

– забезпечувати безперервність освітнього процесу (постійну доступність матеріалу);

– урахувати пізнавальні можливості студентів;

– здійснювати ефективну підтримку традицій науково-педагогічних шкіл;

– ефективно реалізовувати елементи «зворотного зв'язку».

Висновки. В умовах навчання за дистанційною технологією студенти мають доступ до різних джерел інформації, саме тому важливо допомогти кожному з них сформувати освітню базу, найбільш відповідну їхнім індивідуальним особливостям. Таким чином, значущими є рання диференціація навчання, пов'язана з традиційними освітніми структурами, і вихід на індивідуальне навчання із застосуванням методів дистанційного доступу до освітніх програм.

До засобів навчання, що використовуються в технології дистанційного навчання, належать:

– принтерний підручник, який розрахований на самостійне навчання і містить, крім методичних матеріалів, глосарій, науковий огляд навчального матеріалу, перелік умінь і вправи з алгоритмічного заучування;

– відеолекція, що подає навчальний матеріал у динаміці та з використанням слухового і зорового каналів сприйняття інформації, а також аудіолекція, яка посилює засвоєння матеріалу завдяки емоційному впливові на слухача (оглядове навчання);

– активні семінари у вигляді дискусій, «круглих столів», рольових ігор, ділових ігор тощо, які імітують різні професійні ситуації та передбачають активне використання знань і вмінь кожним здобувачем освіти;

– проблемні лекції, які сприяють розвитку пізнавальної активності студентів;

– контрольні роботи (письмові та усні);

– стандартні тести до кожного розділу у вигляді запитань, що охоплюють весь навчальний матеріал розділу дисципліни з альтернативною формою вибору відповідей;

– комп'ютерні навчальні програми й тести з навчальної дисципліни або її частини, що визначають рівень знань студентів з кожної дидактичної одиниці та дають студенту й викладачеві цілісну картину знань у певній галузі.

За допомогою навчальних комп'ютерних програм відбувається тренування різних умінь, а отже індивідуальне засвоєння певних алгоритмів дій. Узагальнюючи все сказане вище, зазначимо, що подальший розвиток систем дистанційного навчання передбачає забезпечення максимальної інтерактивності. Навчання тільки тоді стає повноцінним, коли досягається імітація реального спілкування з викладачем – саме цього і слід прагнути.

Необхідно використовувати поєднання різних типів електронних комунікацій, що дає змогу компенсувати недолік особистого контакту завдяки віртуальному спілкуванню.

Однак застосування тільки технологій дистанційного навчання в освітньому процесі позбавляє студентів можливості живого спілкування з педагогом та одне з одним, що не сприяє формуванню необхідної комунікативної компетентності. Одним із способів вирішення такої проблеми може стати змішане навчання, тобто виправдане і гармонійне поєднання очних і дистанційних технологій навчання. Таке поєднання допоможе зберегти переваги та усунути недоліки тих чи інших технологій.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : наказ МОН від 25.04.2013 № 466 (із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства освіти і науки № 660 від 01.06.2013, № 761 від 14.07.2015, № 1115 від 08.09.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 21.01.2021).
2. Sujit Kumar Basak, Marguerite Wotto and Paul. Belanger E-learning, M-learning and D-learning: Conceptual definition and comparative analysis. *E-learning and Digital Media*. 2018. Vol. 15 (4). P. 191–216. URL: <file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Basak-Wotto-Belanger-2018-1.pdf> (дата звернення: 19.01.2021).
3. Вторнікова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності* : збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 88–94.
4. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 1. Т. 1. Херсон, 2014. С. 103–107.
5. Lynn David Tarvin. Communicative Competence: Its Definition, Connection to Teaching, and Relationship with Interactional Competence. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/283711223_Communicative_Competence_Its_Definition_Connection_to_Teaching_and_Relationship_with_Interactional_Competence (дата звернення: 14.01.2021).
6. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Scientific journal «ΛΟΓΟΣ. The art of scientific mind»*. No 3. April, 2019. С. 70–73. URL: <file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/158%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-283-1-10-20190910.pdf> (дата звернення: 11.01.2021).
7. Галицька М. М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 2 (10). С. 39–48. URL: https://e-learning.kubg.edu.ua/mod_folder/content (дата звернення: 15.01.2021).
8. Open and distance learning. Trends, policy and strategy considerations. UNESCO, 2002. Paris, 2003. 94 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000128463> (дата звернення: 14.01.2021).

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia : nakaz MON vid 25.04.2013 № 466 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z nakazamy Ministerstva osvity i nauky № 660 vid 01.06.2013, № 761 vid 14.07.2015, № 1115 vid 08.09.2020) [Order of the Ministry of Education and Science dated 25.04.2013 № 466 «On approval of the Regulations on distance education» (as amended in accordance with the Orders of the Ministry of Education and Science № 660 dated 01.06.2013, № 761 dated 14.07.2015, № 1115 dated 08.09.2020)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (data zvernennia: 21.01.2021) [in Ukrainian].
2. Sujit Kumar Basak, Marguerite Wotto and Paul. Belanger E-learning, M-learning and D-learning: Conceptual definition and comparative analysis. *E-learning and Digital Media*. 2018. Vol. 15 (4). P. 191–216. URL: <file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Basak-Wotto-Belanger-2018-1.pdf> (data zvernennia: 19.01.2021).
3. Vtornikova, Yu. S. (2011). Komunikatyvna kompetentnist u strukturi kliuchovykh kompetentnostei hromadian Yevropy. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti* : zbirnyk naukovykh prats [Communicative competence in the structure of key competencies of European citizens. Origins of pedagogical skills: a collection of scientific works]. Poltava. S. 88–94 [in Ukrainian].
4. Cherezova, I. O. (2014). Komunikatyvna kompetentnist yak intehralna yakist osobystosti. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Communicative competence as an integral quality of personality. *Scientific Bulletin of Kherson State University*]. Vyp. 1. T. 1. Kherson. S. 103–107 [in Ukrainian].
5. Lynn David Tarvin Communicative Competence: Its Definition, Connection to Teaching, and Relationship with Interactional Competence. 2015.

URL: https://www.researchgate.net/publication/283711223_Communicative_Competence_Its_Definition_Connection_to_Teaching_and_Relationship_with_Interactional_Competence (data zverennia: 14.01.2021).

6. Havryliak, L. S. (2019). Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsia [Communicative competence as a component of professional training of a modern specialist]. *Scientific journal «ΛΟΗΟΣ. The art of scientific mind»*. No 3. April. S. 70–73. URL: <file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/158%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-283-1-10-20190910.pdf> (data zvernennia: 11.01.2021) [in Ukrainian].

7. Halytska, M. M. (2003). Skladovi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. *Osvitlohichnyi dyskurs* [Components of communicative competence of students of higher educational institutions. *Educational discourse*]. No 2 (10). S. 39–48. URL: https://e-learning.kubg.edu.ua/mod_folder/content (data zvernennia: 15.01.2021) [in Ukrainian].

8. Open and distance learning. Trends, policy and strategy considerations. UNESCO, 2002. Paris, 2003. 94 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000128463> (data zvernennia: 14.01.2021).

Balanaieva Oksana,

PhD in Philology

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

Dzevytska Larysa,

PhD in Pedagogics

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9093-7635>

FORMATION OF FUTURE SPECIALISTS PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF THE DISTANCE EDUCATION

The article deals with defining the role of modern technologies in training future specialists in the system of higher education. The article explores the use of information and communication technologies in the classroom and describes the means of forming professional communicative competence. Distance education is considered to be one of the most popular in the organization of educational process in modern conditions. Particular attention in the article is paid to the tools that are used during this form of education; they require comprehensive development. The training different skills and thus individual mastering of different actions algorithms are realized by educational computer programs. Further development of distance education systems involves ensuring maximum interactivity. Studying becomes complete only when the imitation of real communication with the teacher is achieved. The teacher's activity is given a significant place in distance education technologies. The task of a teacher is to promote the fullest immersion of students into the educational environment, the formation of independent cognition skills and intellectual growth, readiness to solve non-standard tasks and situations. The teacher should promote the activation of students' cognitive activity. It is necessary to use different types of electronic communications combinations, which allow to compensate for the lack of personal contact through virtual communication. However, the use of only distance education technologies in the academic process deprives students of the opportunity to communicate live with the teacher and with each other, which does not contribute to the formation of the necessary communicative competence. One of the ways to solve this problem can be blended learning, i.e. a justified and harmonious combination of face-to-face and distance education technologies. This combination will preserve the advantages and eliminate the disadvantages of certain technologies.

Key words: *information and communication technologies; distance education; software and hardware; professional communicative competence.*

Надійшла до редколегії 26.01.2021

РОЗДІЛ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК: 34.025

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-169-175>

Гурський Віктор Євгенович,
кандидат психологічних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0516-0332>

ЖІНКА-ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті визначено, яке місце займає жінка-поліцейський в українському суспільстві. Досліджено становище жінок, які служать в органах Національної поліції України, та дотримання їхніх прав. З'ясовано, що рівність є основою демократичного суспільства, яке прагне до соціальної справедливості та поваги до прав людини. Але, на жаль, через різні причини жінки зазнають дискримінації майже в усіх сферах життєдіяльності. Зазначено, що наша держава, перебуваючи на етапі становлення гендерного суспільства та права в цілому, має на меті саме європейський вибір, і для цього зроблено вже багато кроків.

Ключові слова: жінка-поліцейський; гендерна рівність; рівні права; дотримання прав жінок-поліцейських.

Постановка проблеми. Зазвичай нам здається, що захищати можуть лише чоловіки. Досвід людей щодо безпеки нерозривно пов'язаний з гендером як соціальним конструктом. Для середньостатистичної людини на війні, у політиці чи поліції жінка стає непомітною. Час змінився, настала епоха нових уявлень і переконань. Більшість жінок займає активну життєву позицію, оскільки зрозуміли, що досягти миру та гармонії можна, але тільки об'єднавши свої зусилля. Якщо необхідно тримати баланс у будь-якій сфері, для рівноваги потрібні двоє – чоловік і жінка. Може, й наша країна наближається до того, щоб враховувати гендерний паритет у своїх реформах? Чи дійсно ми почали виходити на новий рівень – рівень, на якому більше не чекаєш, що хтось вирішить усі твої проблеми; рівень, коли не перекладаєш свою відповідальність на чужі плечі, а починаєш із себе? Гендерна рівність означає, що «права, обов'язки та можливості людей не залежать від того, чи народилися вони чоловіком або жінкою» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблематика жінок-поліцейських в українському суспільстві розглядалася багатьма вітчизняними вченими-теоретиками та практиками. Доречним буде виокремити праці таких науковців, як А. Гаркуша, Л. Ковальчук, Л. Козуб, К. Левченко, М. Легенька, О. Мартиненко, О. Сулова та ін. Незважаючи на те, що важливі аспекти цього питання відображені в працях згаданих вище дослідників, водночас ще остаточно не розроблено комплексного уявлення про сутність жінок-поліцейських в українському суспільстві.

Мета цієї роботи полягає в узагальненні наявного стану наукової розробки та законодавчої регламентації проблем жінок-поліцейських в українському суспільстві, недоліків та прогалин у чинному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України у статті 24 проголошено, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками, зокрема й статі. Рівність прав жінки та чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти й професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок, установами пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства й дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [2].

Рівність є основою демократичного суспільства, яке прагне до соціальної справедливості та поваги до прав людини. Але, на жаль, через різні причини жінки зазнають дискримінації майже в усіх сферах життєдіяльності [3, с. 4].

Як зазначає А. Гаркуша, наша держава, перебуваючи на етапі становлення гендерного суспільства та права загалом, має на меті саме європейський вибір. Тому одним із ключових завдань є забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Саме гендер спрямований на справедливе встановлення міри свободи двох суб'єктів суспільства – чоловіків та жінок, а також їхнього статусу [4, с. 2].

У Звіті з глобального гендерного розриву 2020 р. (Global Gender Gap Report 2020), що готується Світовим економічним форумом, вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих площинах нерівності між жінками та чоловіками: економічна участь, рівень освіти, сфера здоров'я та політичне представництво. У 2020 році Україна посідає 59 місце зі 153 досліджуваних країн [5].

Україна гарантує виконання ключових міжнародних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності. Обравши європейський вектор розвитку, наша держава ратифікувала низку міжнародних документів, одним з яких стало розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року». Резолюція ООН 1325 присвячена саме тим державам, де тривають збройні конфлікти, тому цей документ актуальний і для України [5].

Слід зауважити, що процеси становлення гендерного паритету як складової державної політики викликали не тільки необхідність окремого вивчення стану дотримання прав жінок у правоохоронних органах, а й розробки відповідних заходів попередження порушення їхніх прав. Такі превентивні заходи, у свою чергу, потребують чіткого уявлення щодо проблем універсального характеру, притаманних для більшості поліцейських інституцій, у яких працюють жінки [6].

Чи готові українські жінки реалізувати себе у традиційно «чоловічих» професіях і що говорить про це зарубіжний досвід; які зрушення у суспільній свідомості необхідні для того, щоб змінити ставлення до жінки «у формі», та що дасть державі і жінкам, зокрема, активна участь у такій діяльності? Світовий досвід показує, що ширше залучення жінок до роботи в органах правопорядку є ключем до істотного скорочення насилля зі сторони цих органів стосовно громадян. Правоохоронець-чоловік часто бачить свою роботу як «владний контроль», тоді як жінка – як «громадську службу» (public service). Як зазначає експерт з гендерних питань Міжнародного центру перспективних досліджень О. Захарова, існують певні переваги роботи жінок у поліції для суспільства:

- жінки менш схильні безпідставно послуговуватися силовими методами та перевищувати застосування сили;
- мають такі ж компетенції, як і їхні колеги-чоловіки;

- більш схильні застосовувати стиль патрулювання, спрямований на задоволення потреб громади;
- мають більше можливостей та активно залучені до подолання насилля проти жінок і домашнього насилля;
- залучення жінок-поліцейських до роботи в поліцейських департаментах впливає на зниження рівня гендерної дискримінації всередині установ та гендерних упереджень серед самих співробітників;
- присутність жінок-поліцейських у поліцейських департаментах позитивно впливає на всіх співробітників [7].

Правоохоронна система України демонструє беззаперечні успіхи на шляху до гендерної рівності. Важко уявити, що ще сто років тому поняття «жінка-поліцейський» узагалі не існувало. У 1903 році першою жінкою в Європі, яка влаштувалася в поліцію, стала соціальна працівниця Генрієт Арендт. Пропрацювавши 5 років, вона змушена була звільнитися через тиск керівництва, якому не сподобалися її скарги на негуманне поводження чоловіків-поліціантів із жінками [8].

Розглядаючи питання фемінізації окремих професій, зауважуємо, що однією з проблем для жінок є призначення на посаду поліцейського. Така стратифікація простежується вже під час добору на навчання до спеціалізованих закладів Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), коли визначається конкретна кількість місць для жінок і чоловіків, тобто проводиться певна кількісно-гендерна межа [4, с. 6]. Щодо України, то до 1999 року кількість жінок у правоохоронних органах була обмеженою: наприклад, так звана «жіноча» квота на вступ до навчальних закладів МВС України становила 5–10 %. Станом на 1 квітня 2016 року загальна кількість жінок в апараті та підрозділах МВС України налічувала 27626 осіб, тоді як чоловіків-поліцейських – 105266, тобто жінок у поліції – 20,7 % [9]. Раніше в міліцейській формі не було майже жодної жінки, а тепер вони становлять близько чверті офіцерів. Це важливо для країни, де гендерна рівність є нездійсненою мрією. Багато робочих місць, як і раніше, вважаються занадто відповідальними для жінок, тому їх регулярне споглядання у формі може стати першим кроком до зміни соціальних відносин [10]. Необхідно зазначити, що у структурних підрозділах Міністерства внутрішніх справ за останні два роки спостерігається тенденція щодо збільшення кількості жінок-працівниць. А це, на наш погляд, дуже гарний знак для підтримки гендерної рівності.

А вже станом на 2019 рік заступниця міністра внутрішніх справ Тетяна Ковальчук декларує, що в системі МВС України працює 24,5 % жінок, а це понад 70 тисяч. З них близько 8 тисяч працюють у Державній службі з надзвичайних ситуацій, 4 тисячі служать у лавах Нацгвардії, а на захисті кордонів України перебувають 11 тисяч жінок [8].

Як зазначає Г. Карпеченкова, ювенальна поліція – це єдиний підрозділ, у якому діє принцип гендерної рівності. Тут працюють і жінки, і чоловіки. З погляду гендерного паритету навіть більше порушуються права чоловіків, тому що до чоловіків-ювеналів не завжди ставляться серйозно, зокрема й колеги, вважаючи, що працювати в ювенальній поліції повинні переважно жінки. І незважаючи на те, що чоловік є професійним ювенальним поліцейським, він може віддати перевагу роботі в іншому підрозділі [11].

Заступниця міністра МВС України Т. Ковальчук наголосила, що важливі кроки в питаннях гендерної рівності були зроблені у закладах освіти Міністерства внутрішніх справ. «Ми відкрили доступ дівчатам до складання іспитів в академії Національної гвардії України та право носити берети з відзнакою. А також встановили однакові фізичні нормативи для жінок і чоловіків», – зазначила радниця. Окремо Т. Ковальчук підкреслила, що гендерна політика стосується кожного, це фундаментальна основа руху суспільства та змога зламати стереотипи, які досі існують [12].

Жінки продовжують посилювати свої позиції в силових структурах. А для того, щоб здійснювати це організовано й скоординовано, навесні 2018 року вони створили Українську

Асоціацію представниць правоохоронних органів (далі – УАППО). Основна місія організації – забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у правоохоронних органах України [13].

Однак, як зауважують Л. Ковальчук, Л. Козуб, К. Левченко, М. Легенька, О. Сулова, у структурах сектору безпеки широко розповсюджена метафора щодо служби жінок типу «три декрети (декретні відпустки) – і полковник», «три декрети – і пенсія». Водночас чоловіки, які служать і беруть відпустку для догляду за дитиною, також часто у відкритій чи прихованій формі переслідуються колегами і керівництвом, з них знущаються та не вважають повноцінними працівниками. Такі погляди обмежують права та можливості й жінок, і чоловіків, які служать у Збройних силах України, поліції та інших структурах сектору безпеки. Частка жінок, які проходять службу в структурах сектору безпеки України, є набагато нижчою, ніж у європейських країнах або державах-членах НАТО. Існує законодавчо закріплена обмеженість доступу жінок до значного переліку посад. Чутливість сектору безпеки до гендерних питань можлива за умови врахування різних проблем, з якими стикаються жінки і чоловіки, що залучені до цього сектору, комунікують з ним чи користуються його послугами. У системі Міністерства внутрішніх справ України станом на листопад 2017 року працювало 296 248 осіб, з яких 69 519 налічували жінки, що становить 23,5 %; у Національній гвардії – 6,2 %, у Національній поліції – 21,8 %, у Державній прикордонній службі – 24 % [14, с. 8].

Так, слід зазначити, що останнім часом, зокрема через збройний конфлікт на Сході України, жіноча частина суспільства за власним бажанням активно залучається до несення служби у військових підрозділах. Важливим є й те, що нарікань на якість несення служби немає. Жінки нарівні з чоловіками виконують бойові завдання на передовій, і жодних запитань щодо їхньої слабкості, нерішучості та непотрібності на бойових позиціях не виникає [4, с. 7].

Якщо говорити про гендерну рівність у поліції, то потрібно вказати, що українські правоохоронні органи лише вийшли на шлях подолання цієї проблеми. Як ми вже зазначали, сьогодні жінки займають майже 22 % посад у Національній поліції України і лише 5 % – керівних посад, що звичайно дещо пригнічує осіб жіночої статі. Залучення жінок до проходження служби в органах Національної поліції України є закономірним процесом у становленні гендерних відносин. Однак слід зауважити, що така ситуація все ж таки викликала низку запитань. На шляху до досягнення гендерного паритету не варто забувати й про усталені традиції щодо гендерно-рольових стереотипів. Служба в органах Національної поліції України висуває до жінок свої вимоги, які суперечать традиційному розумінню становища жінки. Вони мають дотримуватися норм, призначених для чоловіків, та виконувати вимоги «чоловічої поведінки», хоча це суперечить фізіологічно-психологічним особливостям жінок [4, с. 7].

У США та країнах Західної Європи дослідження наявних проблем жінок-правоохоронців були ініційовані на початку 1980-х років з огляду на тенденції гендерної рівності у сфері працевлаштування та кадрового менеджменту. Від самого початку вони були спрямовані на збільшення кількості жінок у підрозділах поліції, розробку моделей відбору жінок на різні посади, а також на подолання проблем, пов'язаних із адаптацією жінок до субкультури виключно чоловічого поліцейського колективу. Серед досвіду американських поліцейських структур досить типовим з цього питання є проєкт «Нове робоче місце для жінок» щодо залучення більшої кількості жінок на службу, який було профінансовано в 1995 році Міністерством праці США для департаменту поліції м. Альбукерка (Нью-Мехіко). Зміст проєкту є цікавим ще й тому, що для його реалізації було розроблено нову стратегію заохочення жінок до роботи в поліції. Через два роки кількість жінок, що проходили службу в поліцейських підрозділах, зросла від 10 % до 25 %, а питома вага жінок-представників етнічних меншин у деяких відділах досягла 47 % [15].

На думку європейських поліцейських, служба жінки в поліції є результативною. Жінки більш комунікабельні під час урегулювання сімейних конфліктів, діяльність жінок-поліцейських не замінна в роботі з жертвами насильницьких дій і з підлітками-правопорушниками. Вони набагато краще складають іспити й засвоюють матеріал у ході навчання. Жінок-поліцейських не залучають до проведення окремих спецоперацій (з агресивними демонстрантами, під час звільнення заручників, до роботи в спецпідрозділах), але переважно в підготовці жінки-поліцейські та чоловіки проходять однаковий курс навчання, для оцінювання їхніх знань, навичок та якостей використовуються однакові критерії [16, с. 132].

Також слід зазначити, що Організація Об'єднаних Націй забезпечує поліцейську діяльність з урахуванням гендерних аспектів протягом усієї роботи поліції Організації Об'єднаних Націй як оперативну необхідність задоволення диференційованих потреб у безпеці жінок, чоловіків, дівчат та хлопців [17].

Висновок. Таким чином, гендерна рівність є однією з умов забезпечення суспільного розвитку. Позитивним моментом, що свідчить про покращення у цій сфері, є постійне зростання кількості жінок у лавах Національної поліції України. А це, на наш погляд, підвищує імідж та поліпшує ставлення громадян до поліції, тому що жінки викликають більше довіри, ніж чоловіки (щодо певних питань). На нашу думку, досягнення гендерної рівності сприяє запобіганню насильству, захисту прав усіх людей та надає можливість кожному зробити змістовний внесок у громадське життя. А всі зазначені вище аспекти неможливі без жінок. Тому в подальшому ми плануємо вивчати зазначене питання більш детально.

Список використаних джерел

1. Курлович А. Жінки у новій поліції: «Немає часу думати, хто чоловік, а хто жінка, – часто потрібна миттєва реакція, взаєморозуміння та допомога...». URL: <http://krona.org.ua/jinku-y-novij-police.html> (дата звернення: 10.12.2020).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність : навчальний посібник. Київ, 2018. 204 с.
4. Гаркуша А. Г. Гендерний паритет: жінка в Національній поліції України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2019. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2019_1/4.pdf (дата звернення: 10.12.2020).
5. Гендерна політика. URL: <https://dduvs.in.ua/ngp/> (дата звернення: 10.12.2020).
6. Мартиненко О. Права жінок-правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. URL: <http://khp.org/index.php?id=1241689788> (дата звернення: 10.12.2020).
7. Силові відомства і гендерна рівність: якою є роль жінки у реформованих та nereформованих органах правопорядку. URL: <http://icps.com.ua/sylovi-vidomstva-i-enderna-rivnist-yakoyu--rol-zhinky-u-reformovanykh-ta-nereformovanykh-orhanakh-pravoporyadku/> (дата звернення: 10.12.2020).
8. Рівність не народжується за наказом: чи існує гендерний паритет у правоохоронній системі Черкащини? URL: https://chk.gp.gov.ua/ua/info.html?_m=publications&_t=rec&id=247261&fp=10 (дата звернення: 10.12.2020).
9. Сverdlova O. Жінки в поліції. URL: <http://noborders.org.ua/zhinki-v-politsiyi/> (дата звернення: 10.12.2020).
10. Жінки в українській поліції: прогулянка в новому ритмі. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/zhinky-v-ukraini-prohulianka-v-novomu-rytmi-278701.html> (дата звернення: 10.12.2020).
11. Поліцейська «у спідниці», або чи є гендерна рівність у поліції? Інтерв'ю з екс-поліцейською. URL: <https://xn--80aafeg3bveo.dp.ua/57939/> (дата звернення: 10.12.2020).
12. Конференція «Сучасні тенденції розвитку гендерної політики органів системи МВС». URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/2019/12/06/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F-%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2/> (дата звернення: 10.12.2020).
13. Українські жінки-поліцейські об'єдналися, аби захистити свої права. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/49370/> (дата звернення: 10.12.2020).

14. Ковальчук Л. Г., Козуб Л. І., Левченко К. Б., Легенька М. М., Сулова О. І. Жінки. Мир. Безпека : інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки. Київ, 2017. 264 с.

15. Права жінок правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/prava-zhinok-pravoohorontsiv-ta-polityka-hendernoji-rivnosti-dosvid-inshyh-krajn-u-vitchyznyanomu-konteksti/> (дата звернення: 10.12.2020).

16. Політова А. С. Права жінок-поліцейських та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. *Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016* : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 21 жовтня 2016 р.) / ДВНЗ «ПДТУ», Головне упр. Нац. поліції в Донецькій області, Донецький юридичний ін-т. Маріуполь, 2016. С. 132–134.

17. Un police gender initiatives. URL: <https://police.un.org/en/un-police-gender-initiatives> (дата звернення: 10.12.2020).

References

1. Kurlovych, A. Zhinky u novii politsii: «Nemaie chasu dumaty, khto cholovik, a khto zhinka, – chasto potrebna myttieva reaktsiia, vzaïmorozuminnia ta dopomoha...» [Women in the new police]. URL: <http://krona.org.ua/jinku-y-novij-polic.html> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

3. Uvarova, O. O. (2018). Prava zhinok ta henderna rivnist [Women's rights and gender equality] : navchalnyi posibnyk. Kyiv. 204 s. [in Ukrainian].

4. Harkusha, A. H. (2019). Hendernyi parytet: zhinka v Natsionalnii politsii Ukrainy [Gender parity: woman in the National Police of Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2019_1/4.pdf (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

5. Henderna polityka [Gender policy]. URL: <https://dduvs.in.ua/ngp/> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

6. Martynenko, O. Prava zhinok-pravookhorontsiv ta polityka hendernoï rivnosti: dosvid inshykh krain u vitchyznianomu konteksti [Women's law enforcement rights and gender equality policy: the experience of other countries in the domestic context]. URL: <http://khp.org/index.php?id=1241689788> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

7. Sylovi vidomstva i genderna rivnist: yakoiu ye rol zhinky u reformovanykh ta nereformovanykh orhanakh pravoporiadku [Law enforcement agencies and gender equality: what is the role of woman in reformed and unreformed law enforcement agencies]. URL: <http://icps.com.ua/sylovi-vidomstva-i-enderna-rivnist-yakoyu-rol-zhinky-u-reformovanykh-ta-nereformovanykh-orhanakh-pravoporyadku/> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

8. Rivnist ne narodzhuietsia za nakazom: chy isnuie hendernyi parytet v pravookhoronniï systemi Cherkashchyny? [Equality is not born by order: is there gender parity in the Cherkasy law enforcement system?]. URL: https://chk.gp.gov.ua/ua/info.html?_m=publications&t=rec&id=247261&fp=10 (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

9. Sverdlova, O. Zhinky v politsii [Women in the police]. URL: <http://noborders.org.ua/zhinki-v-politsiyi/> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

10. Zhinky v ukrainskii politsii: prohulianka v novomu rytmi [Women in the Ukrainian police: a walk in a new rhythm]. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/zhinky-v-ukraini-prohulianka-v-novomu-rytmi-278701.html> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

11. Politseiska «u spidnytsi», abo chy ye henderna rivnist u politsii? [A policewoman in a skirt, or is there gender equality in the police?]. Interviu z eks-politseiskoiu. URL: <https://xn--80aafeg3bveo.dp.ua/57939/> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

12. Konferentsiia «Suchasni tendentsii rozvytku hendernoï polityky orhaniv systemy MVS» [Conference «Modern trends in the development of gender policy of the Ministry of Internal Affairs»]. URL: [https://dndekc.mvs.gov.ua/2019/12/06/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F-%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2/](https://dndekc.mvs.gov.ua/2019/12/06/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2/) (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

13. Ukrainski zhinky-politseiski ob'iednalsia, aby zakhystyty svoi prava [Ukrainian women police officers banded together to defend their rights]. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/49370/> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

14. Kovalchuk, L. H., Kozub, L. I., Levchenko, K. B., Lehenka, M. M., Suslova, O. I. (2017). Zhinky. Myr. Bezpeka [Women. Peace. Security] : informatsiino-navchalnyi posibnyk z gendernykh aspektiv konfliktiv dlia fakhivtsiv sektoru bezpeky. Kyiv. 264 s. [in Ukrainian].

15. Prava zhinok pravookhorontsiv ta polityka hendernoї rивnosti: dosvid inshykh krain u vitchyznianomu konteksti [Women's rights of law enforcement officers and gender equality policy: the experience of other countries in the domestic context]. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/prava-zhinok-pravookhorontsiv-ta-polityka-hendernoji-rivnosti-dosvid-inshyh-krajin-u-vitchyznyanomu-konteksti/> (data zvernennia: 10.12.2020) [in Ukrainian].

16. Politova, A. S. (2016). Prava zhinok-politseiskykh ta polityka hendernoї rивnosti: dosvid inshykh krain u vitchyznianomu konteksti [Women's rights of police officers and gender equality policy: the experience of other countries in the domestic context]. *Natsionalna politsiia Donechchyny: problemy stanovlennia ta stratehiia rozvytku – 2016* : tezy dopovidei Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Mariupol, 21 zhovtnia 2016 r.) / DVNZ «PDTU», Holovne upr. Nats. politsii v Donetskii oblasti, Donetskii yurydychnyi in-t. Mariupol. S. 132–134 [in Ukrainian].

17. Un police gender initiatives. URL: <https://police.un.org/en/un-police-gender-initiatives> (data zvernennia: 10.12.2020).

Gurskiy Viktor,

PhD in Psychology

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0516-0332>

A FEMALE POLICE OFFICER IN UKRAINIAN SOCIETY

The article deals with the definition of a female police officer position in Ukrainian society. The position of women who serve in the bodies of the national police of Ukraine and the observance of female police officers' rights have been investigated. It was clarified that equality is the foundation of a democratic society that strives for social justice and respect human rights. But, unfortunately, for some reasons, women are discriminated almost in all spheres of life. It was noted that our state, being at the stage of formation of a gender society and law in general, has the goal of the European choice, and many steps have already been done for achieving this goal. Ukraine has pledged to fulfill general international duties to ensure gender equality. Having chosen the European vector of development, our state has ratified a number of international documents, one of which was the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the national plan for the implementation of un security council resolution no. 1325 Women, Peace, Security for the period up to 2020». An resolution 1325 is dedicated to those states where armed conflicts take place, therefore this document is relevant for Ukraine. Thus, gender equality is one of the conditions for ensuring social development. For example, the United Nations provides gender-sensitive policing throughout the United Nations police work as an urgent need to address the differentiated security needs of women, men, girls and boys. A positive moment, testifying to the improvement in the field of gender equality, is the constant increase in the number of women in the ranks of the national police of Ukraine. We consider that this fact improves the image and the attitude of citizens towards the police, because women are more trusted than men in some issues. We state that achieving gender equality ensures preventing violence, protecting the rights of all people and the opportunity to make a meaningful contribution to public life. All mentioned above aspects are impossible without women. Therefore, in the future we plan to study this issue in more detail.

Key words: female police officer; gender equality; equal rights; respect for the rights of female police officers.

Надійшла до редколегії 14.12.2020

УДК: 340.11

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-176-181>

Скрябін Олексій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

(Класичний приватний університет, м. Запоріжжя)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРЕНІНГІВ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті висвітлено теоретичні підходи до визначення поняття «психологічний тренінг», погляди сучасних учених на застосування тренінгових технологій під час підготовки працівників правоохоронних органів. Тренінги включають різні методи роботи: рольові ігри, дискусії, групові рішення проблем, моделювання ситуацій, методи зворотного зв'язку та рефлексії. Тренінгові технології сприяють більш якісному та активному засвоєнню знань, отриманню нових навичок і формуванню якостей, необхідних для професійної діяльності.

Ключові слова: психологічний тренінг; правоохоронні органи; працівник; підготовка; професійні якості.

Постановка проблеми. Виконання завдань, покладених на працівників правоохоронних органів, супроводжується значними психофізіологічними та фізичними навантаженнями, а також багатьма факторами ризику для їхнього життя і здоров'я. Правоохоронна діяльність є професією підвищеного ризику і характеризується одним з найбільш високих рівнів екстремальності та професійного стресу. Тому для підвищення стійкості до стресу та ефективності професійної діяльності працівників правоохоронних органів важливим і необхідним є підтримання їхнього психологічного здоров'я. Здоров'я у психологічному аспекті розглядається як динамічна система, що включає психічні властивості особистості, які забезпечують гармонію між потребами особистості та суспільства, а також виступають передумовою орієнтування особистості на виконання власних життєвих цілей і завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері використання психологічних тренінгів під час підготовки працівників правоохоронних органів проводилися вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких можна виділити С. Алдвіна [1], В. І. Барко [2; 3; 4], Е. Луенда [5], С. Мадді [6], А. В. Полякова [7], Р. Д. Свон [8], А. Ю. Фетодотова [9]. Автори вивчали питання психогієни праці, психологічного забезпечення працівників, упровадження сучасних психотехнологій у систему професійної підготовки, використання проєктивних діагностичних методів, формування прихильності до здорового способу життя.

Однак проблема використання психотренінгів під час підготовки працівників правоохоронних органів, а також технологій збереження їхнього психологічного здоров'я на сьогодні залишається недостатньо розробленою як у теоретичному, так і в методичному аспектах.

Формування цілей статті. Метою наукової статті є дослідження використання психологічних тренінгів під час підготовки працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що успішність підготовки працівників правоохоронних органів з погляду психології пов'язана з такими їхніми особистісно-професійними характеристиками, як:

- відповідність особистісних характеристик працівника змісту правоохоронної діяльності;
- ставлення працівника до служби;
- особливості професійного спілкування;
- кількість подразників, що викликають ризик і потребують підвищеної обережності та безпечних дій;
- частота дій, які пов'язані з необхідністю приймати самостійні рішення в екстремальних умовах [10].

Окремо слід зауважити про важливість розвитку особистісних якостей працівників правоохоронних органів, що забезпечують психологічний потенціал та ефективність виконання важких і небезпечних завдань. Структурно цей потенціал складається з емоційно-вольових, пізнавальних та інтелектуальних, морально-психологічних і комунікативних якостей.

Основними пізнавальними та інтелектуальними якостями, які важливі для працівників правоохоронних органів, є: швидкість переключення уваги, спостережливість, критичність, швидкість прийняття рішень, кмітливість, прогнозованість і критичне мислення.

Рівень морально-психологічних якостей є не менш значущим, оскільки відображає високу відповідальність, зобов'язання та етичні норми поведінки працівників, їхнє гуманне ставлення до інших людей. Серед емоційно-вольових рис варто виділити наполегливість, витривалість, рішучість, емоційну врівноваженість, обачність, впевненість у своїх силах [11].

Комунікативні якості в цілому сприяють підвищенню ефективності взаємодії працівників правоохоронних органів у складних професійних ситуаціях. Найбільш необхідними для працівників є комунікативні вміння в переговорному процесі. Так, В. І. Барко вказує на те, що головною метою перших тренінгів було підвищення комунікативного потенціалу та комунікативної компетентності учасників [4, с. 105]. Комунікативні вміння ґрунтуються на таких особистісних якостях, як комунікабельність, емпатійність, толерантність, гуманність, терплячість, розважливість.

Розвиток зазначених якостей є необхідним для працівників правоохоронних органів, тому що ці професійно важливі риси впливають на мотивацію праці, на ефективність виконання складних завдань і є основою особистісного сенсу трудової діяльності. Так, Е. А. Левенець стверджує, що ці якості є системою, а не сукупністю окремо взятих характеристик суб'єкта, які беруть участь у здійсненні діяльності. Таким чином, формується психологічна готовність до службової діяльності як системна якість особистості [11].

Психологічний або соціально-психологічний тренінг протягом декількох десятків років широко використовується фахівцями різних сфер суспільного життя і бізнесу як комплексна навчальна технологія, яка поєднує в собі переваги різних форм навчальної роботи – лекцій, семінарів, практичних занять тощо [4].

Термін «тренінг» (від англ. training) поєднує кілька значень: навчання, виховання, підготовка, тренування. На сьогодні психологічний тренінг є одним із найбільш популярних, перспективних і затребуваних видів психологічної роботи в різних сферах діяльності. Психотренінг є методом активного соціально-психологічного навчання.

Представники вітчизняної психології під соціально-психологічним тренінгом розуміють ті види тренінгів, об'єктами впливу в яких є вміння, здібності та установки, якості і властивості, які проявляються в процесі спілкування [12]. Також доцільним визначенням психотренінгу є його розуміння як багатофункціонального методу навмисних змін психологічних феноменів людини, групи й організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини [13]. У свою чергу, Ю. Н. Ємельянов називає тренінгом групу методів розвитку здібностей та освоєння будь-якого складного виду діяльності [14]. Цікавим є тлумачення тренінгу як способу перепрограмування притаманній людині моделі управління поведінкою і діяльністю як частини планової активності, спрямованої на

збільшення обсягу професійних знань і вмінь персоналу або на модифікацію установок і соціальної поведінки персоналу способами, що збігаються з цілями і вимогами професійної діяльності [12].

Також досить вдале визначення поняття тренінгу дав І. В. Вачков, який пояснює, що груповий психологічний тренінг – це сукупність активних методів практичної психології, які використовуються для формування навичок саморозвитку та самопізнання. При цьому тренінгові методи можуть використовуватися як у межах клінічної психотерапії під час лікування неврозів, алкоголізму й соматичних захворювань, так і в роботі з психічно здоровими людьми, які мають психологічні проблеми, щоб надати їм допомогу в саморозвитку [15, с. 21].

Використання психотренінгу в освітньому процесі сприяє більш активному і якісному засвоєнню знань та отриманню практичних навичок; підвищенню мотивації до навчання та інтересу до предмета; адаптації курсантів до умов навчання в новому соціальному оточенні; вирішенню проблем особистісного характеру.

Основними перевагами тренінгу є: вироблення цілісної системи таких умінь і навичок, як організація позитивної міжособистісної взаємодії у співтоваристві; засвоєння нових знань про майбутню професію; розвиток умінь і навичок виконання різних видів комунікативної діяльності в стандартних і нестандартних професійних ситуаціях; прищеплення умінь критично і творчо мислити під час вирішення професійних завдань; аналіз і відбір дій у професійних ситуаціях; формування особистісних суджень, оцінок майбутньої професії, а також навичок роботи в команді [8].

Водночас слід зазначити і про наявність деяких особливостей. Так, Л. М. Балабанова і С. В. Ковальчишина зауважують, що навчання в закладі вищої освіти МВС України вимагає від курсантів стійкості, дисциплінованості, самовдосконалення, самовиховання і передбачає сувору регламентованість законами (статутами); підпорядкованість та ієрархічність у відносинах; чіткий розпорядок дня; відсутність бажаної кількості вільного часу; обмеженість контактів за межами інституту.

З огляду на ці особливості, а також урахуваючи своєрідність вікового періоду, виникає досить складне завдання освітнього процесу, пов'язане з узгодженням складових образу «Я» курсантів, формуванням позитивного ставлення до себе і до оточення, створенням життєствердної Я-концепції для досягнення успіхів в оволодінні професійними знаннями, вміннями, навичками [16].

Підтримуємо думку Н. Е. Мілорадової, яка стверджує, що доцільно використовувати тренінгові технології для підготовки правоохоронців: по-перше, застосування тренінгових технологій, спрямованих на розвиток і формування професійної ідентичності; по-друге, впровадження тренінгових технологій для різних підрозділів поліції, наприклад кримінальної поліції, патрульної поліції, органів попереднього розслідування [17].

Актуальним на сьогодні є проведення тренінгів для працівників правоохоронних органів, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки та протистояння інформаційному тиску. Так, В. В. Доценко і П. В. Макаренко запропонували проведення тренінгу «Інформаційно-психологічна безпека». Його метою є розвиток навичок протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на психіку та свідомість людини [18].

Також важливим напрямом упровадження тренінгових технологій є відпрацювання комунікативних умінь працівників правоохоронних органів. Зокрема, Л. І. Мороз на базі Київського національного університету внутрішніх справ розробила і впровадила тренінг комунікативних умінь для працівників правоохоронної системи, який включає п'ять взаємопов'язаних програм:

- 1) тренінг комунікабельності початкового рівня;
- 2) тренінг встановлення психологічного контакту;
- 3) тренінг розвитку інформаційно-пошукових умінь;

- 4) тренінг психологічного впливу;
- 5) тренінг управлінського спілкування [19, с. 221].

Головною метою тренінгу комунікативних умінь є розуміння основних психологічних закономірностей комунікації, факторів, що впливають на її продуктивність, розвиток якостей і вмінь, необхідних для впевненого використання набутих знань.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного вище вбачаємо актуальним і необхідним нині упровадження тренінгових технологій в освітній процес підготовки працівників правоохоронних органів. Тренінгові технології підвищують ефективність діяльності працівників правоохоронних органів, сприяють розвитку їхніх особистісних рис, забезпечують психологічний потенціал та якість виконання складних і стресових завдань.

Психотренінги позитивно впливають на мотивацію до виконання навчальних завдань освітнього процесу, інтересу до предмета; сприяють більш якісному засвоєнню знань і отриманню нових практичних навичок, адаптації курсантів до умов навчання в новому соціальному оточенні, вирішенню проблем особистісного характеру.

Для того щоб підвищити ефективність процесу навчання і підготовки працівників правоохоронних органів, а також формування професійно необхідних особистісних якостей, нами запропоновано використовувати в підготовці працівників психотренінги. Такими тренінгами можуть бути: тренінг розвитку комунікативних навичок, тренінг формування емоційно-вольових якостей, тренінг інформаційної безпеки, тренінг психологічної протидії інформаційному впливу, тренінг формування морально-психологічних якостей, а також психотренінг вироблення дій у критичних та екстрених ситуаціях.

Методами роботи в межах проведення психологічних тренінгів є: рольові ігри, практичні вправи, дискусії, групові рішення проблемних і складних ситуацій, моделювання ситуацій, методи рефлексії і зворотного зв'язку. Впровадження психотренінгів у процес підготовки та навчання буде сприяти як професійному, так й особистісному розвитку працівників правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Aldwin C. M. Stress, coping, and development, Second Edition : An Integrative Perspective. N. Y.: Guilford, 2007. 432 p.
2. Барко В. І., Бойко О. В., Литвиненко Е. С. Інформаційний poradnik з питань формування прихильності до здорового способу життя і безпечної поведінки серед військовослужбовців та працівників правоохоронних органів : практ. посіб. Київ: К.І.С., 2008. 142 с.
3. Барко В. І., Клименко І. В., Криволапчук В. О. Профілактика адиктивної поведінки у працівників ОВС України : навч. посіб. Київ, 2009. 52 с.
4. Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Концептуальні засади професійно-психологічного тренінгу «Збереження психологічного здоров'я поліцейських Національної поліції України». *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 104–109.
5. Luenda E. Charles et al. Shift work and sleep: The Buffalo Police health study. *Policing. An International Journal of Police Strategies and Management*. 2007. № 2. P. 215–227. DOI: 10.1108/13639510710753225.
6. Maddi S. Hardiness training for high risk undergraduates. *NACADA Journal*. 2002. № 22. P. 450–455. DOI: <https://doi.org/10.12930/0271-9517-22.1.45>.
7. Поляков А. В. Психологическое сопровождение сотрудников полиции. *Ученые записки СПб ГИПСР*. 2014. №. 2. С. 53–57.
8. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб.: Алетейя, 2000. 296 с.
9. Федотов А. Ю. Системно-структурный подход в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2015. № 1 (60). С. 3–6.
10. Деніжна С. О., Сова М. О. Психологічна підготовка працівників правоохоронних органів професійної діяльності в екстремальних ситуаціях. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка / за ред. С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Вип. 32. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 99–115.
11. Левенець О. А. Принципи розвитку психологічної стійкості працівників ОВС при виконанні професійної діяльності у ризиконебезпечних ситуаціях. *Юридична психологія та педагогіка*. 2014. № 1. С. 135–145.

12. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. СПб.: РЕЧЬ, 2002. 256 с.
13. Мілорадова Н. Е. Методи психологічного впливу в процесі розслідування злочинів. Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 72 с.
14. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. Ленинград, 1985. 157 с.
15. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники : учеб. пособие. М.: Ось-89, 2001. 224 с.
16. Балабанова Л. М. Психологічні особливості формування професійної ідентичності у курсантів в період навчання у ВНЗ МВС України. *Вісник Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. 2012. № 43. С. 18–27.
17. Мілорадова Н. Е. Застосування тренінгових технологій навчання у професійній підготовці правоохоронців. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали десятої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 листопада 2017 р.). Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2017. С. 199–202.
18. Доценко В. В., Макаренко П. В. Тренінгові технології у підготовці правоохоронців до протидії інформаційно-психологічному впливу. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : тези доповідей науково-практичної конференції (м. Київ, 31 жовтня 2019 р.). Київ: Нац. унів. оборони України ім. І. Черняхівського, 2019. С. 94–97.
19. Мороз Л. І. Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС) : монографія. Івано-Франківськ: Надвірнянська друкарня, 2007. 312 с.

References

1. Aldwin S. M. Stress, coping, and development, Second Edition : An Integrative Perspective. N. Y.: Guilford, 2007. 432 p.
2. Barko, V. I., Boiko, O. V., Litvinenko, E. S. (2008). Informatiiniy poradnik z pitan' formuvannya prikhil'nosti do zdorovogo sposobu zhittya i bezpechnoi povedinki sered viis'kovoslužbivciv ta pratsivnykiv pravookhoronnykh organiv [Information guide on the formation of commitment to a healthy lifestyle and safe behavior among servicemen and law enforcement officers] : prakt. posib. Kyiv: K.I.S. 142 s. [in Ukrainian].
3. Barko, V. I., Klimentko, I. V., Krivolapchuk, V. O. (2009). Profilaktyka adyktivnoi povedinky u pratsivnykiv OVS Ukrainy [Prevention of addictive behavior in police officers of Ukraine] : navch. posib. Kyiv. 52 s. [in Ukrainian].
4. Barko, V. I., Ostapovich, V. P., Barko, V. V. (2016). Kontseptualni zasady profesiino-psykholohichnoho treninhu «Zberezhennia psykholohichnoho zdorovia politseyskykh Natsionalnoi politsii Ukrainy». *Pravo i Bezpeka*. [Conceptual principles of professional and psychological training «preservation of psychological health of police officers of the National Police of Ukraine». *Law and Security*]. № 4. S. 104–109 [in Ukrainian].
5. Luenda E. Charles et al. Shift work and sleep: The Buffalo Police health study. *Policing. An International Journal of Police Strategies and Management*. 2007. № 2. P. 215–227. DOI: 10.1108/13639510710753225.
6. Maddi S. et al. Hardiness training for high risk undergraduates. *NACADA Journal*. 2002. №. 22. P. 450–455. DOI: <https://doi.org/10.12930/0271-9517-22.1.45>.
7. Polyakov, A. V. (2014). Psikhologicheskoe soprovozhdenie sotrudnikov politsii. *Uchenye zapiski SPb GIPSR* [Psychological support of police officers. *Scientific notes of St. Petersburg GIPSR*]. № 2. P. 53–57 [in Russian].
8. Svon, R. D. (2000). Effektivnost' pravookhranitel'noi deyatelnosti i ee kadrovoe obespechenie v SShA i Rossii [The effectiveness of law enforcement and its staffing in the United States and Russia]. St. Petersburg: Aleteiya. 296 s. [in Russian].
9. Fedotov, A. Yu. (2015). Sistemno-strukturnyi podkhod v professional'noi podgotovke sotrudnikov OVD. *Psikhopedagogika v pravookhranitel'nykh organakh* [System-structural approach in the professional training of police officers. *Psychopedagogy in law enforcement*]. № 1 (60). P. 3–6 [in Russian].
10. Dienizhna, S. O., Sova, M. O. (2016). Psykholohichna pidhotovka pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv profesiinnoi diialnosti v ekstremalnykh sytuatsiiakh [Psychological training of law enforcement officers in extreme situations]. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka / za red. S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva*. Vyp. 32. Kamianets-Podilskiy: Aksioma. S. 99–115 [in Ukrainian].
11. Levenets, O. A. (2014). Pryntsypy rozvytku psykholohichnoi stiiikosti pratsivnykiv OVS pry vykonanni profesiinnoi diialnosti u ryzykonebezpechnykh sytuatsiiakh. *Yurydychna psykholohiia ta pedahohika* [Principles of development of psychological stability of police officers when performing professional activities in risky situations. *Legal Psychology and Pedagogy*]. № 1. S. 135–145 [in Ukrainian].
12. Sidorenko, E. V. (2002). Trening vliyaniiya i protivostoyaniya vliyaniiyu [Training of influence and resistance to influence]. St. Petersburg: RECh'. 256 s. [in Russian].

13. Miloradova, N. E. (2007). *Metody psykholohichnoho vplyvu v protsesi rozsliduvannia zlochyniv* [Methods of psychological influence in the process of investigating crimes]. Kh.: Vyd-vo Khark. nats. un-tu vnutr. sprav. 72 s. [in Ukrainian].
14. Emel'yanov, Yu. N. (1985). *Aktivnoe sotsial'no-psikhologicheskoe obuchenie* [Active socio-psychological training]. Leningrad. 157 s. [in Russian].
15. Vachkov, I. V. (2001). *Osnovy tekhnologii gruppovogo treninga. Psikhotekhniki : ucheb. posobie* [Fundamentals of group training technology. Psychotechnics]. Moscow: Os'-89. 224 s. [in Russian].
16. Balabanova, L. M. (2012). *Psykholohichni osoblyvosti formuvannia profesiinoi identychnosti u kursantiv v period navchannia u VNZ MVS Ukrainy. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «Psykholohiia»* [Psychological features of the formation of professional identity in cadets during their studies at the Higher Educational Institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. *Bulletin of the GS Skovoroda Kharkiv National University «Psychology»*]. № 43. S. 18–27 [in Ukrainian].
17. Miloradova, N. E. (2017). *Zastosuvannia treninhovykh tekhnolohii navchannia u profesiinii pidhotovtsi pravookhorontsiv. Aktualni doslidzhennia v sotsialnii sferi : materialy desiatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 17 lystopada 2017 r.)* [The use of training technologies in the training of law enforcement officers. *Current research in the social sphere : materials of the tenth International scientific-practical conference*]. Odesa: FOP Bondarenko M. O. S. 199–202 [in Ukrainian].
18. Dotsenko, V. V., Makarenko, P. V. (2019). *Treninhovi tekhnolohii u pidhotovtsi pravookhorontsiv do protydii informatsiino-psykholohichnomu vplyvu. Filosofsko-sotsiolohichni ta psykholoho-pedahohichni problemy pidhotovky osobystosti do vykonannia zavdan v osoblyvykh umovakh : tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 31 zhovtnia 2019 r.)* [Training technologies in preparation of militiamen for counteraction to information-psychological influence. *Philosophical-sociological and psychological-pedagogical problems of preparation of the person for performance of tasks in special conditions : abstracts of the report of scientific and practical conference*]. Kyiv: Nats. univ. oborony Ukrainy im. I. Cherniakhovskoho. S. 94–97 [in Ukrainian].
19. Moroz, L. I. (2007). *Profesiino-psykholohichni treninh u stanovleni osobystosti fakhivtsia (na prykladi pratsivnykiv OVS)* [Professional and psychological training in the formation of the specialist's personality (on the example of police officers)] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Nadvirnianska drukarnia. 312 s. [in Ukrainian].

Seriabin Olexiy,
Doctor of Law, Associate Professor
(Classical private university of Zaporizhzhia)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

USING PSYCHOLOGICAL TRAININGS IN THE TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The article presents theoretical approaches to the definition of the concept of «psychological training» and the views of modern scientists on the use of training technologies in the training of law enforcement officers. Today, it is relevant and necessary to use modern psychological trainings for the development of personal and professional qualities of law enforcement officers. Psychological trainings include various methods of work: role plays, discussions, group problem solving, situation modeling, methods of feedback and reflection. The main advantages of the training are: development of a holistic system of such skills and abilities as the organization of positive interpersonal interaction in the community; acquisition of new knowledge about the future profession, development of skills and abilities to perform various types of communicative activities in standard and non-standard professional situations; instilling the ability to think critically and creatively in solving professional problems; analysis and selection of actions in professional situations; formation of personal judgments, assessments of the future profession; as well as teamwork skills. Psychotraining influences the increase of motivation to perform educational tasks and educational process, interests in subjects; contribute to a higher quality of knowledge acquisition and the purchase of new practical skills; adaptation of cadets to the conditions of study in the new social environment; solving a problem of a personal nature. In order to increase the efficiency of the process of education and training of law enforcement officers, as well as to create professionally necessary personal qualities, we propose to use them in the training of psycho-training staff. Such trainings can be: training of development of communicative skills, training of formation of emotional and volitional qualities, training of information security, training of psychological counteraction to information influence, training of formation of moral and psychological qualities, and also psychotraining of development of cases in critical and emergency situations.

Key words: *psychological training; law enforcement agencies; employee; training; professional qualities.*

Надійшла до редколегії 29.01.2021

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»

1. Загальні положення

Для публікації в збірнику наукових праць авторами подаються результати особистих (або в співавторстві) оригінальних наукових і науково-практичних досліджень, які не були раніше опубліковані та не направлені до публікації в інші видання, підготовлені українською мовою та відповідають установленим вимогам до кваліфікованих наукових праць.

У статті повинно бути відображено наукову новизну в галузі досліджень.

Редколегія журналу залишає за собою право відхилити ті статті, що не відповідають його тематиці, технічним та етичним стандартам; повертати на доопрацювання та редагувати їх.

2. Структура наукових статей:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і які взято за основу автором; під час зазначення вкладу попередників у розкриття тематики статті не допускається простий перелік їхніх прізвищ без вказівки не вирішених ними раніше частин загальної проблеми й причинно-наслідкового зв'язку їхніх робіт з метою статті. Достатньо залишити 3–4 прізвища попередніх дослідників (прізвища згадуємо в алфавітному порядку), але стисло зазначити внесок кожного, зробивши посилання у квадратних дужках. Сюди ж бажано включити з посиланням на них у списку використаних джерел аналіз наукових робіт 2–3 іноземних авторів публікацій за тематикою статті;

– **формування цілей статті (постановка завдання)**;

– **виклад основного матеріалу** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

3. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

– стаття готується в текстовому редакторі MS Word, шрифт – Times New Roman (основний текст статті розміром 14 pt з інтервалом 1,5), без переносів;

– рекомендований обсяг "чистого" тексту статті (без списку використаних джерел та анотацій) – 8–10 сторінок;

– перший рядок (ліворуч) – УДК статті;

– другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, ім'я по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);

– третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, учене звання, почесне звання, членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності), місце роботи автора (співавторів);

– на наступному рядку – інформація про ORCID автора;

– нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);

– далі – анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;

– через інтервал – текст статті;

– посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви

джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті (розділ «Список використаних джерел»);

- бібліографічний опис джерел подається відповідно до ДСТУ 8302:2015;
- після розділу «Список використаних джерел» оформлюється References (за міжнародним стандартом APA). Онлайн-транслітерація українськомовних джерел здійснюється відповідно до ukrlit.org/transliterationsii, онлайн-транслітерація російськомовних джерел – відповідно до translit-online.ru.

У кожному транслітерованому джерелі у квадратних дужках подається переклад на англійську мову найбільш значущих фрагментів бібліографічного опису (назва матеріалу, назва періодичного видання, нормативно-правового джерела тощо). Не допускається використання символів "/" та римських цифр (замінити на арабські). Не українсько- та не російськомовні джерела не транслітеруються. Наприкінці бібліографічного опису кожного джерела у квадратних дужках позначається мова, на якій воно надруковано – [in Ukrainian] чи [in Russian];

- якщо описується публікація має DOI (система DOI є міжнародним ISO стандартом), цей ідентифікатор обов'язково вказується в References (наприкінці), оскільки саме він є найбільш точним джерелом інформації про статтю, і за ним здійснюється зв'язка "посилання – публікація";

- наприкінці подається розширена англійська анотація (не менше 1800 знаків) та ключові слова (4–8 слів). Відомості про авторів статті та її назва також оформлюються англійською мовою (прізвище та ім'я автора – за зразком написання в паспорті для виїзду за кордон; назва підрозділу та організації має точно відповідати їхній офіційній назві англійською мовою).

Звертаємо Вашу увагу: розширену англійську анотацію має бути засвідчено підписом фахівця (підпис, ПІБ та контактні дані перекладача).

4. Вимоги щодо подання матеріалів у редакцію:

- електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора та розширену англійську анотацію необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;

- у довідці про автора (співавторів) просимо зазначити ПІБ (повністю); науковий ступінь; учене звання; членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності); місце роботи й посаду; інформацію про ORCID автора; контактний номер телефону; електронну пошту; відділення «Нової пошти» чи «Укрпошти», на яке необхідно надіслати примірник збірника; розділ збірника, у який доцільно розмістити статтю;

- фото автора у форматі jpg;

- якщо автор не має наукового ступеня, необхідно подати рецензію наукового керівника.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, наведених цитат, прізвищ, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому сліпому рецензуванню членами редакційної колегії.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на вебсайті видання за адресою: <https://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive>.

З вимогами щодо оформлення статей та References радимо ознайомитися за посиланням: <https://ljd.dli.donetsk.ua>.

Редакційна колегія збірника

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баланаєва Оксана Василівна,

кандидат філологічних наук

Lew7@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Буга Ганна Сергіївна,

кандидат юридичних наук

kuzuanna@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Бугайова Оксана Олександрівна,

ад'юнкта

bigaeva-oa@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Бурій Віталій Євгенович,

кандидат юридичних наук, доцент права

byruivit@yandex.by

*(Науково-практичний центр з проблем зміцнення законності та правопорядку
Генеральної прокуратури Республіки Білорусь, м. Мінськ, Республіка Білорусь)*

Гузенко Олена Павлівна,

кандидат економічних наук, доцент

reginaguzenko2015@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Гурський Віктор Євгенович,

кандидат психологічних наук

gurskiy.viktor.75@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Денисов Сергій Федорович,

доктор юридичних наук, професор

dsf7002@gmail.com

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Дзевицька Лариса Сергіївна,

кандидат педагогічних наук

dsevickayalarisa@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Кадала Віталій Віталійович,

кандидат юридичних наук, доцент

kadala@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Ковальов Василь Володимирович,

кандидат юридичних наук

raid3r81@gmail.com

(Донецький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Маріуполь)

Колєсник Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор

t.v.kolesnik23@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Комісаров Микола Леонідович,

кандидат юридичних наук, доцент

bullpap45@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Кушнір Ярослав Олександрович

yarikfurrier@ukr.net

(Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький)

Мазуренко Олена Андріївна,

аспірантка

selena84@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Ніколенко Людмила Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор

nl2006@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Пайда Юрій Юрійович,

доктор юридичних наук, доцент

vovo4ka23@ukr.net

(Кам'янець-Подільський податковий інститут, м. Кам'янець-Подільський)

Пилипенко Євгенія Олексіївна,

кандидат юридичних наук

evgesha220584@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пузиревський Максим В'ячеславович,

аспірант

maksym.puzirevskiy@gmail.com

(Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів)

Рубаненко Алла Миколаївна,

аспірантка

alex-ruban@bigmir.net

(Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, м. Суми)

Руденко Людмила Дмитрівна,

кандидат юридичних наук, доцент

lydmila131980@gmail.com

(Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, м. Суми)

Северінова Олександра Борисівна,

кандидат політичних наук, доцент

alex4hands@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Скрябін Олексій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

3002218355@mail.gov.ua

(Класичний приватний університет, м. Запоріжжя)

Соколов Олексій Сергійович

ballistekc@gmail.com

(Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Київ)

Сухачова Ірина Олександрівна,

кандидат юридичних наук

2000_oksana@ukr.net

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Тичина Дмитро Михайлович,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ddt0099@gmail.com

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Хайлова Тетяна Володимирівна,

кандидат наук з державного управління, доцент

tvha@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

shulgadon1@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Наукове видання
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
№ 1 (74) 2021

Відповідальна за випуск: Оксана Рутвян
Редактори: Оксана Рутвян, Ольга Пластун
Дизайн обкладинки: ВД «Дакор»

Видавець

Донецький юридичний інститут МВС України
Донецька обл., м. Маріуполь, просп. Луніна, 89
<https://www.dli.donetsk.ua/>

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 22764-12661 ПР від 30.05.2017

Підп. до друку 24.02.2021. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.

Папір офсет. Ум. друк. арк. 21,6. Обл.-вид. арк. 16,9.

Наклад 60 прим. Зам. № 29\19

Виготовлювач

ФОП Секішова, вул. Героїв Праці, 54, м. Харків

Свідоцтво про державну реєстрацію № 2 480 000 0000 079758

від 21.05.2007 р.